T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ENGELLİ HAKLARI VE ENGELLİLERİN KENTE ERİŞEBİLİRLİĞİNİN KENTLİ HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

NİLÜFER YAVUZ

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANABİLİM DALI
KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ENGELLİ HAKLARI VE ENGELLİLERİN KENTE ERİŞEBİLİRLİĞİNİN KENTLİ HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

NİLÜFER YAVUZ

Danışman: Doç. Dr. ERBAY ARIKBOĞA

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

YEREL YÖNETİMLER Anabilim Dalı KÜRESEL ŞEHİRLER VE İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi NİLÜFER YAVUZ'nın ENGELLİ HAKLARI VE ENGELLİLERİN KENTE ERİŞEBİLİRLİĞİNİN KENTLİ HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 30.05.2019 tarih ve 2019-16/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 27/6/2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. ERBAY ARIKBOĞA	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. BURAK HAMZA ERYİĞİT	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi ABDULKADİR YELER	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Nilüfer Yavuz

Anabilim Dalı : Yerel Yönetimler

Programı : Küresel Şehirler ve İstanbul Araştırmaları

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Erbay Arıkboğa

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - Haziran 2019

Anahtar Kelimeler : Engelliler, Engelli Hakları, Kentli Hakkı, Erişebilirlik.

ÖZET

Engelliler ve engelli kavramının içeriği ile ilgili, belirlenmiş ölçütler olsa dahi, kavramların günlük, akademik hayat ve mevzuattaki kullanımlarında netlik sağlanamamıştır. Engelliliğe bakış ile ilgili eksikleri bulunsa da belli modeller bulunmaktadır. Öte yandan engellilerin var olan nitelikleri gereği belli türlere göre ayrıldıkları da görülmektedir. Engellilerin haklarına erişiminde toplumun algısının, zamanın ve kültürün etkisi büyüktür. Bu kapsamda Avrupa'da engelli haklarının yazılı kaynaklardaki görünürlüğü giderek artmıştır. Türkiye'de de engelli hakları ve engellilerin erişebilirliği ile ilgili pek çok hüküm bulunmaktadır. Tüm bu kaynaklarda engelli haklarına ilişkin temel ilkelerin de göz önünde bulundurulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Engellilerin haklarının yaşadıkları kent odağında yansımasını görmek büyük önem taşır. İnsan hakları içinde üçüncü kuşak haklardan olan kentli hakkında, engellilerin de kente ve haklarına erişiminin dikkate alınması gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak özellikle Avrupa Kentsel Şartları bu kapsamda öncü niteliğindeki belgelerdendir. Engellilerin de birer yaya olduğu ve kente erişebilmeleri açısından yaya hakları da göz önünde bulundurulmalıdır. Erişebilirlik hususunda hak boyutunda gösterilen gelişmelerle birlikte mevzuatta da pek çok düzenleme bulunmaktadır. Öte yandan kent ve kent mobilyalarına erişebilirlik bağlamında evrensel tasarım kavramı ve ilkelerinin pratikte var olması, engellilerin yaşamı adına kolaylık sağlayan faktörlerdendir. Erişilebilir Kent Ödülü'nde olduğu gibi kentlerin özellikle yaşlı ve engellilere uygun dizaynı açısından yapılan rekabetçi uygulamalar, gelişimin tetikleyicisi olabilirler.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Nilüfer Yavuz

Field : Local Governments

Programme : Global Cities and İstanbul Surveys

Supervisor : Doç. Dr. Erbay Arıkboğa

Degree Awarded and Date : Master - June 2019

Keywords : Disabled People, Rights of Person with Disabilities, Urban Rights, Accessibility.

ABSTRACT

Even tough there are specified standards about disabled people and the concept of disability, there is no clear resolution in usage of these standards in neither academic life nor in legislation. Despite having some defincies, several models are available on perspectives about disability. It is possible to encounter classification of the disabled according to their qualifications. Accessibility of the disabled changes with the public perception, time and culture. Regarding the fact, there is a rise on visibility of the disability rights in European written resources. As of Europe, disabled rights and accessibility of the disabled are secured with legal clauses. All these resources ensure that rights of the disabled are shaped based on basic principles.

It is significant to see the reflection of rights about the disabled in the city focus. Urban rights, the lane three right among human rights, it is a need to consider accessibility of the disabled to city and to their rights. About this issue, European Urban Charter is thought to be prior document to consult. It has to be taken into consideration that the disabled are pedestrians. Therefore, pedestrian rights are to be taken into account. There are many regulations in legistion about accessibility of the disabled. If universel design concept exists in pratic in terms of accessibility to city and urban furniture, it means that the disabled have more preferrable conditions. Practices, such as suitable designs for elderly or disabled people as in European Access City Award, can trigger to flourish and prosper in this area.

ÖNSÖZ

Tez yazmak meşakkatli bir süreçmiş ancak bu zorlu yolda bizlerin etrafını çevreleyen harikulade insanlar sayesinde yükümüz bir nebze de olsa hafifleyebiliyormuş.

Öncelikle tezle ilgili fikirleriyle beni her daim yönlendiren, kararsız kaldığım hiçbir anda beni yalnız bırakmayan ve bu süreci destekleriyle benim için olabildiğince kolaylaştıran çok değerli hocam Doç. Dr. Erbay Arıkboğa'ya, teze olan katkılarından dolayı ise Doç. Dr. Burak Hamza Eryiğit ve Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Yeler'e teşekkürü bir borç bilirim.

Giriştiğim her işte bir şekilde yanımda olan, yollarımı açan anne ve babama ne kadar teşekkür etsem az. Şu hayattaki en büyük şanslarımdan biri olan ablam Yasemin, varlığını her daim yanı başımda hissettiren abim Yahya, kardeşim Zeynep ve yeğenim Ozan... Sizlerle olmak ne büyük mutluluk!

İyi günde kötü günde birlikte olmayı dilediğim Cahit, bu tezin yazılmasındaki desteğin çok değerliydi. İnşallah huzurumuz her daim dünümüzden fazla, yarınımızdan az olsun.

Dostluklarını ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen başta Nur Zengin olmak üzere Eda Nur Bayraktar, Aslıhan Arat; tez yazım sürecinde varlıklarını her daim hissettiğim abilerim Can Bulubay ve Adnan Tetikol, her biriniz öyle değerlisiniz ki!

Bu tez "hiç de azımsanmayacak bir azınlık" olan ve pek çok sebeple haklarını herkes gibi arayamayan, savunamayan başta kuzenim Ahmet Beyaz olmak üzere toplum tarafından farklılıkları sebebiyle ötekileştirilmiş tüm engellilere; sonrasında ise engelli olmayacağını hiçbir zaman garanti edemeyecek biz engelli adaylarına yazılmıştır.

Engellerin esiri olmaktansa onları yönetebildiğimiz bir kentte yaşayabilmek dileğiyle..

Nilüfer Yavuz
Haziran, 2019
Üsküdar, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **vii**

ŞEKİL LİSTESİ ..... **viii**

FOTOĞRAF LİSTESİ ..... **viii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: ENGELLİ KAVRAMI VE ENGELLİ HAKLARI **4**

1.1. ENGELLİ KAVRAMI **4**

1.1.1. Kavram Karmaşası 4

1.1.1.1. Engelli, Sakat ve Özürlü Kavramları 6

1.1.2. Engelliliği Tespitte Kullanılan Ölçütler 13

1.1.3. Engellilik Modelleri 15

1.1.3.1. Tıbbi Model 16

1.1.3.2. Sosyal Model 17

1.1.4. Engelli Türleri 19

1.1.4.1. Ortopedik Engelliler 21

1.1.4.2. İşitme ve Konuşma Engelliler 21

1.1.4.3. Görme Engelliler 22

1.1.4.4. Hastalıklılar 23

1.1.4.5. Zihinsel Engelliler, Ruh Hastalıkları ve Duygusal Bozukluklar 23

1.2. ENGELLİ HAKLARI **24**

1.2.1. Engelliliğe Bakış 24

1.2.2. Engelli Haklarının Ortaya Çıkışı 27

1.2.2.2. Avrupa'da Engelli Hakları 30

1.2.2.3. Türkiye'de Engelli Hakları 32

1.2.3 Engelli Haklarına İlişkin Temel İlkeler 38

1.2.3.1. Bağımsızlığa ve İnsanlık Onuruna Saygı 39
1.2.3.2. Ayrımcılık Yapılmaması 39
1.2.3.2.1. Doğrudan Ayrımcılık 40
1.2.3.2.2. Dolaylı Ayrımcılık 40
1.2.3.3. Topluma Tam ve Etkin Katılımın Sağlanması 41
1.2.3.4. Farklılıklara Saygı 41
1.2.3.5. Fırsat Eşitliği 42
1.2.3.6. Erişebilirlik 43
1.2.3.7. Kadın - Erkek Eşitliği 44
1.2.3.8. Engelli Çocukların Haklarına Saygı Duyulması 44
İKİNCİ BÖLÜM: KENTLİ HAKKI VE ERİŞEBİLİRLİK 46
2.1. KENTLİ HAKKI 46
2.1.1. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişim Süreci 47
2.1.2. Kent Hakkı Kavramının Öncüleri: Lefebvre ve Harvey 49
2.1.3. Üçüncü Kuşak Haklardan Biri: Kentli Hakkı 53
2.1.4. Uluslararası Düzeyde Kentli Haklarına İlişkin Tanımlayıcı Çerçeve Metinler 57
2.1.4.1. Avrupa Kentsel Şartı-1 59
2.1.4.2. Avrupa Kentsel Şartı-2 61
2.1.5. Türkiye'de Kentli Hakları 62
2.1.5.1. Kentli Hakkı Kapsamında Özel Bir Hak: Yaya Hakkı 66
2.2. ERİŞEBİLİRLİK 70
2.2.1. Erişebilirlik Kavramı Üzerine 70
2.2.1.1. Mevzuatta Erişebilirlik 74
2.2.2. Erişebilirlik için Tasarım: Evrensel Tasarım ve Engelliler 77
2.2.2.1. Evrensel Tasarım Piramidi 80
2.2.2.2. Evrensel Tasarım İlkeleri 81
2.2.2.2.1. Adil ve Eşitlikçi Kullanım 82
2.2.2.2.2. Kullanımda Esneklik 82
2.2.2.2.3. Basit ve Sezgisel Kullanım 82
2.2.2.2.4. Algılanabilir Bilgi 83
2.2.2.2.5. Hata için Tolerans 83

2.2.2.2.6. Düşük Fiziksel Çaba 83
2.2.2.2.7. Yaklaşma ve Kullanma için Boyut ve Mekân 84
2.2.3 Kent Mobilyaları ve Engellilerin Erişebilirliği 84
2.2.4. Erişilebilir Kent Ödülü 100

SONUÇ 102

KAYNAKÇA 109

KISALTMALAR

ADA	American with Disabilities Act
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
BM	Birleşmiş Milletler
(çev.)	Çeviren
(der.)	Derleyen
DSÖ / WHO	Dünya Sağlık Örgütü / World Health Organization
(Ed.)	Editör
EHİS	Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
ENGKAD	Engelli Kadın Derneği
ESCAP	Economic and Social Commission for Asia and the Pacific
ICF	International Classification of Functioning, Disability and Health
İHD	İnsan Hakları Derneği
RUSİHAK	Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi
s.	Sayfa
SI	Swedish Institute
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
(t.y.)	Tarih yok
UNDP	United Nations Development Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund
yy.	Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Tıbbi ve Sosyal Modellerin Karşılaştırması……..……..19

Şekil 2: İnsan hakları katmanları……54

Şekil 3: Yolculuk Zinciri ……...73

Şekil 4: Evrensel Tasarım Piramidi……80

Şekil 5: Engellilerle ilgili semboller…….91

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Engelliler için hissedilebilir zeminde dayanıklılık……...…87

Fotoğraf 2: Engelliler için hissedilebilir zeminde konumlandırma……..…...87

Fotoğraf 3: Izgara aralıkları ve yönü……...…88

Fotoğraf 4: Engelli rampalarından işlevsiz bir örnek…….....88

Fotoğraf 5: Engellilerin kullanımına uygun banklar……89

Fotoğraf 6: Engellilerin kullanımına uygun toplu oturma alanları……..90

Fotoğraf 7: Sınırlayıcıların sokaktaki kaldırımları işlevsizleştirmesi…….....92

Fotoğraf 8: Sınırlayıcıların engellilere geçiş tanımaması……92

Fotoğraf 9: Yangın musluklarının yanlış konumlanması……...…….93

Fotoğraf 10: Engellilere uygun çeşmeler……...94

Fotoğraf 11: Durakların engellilere engel oluşu – 1…….....……...95

Fotoğraf 12: Durakların engellilere engel oluşu – 2……...……...95

Fotoğraf 13: Engellilerin kullanımına uygun ATM……...96

Fotoğraf 14: Engellilerin kullanımına uygun telefon……...…….97

Fotoğraf 15: Direklerin yanlış konumlandırılması……...…….98

Fotoğraf 16: Engellilere uygun tuvalet girişi…….99

Fotoğraf 17: Engellilere uygun tuvalet……..…99

GİRİŞ

Tarihsel bağlamda engelliler, kimi zaman "eksik" kimi zaman "hatalı" olmakla ilişkilendirilmiş, toplumdaki azınlık bir grubu ifade etmektedirler. Toplumların engellilere ilişkin yaklaşımları kültürden kültüre farklılık gösterse de genel anlamda engelliler için olumsuz bir bakış açısı hâkimdir. Bu olumsuz tavır ile engellilerin toplumun genelinden ayrışan özellikleri ve farklılaşan ihtiyaçlarıyla birleştiğinde ise engellilerin varlıkları yok sayılmakta, toplumdan ayrı tutulmak istendikleri görülmektedir.

Birleşmiş Milletler 1997-2006 yıllarındaki Genel Sekreteri Kofi Annan, 1997 yılı 3 Aralık Dünya Engelliler Günü kapsamında yaptığı konuşmada engellilerin "dünyadaki en büyük azınlıklardan birisi" olduğunu belirtmektedir. Konuşmada, türlü ayrımcılıklar ve orantısızlıklarla karşı karşıya kalan engellilerin bu "sessiz krizinin" yalnızca engelli bireyleri değil, onların ailelerini ve toplumun ekonomik ve sosyal anlamdaki gelişimini de etkilediği ifade edilmektedir.[1] Dünyada 1 milyardan fazla insanın engelli olarak kabul edildiği, bunların yaklaşık 200 milyonunda ise ciddi işlev bozukluklarının görüldüğü, nüfusun yaşlanması ve artan hastalıklar ile birlikte engellilik olgusunun öneminin her geçen gün arttığı ifade edilmektedir.[2]

Toplu yaşama alanları olan kentler, birbirinden çok farklı özellikleri ve ihtiyaçları olan bireyleri içlerinde barındırmaktadır. Kentte yaşayan bireylerin tümünün, kent imkânlarından eşit bir şekilde faydalanmaya hakkı bulunmaktadır. Bireylerin yaşamlarını doğrudan etkilemesi sebebiyle sosyal hayatın adeta sahnesi olan kentin, içinde yaşayan engellilerin de bu hayata katılımı için sundukları ise incelemeye değerdir. Bu kapsamda engellilerin kente erişebilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu tezin yazımında öncelikli olarak amaçlanan şey, engelliler ve onların kente erişebilme hakları ile ilgili bilgilerin sistematik bir şekilde ele alınmasıdır. "Dünyanın en büyük

---

[1] *Secretary-General's Message On International Day of Disabled Persons Cites Discrimination Against 'World's Largest Minority'* 28 Kasım 1997, https://www.un.org/press/en/1997/19971128.SGSM6406.html (15 Mayıs 2019).
[2] Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, **Dünya Engellilik Raporu**, Malta, 2011, s. IX.

azınlıklarından" olan engellilerin, sahip oldukları haklar ve kentte var olan imkânlara erişimi hususu bu tezin odak noktasını oluşturmaktadır. Farklı olana gösterilen önyargının örneklerinden biri olan engelli hakları ihlalleri, onların topluma karışabilmesi ve kente erişebilmesi bağlamında durumlarını araştırılmaya değer kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle engelli kavramının ayrıntılı içeriğinin ne olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışılmıştır. Engellilerin haklarının ve kente erişebilirliklerinin üzerine ne tür yasal düzenlemelerin bulunduğu da, konunun mevzuat bağlamında hangi aşamada olduğunu görme açısından önemli bir sorudur. Öte yandan tezin bir diğer temel araştırma sorusu ise kentli hakları ve erişebilirlik ile bağlantılı ne tür kavramların, yaklaşımların ve modellerin ortaya konduğu ve bunların engellilerin hayatı üzerindeki pratik etkilerinin neler olduğu hususundadır.

Tez yazım sürecinde konuyla ilgili geniş bir perspektif sunma amacıyla, yöntem olarak geniş bir literatür taraması yapılacaktır. Bu kapsamda konuyla ilgili olarak pek çok tez, makale, kitap, rapor ve elektronik kaynak incelenecektir. Ayrıca tezin konusu ile bağlantılı olduğu düşünülen hususlarda, ilgili düzenlemeleri içeren mevzuat taranacak, mevzuatların ilişkili görülen kısımlarına da tezde yer verilecektir.

Tez yazımı ile ilgili kurallarda Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006-2007 yılı Tez ve Proje Yazım Kılavuzu dikkate alınacak, kullanılan kaynakların gösterimi ile ilgili ise kılavuzda da belirtilmiş olan Dipnotlu kaynak gösterme yöntemi uygulanacaktır.

Tezin kapsamı iki bölüm ve dört alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bağlamda tezin birinci bölümünün ilk ana başlığında engelli kavramı üzerinde durulacaktır. Engelli haricinde sakat ve özürlü kullanımlarının da görüldüğü literatürde ve pratikte dönen tartışmalardan bahsedilecek, kavramların süreçteki evrimi irdelenecektir. Yine bu bölümde, engelliliğe bakışla ilgili geliştirilmiş olan iki ana model olan tıbbi ve sosyal model incelenecek, bu iki modelin farklılıkları da ortaya konulmaya çalışılacaktır. Engellilik kavramı içinde değerlendirilebilecek farklı engelli türlerinin de açıklanacağı bu bölümde ortopedik, işitme ya da konuşma ve görme engellilerin yanında zihinsel engelliler, belli bedensel, ruhsal hastalıklar ve duyu bozukluklarından da bahsedilecektir.

Tezin ilk bölümünün ikinci ana başlığı olan "Engelli Hakları" ise öncelikle toplumun geçmişten günümüze engellilere bakışı ile ilgili genel bir perspektif edindirecek, sonrasında ise

engellilerin hak bağlamındaki kazanımlarından bahsedilecektir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler, Avrupa ve Türkiye özelinde engelli haklarının mevzuattaki gelişim süreci değerlendirilecektir. Ayrıca Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmede belirlenmiş olan ilkeler (bağımsızlık ve insanlık onuruna saygı, ayrımcılık yapılmaması, topluma tam ve etkin katılım sağlanabilmesi, farklılıklara saygı, fırsat eşitliği, erişebilirlik, kadın-erkek eşitliği, engelli çocukların haklarına saygı duyulması) incelenecektir.

İkinci bölümün ilk ana başlığı olan kentli hakkı kısmında ise öncelikle insan haklarının gelişim evreleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda kentli hakkı kavramının da dahil olduğu üçüncü kuşak haklar incelenecek, kentli hakkı kavramını içeren temel metinlere, özellikle de Avrupa Kentsel Şartlarına değinilecektir. Bunun yanında kentli hakkının kentteki özel ve somut bir görünümü olan yaya hakkı üzerinde durulacak, konuyla ilgili var olan ulusal ve uluslararası metinler incelenecektir.

İkinci bölümün ikinci ana başlığı olan "Erişebilirlik" kısmında ise öncelikle erişebilirlikle ilgili kavramsal açıklamalara ve mevzuata ilişkin düzenlemelere yer verilecektir. Sonrasında ise erişebilirlik hususunda önde gelen başlıklardan evrensel tasarım yaklaşımı ele alınacak ve ilkelerinden (adil ve eşitlikçi kullanım, kullanımda esneklik, basit ve sezgisel kullanım, algılanabilir bilgi, hata için tolerans, düşük fiziksel güç gereksinimi, yaklaşım ve kullanım için uygun boyut ve mekan) bahsedilecektir. Ardından kent mobilyası türleri ve bunların engelli bireyler için uyarlanabilirliği üzerinde durulacaktır. Son olarak da kentlerin erişebilirliği adına Avrupa Birliği ülkeleri arasında yapılan Erişilebilir Kent Ödülü incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM: ENGELLİ KAVRAMI VE ENGELLİ HAKLARI

Engellilik günlük hayatta sıklıkla karşımıza çıkan ancak çoğunlukla ötelenen, görülmek istenmeyen bir gerçekliktir. Bireylerin yaşamları için konforuna düşkün ve kişisel çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığı bu maddeci düzende, çeşitli nedenlerle engelli olan bireylerin, sıradanın dışında olmaları sebebiyle ayrımcılığa tabi tutulduğu, geri plana atılmak istenildiği görülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca, farklı olanın ötekileştirildiği veya ayrı tutulduğu dünyada, ayrıksı gruplardan biri olan engelliler de, varlıkları ve haklarıyla analiz edilmeye değer bir topluluktur. Bu kapsamda konuyla ilgili olarak öncelikle engellilik kavramının içeriği ile ilgili bilgilendikten sonra engellilerin haklarının gelişimi ve var olan ilkeler hususundan bahsedilecektir.

1.1. ENGELLİ KAVRAMI

Bu bölümde engellilik kavramı, kavram üzerinden dönen tartışmalar ve yapılan farklı tanımların yanında engelliliği tespitte kullanılan ölçütler, engellilik modelleri ve genel çerçevede engelli türleri üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Kavram Karmaşası

"Engellilik karmaşık, dinamik, pek çok boyutu bulunan ve tartışmalı bir olgudur."[3] 2011 tarihli Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Dünya Bankası'nın hazırlamış olduğu Dünya Engellilik Raporu'nda engellilik kavramının açıklaması ile ilgili belirtilen bu cümle, kavram üzerinde bir netlik oluşmadığını gösterir niteliktedir. Aynı raporda, yine engellilik "...yetersizlikler, aktivite sınırlılıkları ve katılım kısıtlamaları için kullanılan ve (herhangi bir sağlık durumu bulunan) birey ile o bireyle ilgili bağlamsal faktörler (çevresel ve kişisel faktörler) arasındaki olumsuzluklara atıfta bulunan bir çatı terimdir."[4] şeklinde ifade edilmiştir.

Öte yandan Birleşmiş Milletler (BM), Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (EHİS) giriş bölümü e bendinde de engelliliğin gelişen bir kavram olduğu belirtilmiştir.[5]

---

[3] **Dünya Engellilik Raporu**, s. 3.

[4] **Dünya Engellilik Raporu**, s. 4.

[5] 2009/15137 Karar Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

İdil Işıl Gül bu konudaki görüşlerini şu şekilde belirtmektedir:

> *"Engelliliğin nasıl tanımlanacağı, Engelli Hakları Sözleşmesi'nin hazırlık müzakerelerinin en yoğun tartışmalara neden olan konularındandır. Zira, farklı devletlerin mevzuatlarında farklı tanımlar bulunduğu gibi, herhangi bir devletin yasal düzenlemelerinde dahi tek bir tanım bulunmayabilmektedir. ... Tanım meselesinin önemi, tanımın aynı zamanda dışlayıcı bir faaliyet olmasından kaynaklanmaktadır. Tanım yapılan her durumda, kimlerin o kapsama gireceği belirlenirken aynı anda kimlerin kapsam dışı olacağı da belirlenmektedir."* [6]

Gül'ün üzerinde durduğu üzere Türkiye'nin ulusal mevzuatında da birbirinden farklı engelli tanımları bulunmaktadır. Tüm bu kavram karmaşası, gerek günlük gerekse kurumsal hayatta kapsayıcı ve dışlayıcı etkileriyle pek çok soruna sebebiyet verecek niteliktedir. Üzerinde pek çok tartışmanın olduğu bu kavramın içeriği, görüldüğü üzere yalnızca Türkiye'de değil, uluslararası arenada da netlik kazanamamıştır. Bu kapsamda öncelikli amacımız kavramın muhtevası hakkında bilgi edinmek olacaktır.

Özürlü, sakat ve engelli kavramlarının günlük hayattaki konuşmalarımızın yanında yazı dilinde de sıklıkla birbirlerinin yerine kullanıldığı aşikardır. Aynı anlamı ifade etme niyetiyle kullanılsalar dahi, içeriklerinin barındırdıkları farklılıklar çoğunlukla bilinmemekte yahut ihmal edilmektedir. Ancak konuyla ilgili olarak yapılacak çalışmalarda öncelikli olarak yapılacak şey tanımların belirlenmesidir. Böylece anlatılmak istenen kavram hususunda netlik de sağlanmış olur ve sonrasında yapılacak tartışmaların daha sağlıklı bir biçimde yapılarak yeni bilgiler üretilebilmesi mümkün olur.[7] Bu bağlamda tanımların net olduğu sağlam bir zeminde yapılacak tartışmalar ve bu tartışmaların ortaya koyacağı çıktılar çok daha yerli yerinde olacaktır.

Kavramların tanımları, tüm literatür tartışmalarına rağmen yerli yerine oturmamıştır ve kelimeler, birbirleri yerine sürekli olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu durum da adeta

---

[6] İdil Işıl Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi" **Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler,** K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (der.), İstanbul: Karekök Akademi, 2015, s. 33.

[7] Yener Şişman, "Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Sosyal Politika Çalışmaları,** Cilt.7, Sayı.28 (Ocak-Haziran 2012), s. 70.

işin içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Bu karmaşanın oluşmasına sebebiyet veren etmenler Şişman tarafından 4 ana başlık altında özetlenmiştir. [8]

- Resmi kaynaklar başta olmak üzere bir tutarlılık bulunmamakta, mevzuatımızda hala sakat, özürlü kavramları varlığını devam ettirmektedir. Aynı durum sivil toplum örgütlerinin kullanımları için de geçerlidir.
- Özürlü ve engelli kavramlarının aynı şeyi ifade etmemesi, kavramların yalnızca birinin seçilerek her türlü durumda kullanılmasına müsaade etmemektedir.
- Farklı bilim dalları ve mesleğe sahip bireylerin, sivil toplum kuruluşlarının farklı zamanlarda farklı tanımlar yapması ve her birinin yaptığı tanımların öncelikleri ve konuya yaklaşım tarzlarının farklı oluşu da çıktıları etkilemektedir. Bunun yanında işin içine bir de lisan farklılıkları ve çeviri yanlışlarının girmesiyle ortak bir terminoloji oluşturmak giderek zorlaşmaktadır.
- Kelimelerin aynı anlama gelmediği bilinse dahi eleştirilere hedef ve kırıcı olmama gayesiyle, kavramların kimisinin kullanımından kaçınılması da yine aynı şekilde yapılan kavram karmaşasını besler niteliktedir.

1.1.1.1. Engelli, Sakat ve Özürlü Kavramları

Dilimizde engelli kavramını karşılayan kelimelere baktığımızda Türk Dil Kurumunun sözlük anlamlarını şu şekillerde verdiğini görmekteyiz:

Sakat[9]: 1. Vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, engelli, özürlü, 2. Bozuk veya eksik

Özürlü[10]: 1. Özrü olan, 2. Engelli, 3. Kusuru olan, defolu

Engelli[11]: 1. Engeli olan, mânialı, 2. Vücudunda eksik veya kusuru olan

Ülkemizde uluslararası metinlerin resmi çevirilerine, doktrin ve yasal düzenlemelere bakıldığında "*disabled person*" ve *people with disabilities*" ifadelerinin 1990'ların sonuna

---

[8] Şişman, s. 83.

[9] Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cdc90fe1b4f91.85278038 (28 Aralık 2018).

[10] Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cdc9104ba6058.04182257 (28 Aralık 2018).

[11] Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cdc913b4d1d11.89900849 (28 Aralık 2018).

kadar *sakat* olarak yer aldığını, sonrasında ise ağırlıklı olarak *özürlü* kavramının kullanıldığı görülmektedir. BM Genel Kurulu tarafından 2006 yılında kabul edilen orijinal adı "*Convention on The Rights of Person with Disabilities*" olan sözleşmenin resmi çevirisi ise "*Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*" olarak düzenlenmiş ve bu şekilde ülkemiz, resmi olan bu çeviride ilk kez *engelli* ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.[12] Yapılan bu tercih değişikliklerinin elbette ki bir alt zemini bulunmaktadır.

Birbirleri ile oldukça karıştırılan bu kavramlar hakkında DSÖ, 1980 yılında üçlü bir sınıflama şekli kabul etmiştir ve kavramları pek çok tartışmaya sebep olacak şekilde aşağıdaki gibi tanımlamıştır: [13]

- İşlev ve yapı bozulmaları (kimi kaynaklarda "özürlülük"[14]) (impairment): Kişide psikolojik, anatomik yapı veya fonksiyonların (işlevlerin) anormalliği ya da eksikliği/kaybı anlamına gelir.

- Yetiyitimi (kimi kaynaklarda "sakatlık" [15]) (disability): Normal bir insanın başarıyla sonuçlandırabileceği bir faaliyetin yerine getirilmesi için gerekli yetinin, vücudun fonksiyon ya da yapısındaki bozukluktan kaynaklanan bir nedenle sınırlanması veya kaybını anlatmaktadır.

- Özür (kimi kaynaklarda engellilik[16]) (handicap): Sağlık deneyimi bağlamında kişinin yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak "normal" kabul edilen bir rolü, tam olarak yerine getirmesini engelleyen ya da sınırlayan, işlev ve yapı bozukluğu ya da yetiyitiminden kaynaklanan dezavantaj olarak tanımlanmıştır.

Konuyla ilgili Selda Çağlar'ın verdiği örnek, durumu açıklar niteliktedir.

> *"Bir ayağını kaybetmiş kişinin bu uzuv kaybı, işlev ve yapı bozukluğu; bu nedenle yürümede güçlük çekmesi, yardımcı destek araçları kullanmaksızın yürüyememesi yeti yitimi; mesleğini yerine getirme, ekonomik olarak kendine yeterlilik gibi*

---

[12] Şişman, s. 71.

[13] World Health Organization (WHO), **The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH)**, 1980, s.14; Selda Çağlar, "Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri" **Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 11.

[14] Zeynep Baykan, "Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma", **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, Cilt.9, Sayı.9 (Eylül 2000), s. 7-8, (http://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/4.html).

[15] Baykan, s. 8.

[16] Baykan, s. 8.

alanlarda sıkıntılarının olması, özür şeklinde nitelendirilecektir."[17]

Tüm bu kavramlar "özürlülük (impairment): fonksiyonel bir hasar; sakatlık (disability): normal aktivitelerde kısıtlılık; engellilik (handicap) ise sosyal dezavantaj" şeklinde özetlenebilir.[18] Bu bağlamda Marles ise konuyu şu şekilde açıklığa kavuşturmaktadır. İlk aşamada impairment, yani özürlülüğün işlev ve yapı bozulması neticesinde oluştuğu belirtilirken; disability, yani sakatlıkta ise bu bozulmadan kaynaklı olarak bir fonksiyon kaybı oluştuğu gözlenir. Son olarak handikap, yani engelliğin ise bir kişinin beklentisi dahilinde maksimum potansiyeli elde etmesini engelleyen sosyal ve çevresel durumların sebep olduğu sosyal bir sonuçtur.[19]

Özürlülük; kişinin eksiklik ya da anormalliğinin fizyolojik, psikolojik, anatomik yapı ya da işlevlerinde olması durumudur. Organ düzeyindeki yetersizliğin yanında psikolojik, konuşma, işitme, görme, iskelet sistemi ve iç organ (dolaşım, solunum, boşaltım vb. sistemlerin uzun süreli hastalıkları) bozuklukları da bu gruba dahil edilir.[20]

Sibel Yardımcı, Sakatlığın Tarihsel İnşası adlı çalışmasında özürlü kavramıyla ilgili olarak düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Bu terim devlet bürokrasisi dışında neredeyse terk edilmiştir. Çünkü bir defoya işaret etmektedir. Bu konuda sohbet etme imkânı bulduğumuz birçok sakat arkadaşımız, özürlünün genellikle hatalı üretimi çağrıştırdığını belirtmiş, ayrıca başka bir çağrışımı da devreye sokarak 'özür dilemeleri' için bir neden olmadığını ifade etmiştir."[21]

---

[17] Selda Çağlar, "Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri", **Doktora Tezi,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 11.

[18] Hatice Şahin, "Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi, Toplumun mu?", **ÖZ-VERİ Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1 (Eylül 2004), s. 49, ak. Naci Münci Çakmak, "Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 12.

[19] Gillian Fulcher, **Disabling Policies? A Comparative Approach to Education Policy and Disability,** Disability, The Falmer Press, s. 22, akt. Çakmak, s. 12.

[20] Melis Naçar, Fevziye Çetinkaya ve Zeynep Baykan, "Kayseri İl Merkezinde Özürlülük, Sakatlık ve Engellilik Prevalansı", **TAF Preventive Medicine Bulletin**, Cilt.11, Sayı.1 (2012), s. 71.

[21] Sibel Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", **Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler,** K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün (der.), İstanbul: Karekök Akademi, 2015, s. 9.

Kendisi de omurilik felçli olan ve tekerlekli sandalye kullanan Küçükaslan ise niteleyiş olarak özürlü kelimesinin, o şeyin değerini başka ve bir "bütün" halinde olanla kıyaslama olduğunu, böylece özürlü/eksik/hatalı olarak görülen şeyin de değersizleştirildiğini belirtmektedir.[22] Kullanıldığında kelimenin muhatabını bu şekilde kötü hissettirecek, onu içinde bulunduğu toplumdan dışlayacak ve ötekileştirecek kavramlardan kaçınmak gerekmektedir. Bu bağlamda "özürlü" kelimesinin devlet politikası olarak terk edilmesi isabetli bir hamle olarak görülmektedir. Vücutlarının belli standartlara göre "farklı" olması, onlara hitap edilmeleri esnasında bir çağrışım olsa dahi kendilerinde defoluymuşçasına bir his uyandırmamalıdır. Onları tanımlamak, kırıcı bir faaliyete dönüşmemelidir.

Sakat terimi Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesinin 1. Maddesinde "uygun bir iş temini muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli ölçüde azalmış olan bir birey"[23] şeklinde açıklanmıştır.

"Toplumsal algıdaki sakatlık imgesi, uzun bir dönem tıp biliminden ilham alan bir tanımın gölgesinde kalmıştır. Sağlam/normal/eksiksiz bir beden kabulünden yola çıkan bu yaklaşım, sakatlığın nasıl adlandırıldığını da etkilemiştir."[24] Günlük kullanımda sakat kelimesinin "işlerin ters gitmesi durumu" yerine kullanılabildiği gözlemlenirken, hukuk dilinde ise sakat idari işlem, iradenin sakatlanması gibi temelinde olumsuzluk barındıran pek çok kullanım mevcuttur.

Fiziksel yönden bir eksiklik veya bozukluğun var olmasına rağmen her eksiklik ve bozukluk, bireyin var olan yeteneklerinde negatif yönde bir etki oluşturmayabilir. Yapışık el parmakları kişinin yürümesine engel olmaz. Bu yüzden işlevsellik bakımından yapılacak inceleme önemli olacaktır.[25] Bu bağlamda düşündüğümüzde sakatlığın aslında neye yahut hangi eyleme göre nitelendirileceği de önem arz etmektedir. Öte yandan Altan'ın Sosyal Politika isimli kitabında

---

[22] Bülent Küçükaslan. "Sakat Politiktir!", *Bianet*, 8 Eylül 2011, http://m.bianet.org/bianet/toplum/132569-sakat-politiktir (23 Ocak 2019).

[23] Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi'nin Türkiye'de yürürlüğe girdiği tarih (26 Haziran 2000), ülkemizin bir devlet politikası olarak engelli ya da özürlü değil, sakat terimini kullandığı döneme denk gelmektedir.

[24] Yardımcı, s. 9.

[25] Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika**, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2017, s. 191-192.

yapılan açıklama ise tartışmalara yine benzer bir boyuttan yaklaşmaktadır. Altan'a göre bir ayağının ötekinden daha kısa olması kaynaklı yürüme bozukluğu olan biri ile, her iki ayağı tutmayan bir kişinin yürüme yeteneğinden tümü ile yoksun olduğu iki ayrı durumda, ağır sakatlık durumunun sakatlık; hafif sakatlık durumunun ise özür olarak adlandırılabileceği ifade edilmiştir.[26] Buradaki ayırt edici faktörün de işlevsellik bağlamında yürüme eyleminin yapılabilmesi üzerinden değerlendirildiği görülmektedir.

Sakat kelimesi, kullanımı her ne kadar terk edilmeye yüz tutsa da, kimileri tarafından tartışılmaya devam etmektedir. Konuyla ilgili Küçükaslan'ın ifade etmiş olduğu hususlar da dikkate değer görülmektedir. Sakat kelimesinin her ne kadar kendi içinde belli sorunlu yanları olsa da özürlü ya da engelli kavramları gibi hiyerarşi ve dışlama içermediğini belirten Küçükaslan, bu bağlamda sakat kullanımının politik bir tercih olabileceğini belirtmektedir.[27] Kullanımı her ne kadar azalıyor olsa da , sakat kelimesini tercih eden bir kesimin de bulunduğu görülmektedir.

Engellilik kavramı incelendiğinde, toplumlardaki bazı kişilerin, kendilerinde ya da içinde bulundukları toplumun özelliklerinde bulunan koşullar nedeniyle daha dezavantajlı konumlarda bulundukları görülmektedir. Renk, etnik köken, din, cinsel kimlik, inanç gibi sosyo-kültürel nedenler kişilerin yaşadıkları toplumda ayrımcı davranışlarla karşılaşmalarına sebep olabilir. Bunun yanında yeteneklerinde bulunan bir yetmezlik hali ya da eski hükümlü olmak gibi bazı özellikler sebebiyle bu kişilerde genel anlamda sosyal yaşamla bütünleşememe, özelde ise entegre olamama, çalışma yaşamına girememe gibi sonuçlar meydana gelebilir. Engelli kişiler sosyal hayata katılabilme, bir iş bulma ve o işi elde tutabilme gibi imkânlardan toplumdaki diğer bireylere nazaran kısmen ya da tam anlamıyla yoksun kalabilir.[28] Bu açıklama engellilik kavramının kapsadığı alanı büyük oranda genişletmektedir.

Engellilik toplum sebebiyle oluşur. Öte yandan sakatlık toplumun sebep olduğu bir durum değildir. Bir yetiyi yitirmek yahut yetinin azalması o bireyin kişisel ve tıbbi meselesidir.[29] Engelliliğin toplum düzeyinde oluşması ve bireydeki sakatlık durumu, kişinin toplumdaki

---

[26] Altan, s. 192.

[27] Küçükaslan, "Sakat Politiktir!". http://m.bianet.org/bianet/toplum/132569-sakat-politiktir (23 Ocak 2019).

[28] Altan, s. 191.

[29] Çakmak, s. 14.

rolünü gerçekleştirememesi sonucunu doğurur. Engellilik için; cinsiyet, yaş, sosyal ya da kültürel etkenlerle ilişkili olarak sakatlık yahut özürlülük neticesinde oluşan, kişi için standart olan bir işlevin tamamlanamaması, yerine getirilememesi veya eksik kalması durumu da denebilir. Bahsi geçen bu eksik kalan işlev, bir aktivite ile kısıtlı olmayıp yaşamın temelini oluşturan rollerden biridir.[30] Bu da sakatlık sonucu kişinin toplumda üstlenebileceği rolünü gerçekleştirememesiyle sonuçlanır. Diğer bir deyişle engellilik, yetersizlik ya da sakatlığın sosyal hayattaki yansımasıdır.[31]

Dolayısıyla engellilik birey değil de toplum kaynaklı[32] gelişen ve değişen bir kavramdır. Gelişen ve değişen her toplumun olaylara, durumlara olan tepkilerinde de farklılaşmaların oluşması son derece beklenebilir bir sonuçtur. Öncesinde belirtildiği üzere Dünya Engellilik Raporu'nda, engelliliğin dinamik bir olgu olarak tanımlanması da tam olarak bu durumu kanıtlar niteliktedir. Belli bir sabit tanımın yapılmaması da engellilik çatısı[33] altına pek çok farklı başlığın dahil edilebilmesi ya da çıkarılabilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu tanımsızlık hali bir yönüyle yeni engelli grupların oluşması ihtimalinde bu grupların belli bir tanımın dışında kalmaması açısından olumlu olarak görülebilir. Ancak öte yandan, engelliler ve onların hakları için çeşitli gerekçelerle inisiyatif almak istemeyen yöneticilerin, yapılamayan bu tanımlar ardına gizlenmesi ve gerekli aksiyonu almaması da muhtemeldir.

Engelli bireylerin haklarıyla ilgili olarak BM, 21. yüzyılın ilk insan haklarıyla ilgili sözleşmesini[34] 13 Aralık 2006 yılında kabul etmiştir ve sözleşme 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[35] EHİS'in "Amaç" konulu 1. maddesinde engelli kavramı "*...diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri*

[30] Baykan, s. 8.

[38] Naçar vd., s. 72.

[32] Çakmak, s. 14.

[33] Çatı kavramı, Dünya Sağlık Örgütü'nün Malta'da yayınladığı Dünya Engelli Raporu'nda engellilik kavramı için uygun görülmesine atfen kullanılmıştır.

[34] Gül, s. 32.

[35] *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme* https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme/ (5 Şubat 2019).

içermektedir."[36] şeklinde belirtilmektedir. Çağlar'a göre, 3 Mayıs 2008 itibarıyla yürürlüğe giren uluslararası sözleşmede engelli kavramı üstü kapalı bir şekilde tanımlanmıştır ve engelli tanımının "Tanım" değil de "Amaç" maddesinde yer alması, bilinçli olarak tercih edilmiş bir harekettir[37]. Yukarıda da ifade edildiği üzere dinamik bir olgu olan engellilik kavramı topluma bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Sabit bir tanımın varlığı da kavramın evrilmesine engel olma ihtimalini doğurmaktadır. Bu sebeple, Sözleşmede değişen zaman ve farklı sosyoekonomik oluşumlara göre yapılabilecek uyarlamalara imkân sağlayan dinamik yaklaşım tercih edilmiş ve statik bir engellilik tanımı yapılmamıştır.[38] Sözleşmede zikredilen bu yaklaşım aslında konuyla ilgili fikri alt yapıya da işaret etmektedir.

"Sakat" ve "Engelli" terimleriyle ilgili olarak tartışma hala sürmektedir. Yardımcı'ya göre bugün birçok sivil toplum örgütü ve bu kuruluşlarda görev alanlar kişiler "engelli" kavramını kullanmakta ve böylece sakat kişinin "engellenmişliğinin" altını çizdiklerini belirtmektedir. Fakat bu kullanım da kimi zaman eleştirilmekte, engelin sakat kişiden ziyade, toplumda, toplumun engelli bireye bakışında bulunduğu vurgulanmaktadır.[39] Bu bakış açısı ile ilgili olarak bir kelimenin tanımının, belli bir mesaj verip vermemesinin gerekliliği tartışmaya açık bir mevzudur. Evet, belki engelli kelimesi bizatihi varlığıyla, bir kişinin toplum tarafından engellendiği hususunda bir hatırlatıcı görevi üstlenebilir ve kelime, her kullanılışında toplumun daha çok inisiyatif alması gerektiğini hatırlatabilir. Ancak tam ters bakış açısıyla yine aynı engelli kelimesi kullanılırken, engelin toplum kaynaklı oluşundan çok, bireyin kişisel olarak bir engele ya da pürüze sahip olduğu algısı da pekala oluşabilir. Bu anlamda bu alanı bireylerin kişisel yorumlamalarına bırakmamak kazuistik bir yöntemle düzenlenmesi daha yerinde olacaktır. Bu çalışmada, tüm bu kavramların içinden "engelli" kavramını kullanmak tercih edilmiştir.

Tanımlar ve onlarla ilgili yapılan tüm açıklamaların literatürde iç içe geçtiği gözlemlenmektedir. Literatürdeki bu farklılık resmi kaynaklarda da kavramsal olarak farkların

---

[36] 2009/15137 Karar Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

[37] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 10.

[38] UN, UN OHCHR ve Inter-Parliamentary Union, **Disabilities From Exclusion to Equality Realizing the Rights of Persons with Disabilities**, Sayı.14, 2007, s. 12-13.

[39] Yardımcı, s. 9.

oluşmasına yol açmaktadır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında dahi engelli kavramı kullanılmamakta, 61. ve 104. Maddelerinde "sakat", 10. ve 113. Maddelerinde ise özürlü kelimeleri bulunmaktadır. Ülkenin normlar hiyerarşisinde en tepede bulunan Anayasada dahi farklı tarihlerde yapılan düzenlemeler nedeniyle bir kavram birliği bulunmamaktadır. Bu sebeple kanun ya da yönetmelik ve genelge gibi diğer düzenleyici işlemlerde de sistematik olarak oturmuş bir kavram birliği bulunmamaktadır. Ancak bununla birlikte yukarıda belirtildiği gibi resmi belgelerde kavramın kullanılmasındaki rotanın sakattan başlayarak özürlü ve sonrasında da engelliye doğru yol aldığı gözlemlenmektedir.

1.1.2. Engelliliği Tespitte Kullanılan Ölçütler

Karmaşık ve çok boyutlu olarak adlandırılan engelli kavramı, bu karmaşa sebebiyle tespiti esnasında da pek çok güçlüğe sebep olmaktadır. Ülkeler arasında dahi farklılık gösteren engelli ölçümlerinde çıktılar da bu sonuçlara göre ayrışabilmektedir. Bambaşka perspektiflerle yapılmaya çalışılan "engelli tiplerini ayrıştırma girişimleri" kimi zaman belli sağlık durumlarını belli engellilik tipleriyle özdeşleştirilmeye çalışmakta, kimi zaman ise tek boyutlu ve sığ bir bakış açısıyla duyusal, zihinsel, fiziki ya da ruhi parametreleri göz önünde bulundurmaktadır. Bu da belli grupların kapsam dışında kalması tehlikesiyle sonuçlanmaktadır.[40] Kapsamın dışında kalma durumu ise engelli olan ancak engelli olarak nitelenmeyen bireyler için büyük sorunlara yol açmaktadır.

Öte yandan engel kapsamının fazlaca geniş tutulması da başka olumsuz risklere de yol açabilmektedir, örneğin şeker ya da tansiyon hastaları da engelli sınıfına sokulabilmektedir. Kapsamın yelpazesinin bu derece geniş tutulması pek çok insanın engelli olarak nitelenmesi sonucuna gidebileceğinden engellilik ölçütünde farklı faktörlere yönelme durumu oluşmaktadır. Bu sebeple tanımın haricinde bu tanımdaki ölçüt özenle belirlenmelidir. Hukuki açıdan bakıldığında ise, bireylerin engelli sayılabilmesi için bir engelinin bulunmasından çok, mevzuatın belirlediği engellilik ölçütlerini sağlayıp sağlamadığının tespiti gerekmektedir.[41]

1980 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "*The International Classification of*

[40] **Dünya Engellilik Raporu**, s. 23.

[41] Çakmak, s. 17-18.

Impairments, Disabilities and Handicaps" (ICIDH) olarak adlandırılan ve dilimize "Uluslararası Yetersizlik, Özürlülük ve Engellilik Sınıflandırması" olarak çevrilen bu ayrım, engelli kavramından "**1**. İşlev ve yapı bozulmaları, **2**. Yetiyitimi ve **3**. Özür" olarak söz etmesi nedeniyle pek çok tartışmaya sebep olmuştur. Bu nedenle tanımlamaları geliştirmek ve netleştirmek amacıyla, mevcut tanımlamalar üzerinde bazı revizyonlara gitme ihtiyacını doğurmuştur. Bu amaçla yine DSÖ, 2001 yılında ICF kısaltmasıyla (*International Classification of Functioning, Disability and Health*) "İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflaması" adı verilen sınıflama sistemini yayınlamıştır.[42] ICF sınıflamasının amacı bir çerçeve oluşturarak sağlık konusundaki tanımlamalarda standardizasyon sağlamaktır. Bunun yanında sağlıkla ilgili sistematik kodlama şemaları düzenlemek; ülkeler arasında sağlıkla ilgili verilerin karşılaştırılabilir hale getirmek; toplumdaki farklı gruplar arasında sağlıkla ilgili durumlarda standart bir iletişim dili oluşturmaya çalışmak ve bu alana bilimsel temel oluşturmak da özel amaçları içinde gösterilebilir.[43]

Yeni sınıflama sisteminin içerdiği özelliklere bakıldığında sağlık ve sağlıkla ilgili alanlarda her biri, iki bileşenden oluşan ikili bir liste yapıldığı görülmektedir.

İşlevler ve Yetiyitimi;[44]

(a) Vücut İşlevleri ve Yapıları (anatomik yapı veya fizyolojik sistem değişiklikleri)

(b) Etkinlikler ve Katılım (kapasite ve performans),

Bağlamsal Etmenler;

(c) Çevresel Etmenler (dışsal, kolaylaştırıcı veya engelleyici etkiler)

(d) Kişisel Etmenler (içsel, kişiye göre değişen faktörler)

Her biri değişik alanlardan oluşan bileşenlerin içeriklerine uygun kayıtlandırma ile sağlık durumu belirlenmiş olur. Çağlar, konuyla ilgili olarak yazmış olduğu tezinde, 1980 yılında DSÖ tarafından yapılmış olan üçlü ayrımın, 2001 yılında ICF sınıflandırmasının yayınlanmasından sonra dahi literatürü büyük oranda domine ettiğini belirtmiştir.[45]

---

[42] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 10-13.

[43] DSÖ, **İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması**, Elif Kabakçı ve Ahmet Göğüş (çev.), Ankara: Bilge Matbaacılık, 2001, s. 3.

[44] DSÖ, **İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması**, s. 2.

[45] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 15.

Türkiye'de de engellilik tasnifinde ICF sınıflandırılması benimsenmiştir. 28603 sayılı ve 30 Mart 2013 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan yönetmelikte de bu konu düzenlenmiştir. Yönetmeliğin 5. maddesi konuya açıklık getirir niteliktedir. Özürlülük sınıflandırması madde konu başlığının ilk fıkrası şu şekildedir.

> *"Özürlülere ilişkin sınıflandırma çalışmalarında, sınıflandırma sistemi olarak; Dünya Sağlık Örgütü tarafından sağlık ve sağlıkla ilgili durumların tanımlanması için ortak standart bir dil ve çerçeve oluşturmak amacı ile geliştirilen ve insanın işlevselliği ve kısıtlılıklarla ilgili durumlarının tanımlanmasını sağlayan çok kapsamlı uluslararası bir sınıflandırma sistemi olan İşlevsellik Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması esas alınır."*[46]

Bu yönetmelikte görüldüğü üzere Türkiye'de engellilerin sınıflandırılması ile ilgili 2001 tarihli ICF ölçütleri göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak bir tespit olarak; Türkiye'de engelli kavramı 2006 yılı itibariyle kullanılmaya başlanmıştır ve bu yönetmelik 2013 yılında hazırlanmıştır. Yönetmelik tam olarak engellilik tanımı ve tespiti üzerine olmasına rağmen engelli yerine özürlü kavramını kullanılması, tanım zemininin hala ne kadar kaygan olduğunu bizlere gösterir niteliktedir.

1.1.3. Engellilik Modelleri

Engelli haklarıyla ilgili olarak şu zamana kadar kaydedilen aşama ve hakların gelişimini incelendiğinde, engellilik modellerinin, bu hakların tarihsel ilerleyişiyle bir anlamda benzer bir şekilde yol aldığı görülmektedir.[47] Bu bağlamda oluşturulan modellerin gelişen ve değişen bakış açılarına göre evrildiği, öte yandan bu evrilmenin de insanlık var olduğu müddetçe devam edeceği aşikârdır. Kavramlar ve kavramlarla bağlantılı şekilde gelişen modellemeler, kapsam belirleme açısından son derece anlamlıdır. Konuyla ilgili olarak geliştirilen pek çok farklı model bulunmaktadır. Bu modellerin kimisi bir diğerinin destekleyicisi kimisi de alt bir konusu

[46] 30 Mart 2013 tarihli 28603 sayılı Resmî Gazete, Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması Ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik

[47] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 15.

niteliğindedir. Bu sebeple modelleme açısından belirlenmiş temel başlıklar olan Tıbbi ve Sosyal Model üzerinden gitmenin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.1.3.1. Tıbbi Model

Bu modellemede engellilik, modellemenin bakış açısının temelini oluşturan tıp bilimi ekseninde insanları adeta normal ve anormal olarak sınıflandırmaktadır. Biyolojik olarak *kabul edilen tamlık algısının dışında olma hali* anormal olarak addedilir. Bu bağlamda eksiksiz bir bedenin olmayışı tıbbın konusuna girer. Modelde engellilik haline bir trajedi olarak bakılmaktadır ve engelli bireylere adeta, bakım ve merhamet göstermenin icap ettiği "nesne" olarak yaklaşılmaktadır. Engellilerin kendi hayatlarıyla ilgili söz hakları adeta ellerinden alınmış, ailesine ya da ilgili tıp kurumuna devredilmiş gibidir.[48] Bu kişiler, tedavi ve rehabilitasyonlarla düzeltilmeye çalışılmalı, sağlık durumları kontrol altında tutulmalıdır. Hatta öyle ki, engellilik hallerini yaşayabilmeleri adına kendilerine imkân sağlanan yerlerde yaşamalıdırlar. Bu da doğal olarak engellilerin toplumdan ayrı tutulmalarına, izole bir hayat sürmelerine sebep olmaktadır.[49]

Bazı yazarlar Tıbbi model ile öncesinde var olan ve ortadan kalkmış "Ahlak Modeli" arasında bağlantı kurmaktadır. Ahlaki Model, Engellilerin Tanrılar tarafından cezalandırıldıklarını savunan[50] ve engelli olmanın insandaki şeytani tarafın ve ahlaksızlığın dışavurumu olduğunu belirten eski bir yaklaşımın ürünüydü. Bu durum da hem engelli birey hem de bireyin ailesi için büyük bir utanç anlamına geliyordu.[51] Ancak Tıbbi Model, engelliliğin sebebine değil sonucuna odaklanmakta ve onu tedavi etmeye çalışmaktadır. İki modelde de engelliliğin toplumsal değil, birey odaklı olduğu görülmektedir. Bu da engellik durumunun bir talihsizlik olduğu ve yalnızca engelli birey ve bu bireyin bağlantılı bulunduğu aile ve yakınları için belli sonuçlarının olacağına işaret etmektedir.[52] Bu durum, aşılması zor engellilik yolunun tüm

---

[48] Yardımcı, s. 10-11.

[49] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 16.

[50] Frank G. Bowe, **Physical, Sensory and Health Disabilities, An Introduction** New Jersey, Hofstra University, 2000, akt. Çakmak, s. 62.

[51] Rose Sachs, Diversity, "Integrating Disability Studies Into Existing Curricıılıım", Montgomery Collage, https://cms.montgomerycollege.edu/EDU/Plain.aspx?id=27413 (15 Şubat 2019).

[52] Laura L. Rovner, "Disability, Equality, And Identity", **Alabama Law Review**, Cilt.55, Sayı.4/1043, 2004, s. 1048.

bedelini bu birey ve ailesine ödetmektedir. Toplumu bu düzlemden tamamen ayrı gören bu bakış açısı, engellileri sosyal hayattan tamamen koparmış, onları kendi alanlarına hapsetmiştir. Bir takım kriterlere ve tedavi metotlarına göre kategorize edilmiş engellilerin yaşamları kendi ellerinden alınmıştır.

1.1.3.2. Sosyal Model

Tıbbi modelin olanca dar yorumuna karşılık Sosyal Model, engelli hareketlerinin varlığıyla gelişmiştir.[53] 2. Dünya Savaşı'nda engelli bireylerin sayısındaki artışla birlikte engellilerin hakları daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır. Konuyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmaya başlansa dahi aksiyona geçme ve uygulamaları günlük hayata yansıtma noktasında eksik kalınmıştır. Bu süreçte yaşanan ihlaller de engelli hareketlerinin ortaya çıkmasına ve ivme kazanmasına vesile olmuştur.[54]

Sosyal model bu kapsamda engellilerin kendi hayatlarını yönetebilmeleri ve sosyal hayata tam katılım sağlayabilmeleri açısından, dışlanma ve dikkate alınmama durumlarına engellilerin bizzat çevrelerinin sebep olduğu bakışı temsil etmektedir.[55] Engellik, zihinsel veya fiziksel sınırlar yetisizlikle alakalı değil, önyargı ve ayrımcılıkla ilgilidir.[56] Bu modelde problemin sebebi bireyden ziyade toplumdur ve engellilerin ilerlemesi toplumun onlara müsaade ettiği ölçüde mümkündür. Modelin ana bakış açısının, kişideki engeli düzeltmektense sosyal engelleri düzeltmeye çalışmak olduğunu belirtmek gerekmektedir.[57] Sosyal modelde engelliler, içlerinde yaşadıkları toplumun kendilerine gereken olanakları sunmada başarısız olması sebebiyle dezavantajlıdırlar.[58] Bu anlamda engelliler, önlerindeki engellerin kalkmasıyla birlikte özgür, toplumda engelli olmayan bireylerle eşit olacaklardır ve kendi hayatlarıyla ilgili seçimlerinin

---

[53] Yardımcı, s. 11.

[54] Çiğdem Arıkan, "Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım", **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi,** Cilt.2 Sayı.1 (Mayıs 2002), s. 16.

[55] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 17.

[56] Tom Shakespeare ve Nick Watson, "Fark Yaratmak: Sakatlık, Siyaset ve Tanınma", **Sakatlık Çalışmaları,** Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk (der.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 389

[57] Frank G. Bowe, **Physical, Sensory and Health Disabilities, An Introduction** New Jersey, Hofstra University, 2000, akt. Çakmak, s. 62-63.

[58] Neville S. Harris, **Social Security Law in Context,** Oxford University Press, 2000, s. 365.

kontrolünü ellerine alacaklardır. [59] Erişilebilirliğin sağlanmasıyla birlikte, engellilikle ilişkilendirilen olumsuz algılar ve sonuçlar da ortadan kalkacaktır. Sosyal modelin bakış açısına göre, engellilik bir hastalık durumu değildir, bir insanlık ve toplumsal gerçeklik durumudur.[60]

Engelliğin değerlendirilmesinde Tom Shakespeare, sosyal model açısından belli güçlü ve zayıf yanların olduğunu belirtmektedir. Açıklanmasının kolay ve toplumsal değişime açık bir gündem yaratması (siyasi) açısından sosyal modelin iyi bir araç (araçsal) olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kolektif bir kimlik (psikolojik) yaratma noktasında da sosyal modelin güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan bu modelin zayıf taraflarına baktığımızda öncelikle sloganik ve siyasi yaklaşımın, akademik izah anlamında sıkıntı yarattığını görmekteyiz. Sosyal model bu anlamda bireysel ve tıbbi yaklaşımı öylesine dışlamaktadır ki görüş adeta engelliliğin fiziki manada hiç bir sorun teşkil etmediğine kadar gidebilmektedir. Buna ek olarak sosyal model, engellilerin içlerinde bulundukları toplum sebebiyle yaşadıkları problemleri yok etme adına bir anlamda ütopik bir alan oluşturma gayesindedir ki, reel dünyada bunun temini oldukça zordur.[61]

İki modele baktığımızda; tıbbi modelin engelliliğe farklılık ve ayrım ekseninde yaklaştığını görürken; sosyal modelin kaynaşma, bütünleşme açısından ele aldığını görmekteyiz.[62] Konuyla ilgili Yardımcı'nın Sakatlığın Tarihsel İnşası adlı eserinde iki modelle ilgili bir karşılaştırma tablosu bulunmaktadır. Tablodaki ayrımlar yukarıdaki açıklamalarla uyumludur.

---

[59] *The Social Model vs The Medical Model of Disability,* http://www.disabilitynottinghamshire.org.uk/about/social-model-vs-medical-model-of-disability/ (13 Şubat 2019).

[60] Ali Seyyar, "Sosyal Siyaset Ekseninde Yerel Özürlüler Politikası" **Yerel Siyaset**, Sayı.27, 2008, s. 81.

[61] Tom Shakespeare, "Sakatlık Sosyal Modeli", **Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Bezmez vd. (der.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 54-57

[62] Arıkan, s. 22.

Şekil 1: Tıbbi ve Sosyal Modellerin Karşılaştırması

Tıbbi Model	Sosyal Model
Kişisel trajedi teorisi	Toplumsal baskı teorisi
Kişisel sorun	Toplumsal sorun
Bireysel tedavi	Toplumsal eylem
Tıbbileştirme	Öz-müdahale (*self-help*)
Profesyonel egemenlik	Bireysel ve kolektif sorumluluk
Uzmanlık	Deneyim
Düzeltme (*adjustment*)	Olumlama (*affirmation*)
Bireysel kimlik	Kolektif kimlik
Önyargı	Ayrımcılık
Tutum	Davranış
Bakım	Haklar
Kontrol	Seçenekler
Politikalar (*policy*)	Siyaset (*politics*)
Bireysel Uyum	Toplumsal Değişim

Kaynak: Yardımcı, s. 11.

Michailakis, engellilik tasnifi yapan ICF sınıflamasının yukarıda değinilen iki farklı engellilik modeliyle ilişkili olduğu üzerinde durmuştur. Daha doğru bir ifadeyle Michailakis, ICF sınıflama sisteminin "biopsikososyal" bir yaklaşım içinde tıbbi ve sosyal modelleri birleştirdiğini belirtmiştir.[63] ICF'nin burada amaçladığı şey, engelli bireylerin lehine olacak şekilde bireysel, sosyal ve biyolojik açıdan ve sağlık hususunda, birbirinden bağımsız fikir ve yaklaşımların uygun bir şekilde birleşimini sağlamak ve bir sentez oluşturmaktır.[64]

1.1.4. Engelli Türleri

Engellilik kategorize edilmek istenildiğinde farklı pek çok veri göz önünde bulundurulabilir. Bedensel ya da düşünsel, doğuştan gelen ya da sonradan edinilen engellilik halleri bunlara örnek gösterilebilir.[65] Türkiye Özürlüler Araştırması 2002'de engellilerin nüfusun toplam

[63] Dimitris Michailakis, "The Systems Theory Concept of Disability: One Is Not Born A Disabled Person, One Is Observed To Be One", **Disability &Society**, Cilt. 18, Sayı.2, 2003, s. 219.

[64] DSÖ, **İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması**, s. 13

[65] Altan, s. 191.

nüfus içindeki oranının % 12,3 olduğu belirtilmiştir.[66] Öte yandan 2011 Nüfus ve Konut Araştırması'ndan elde edilen verilere göre, en az bir engeli bulunan (3 yaş ve yukarısı) nüfusta oran % 6,9 olarak belirlenmiştir.[67] Söz konusu bu iki araştırma arasında bu derece bir farklılık oluşmasının sebebi, yapılan ikili görüşmeler üzerine Türkiye İstatistik Enstitüsünce tarafımıza şu şekilde açıklanmıştır.

> *"2002 yılında gerçekleştirilen Türkiye Engelliler Araştırmasında, %12,3 olarak hesaplanan toplam engelli nüfus oranına, süreğen hastalıklara sahip olan hane halkı fertleri de dahil edilmiştir. Bu araştırmada, süreğen hastalıklar hariç toplam engelli nüfus oranı % 2,6 olarak tahmin edilmiştir. Kurumumuz tarafından 2011 yılında uygulanan Nüfus ve Konut Araştırmasına ilişkin olarak, engelli nüfusun tahmin çalışmalarında, engellilik ile ilgili en az bir fonksiyonda çok zorlandığını veya hiç yapamadığını belirten üç yaş ve üzeri nüfus kapsanmıştır. Süreğen hastalıkların hariç tutulduğu bu araştırmanın sonuçlarına göre, en az bir engeli olan nüfus oranı %6,9 olarak hesaplanmıştır."*[68]

Bu durum aslında ülkede var olan kimi engelli türlerinin kapsam dışı bırakıldığını göstermektedir.

Engelli kavramı kullanıldığında akla çoğu zaman ortopedik engeli bulunan bireyler gelse de aslında engelli kabul edilen güruh içinde bu bireylerin oranı bir hayli azdır.[69] Bu bağlamda engellilerin durumlarına göre çeşitlenen taleplerini ve bu talepleri karşılama adına gereklilikleri de belirginleştirmek amacıyla, engellilere dair bir sınıflama yapmak son derece isabetli olur. Pratikte fiziksel, zihinsel ve psikolojik olarak ayrıldığı görülse de Çakmak'ın doktora tezindeki[70] tasnifi örnek alarak engelli türlerini 5 ana başlık halinde sıralayabiliriz. Bu

---

[66] Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002,** Eylül, Ankara, 2009, s. 5

[67] Türkiye İstatistik Kurumu, **Nüfus ve Konut Araştırması, 2011,** Temmuz, Ankara, 2013, s. 79.

[68] **T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı**, Sayı: 27964695-622.03-E.4696 Şahin ÇELİK (bilgi@tuik.gov.tr), Engelli İstatistikleri, Nilüfer Yavuz'a kişisel e-posta, [niluferyavuz92@gmail.com] (18 Şubat 2019).

[69] Çakmak, s. 55.

[70] Çakmak, s. 55.

sınıflandırma her ne kadar kimi engelli grupları içine dahil edip kimisini kapsama almasa da büyük oranda kolaylık sağlar niteliktedir.

1.1.4.1. Ortopedik Engelliler

Fiziki anlamda engelli olarak görülen ortopedik engelliler, çalışabilme, amacına ulaşabilme, aktiviteler gerçekleştirebilmede, fiziksel anlamdaki engellerinden dolayı çevresine uyum gösterebilmesinin zor olduğu engelli grubudur. Bu sınıflandırma için akademide veya halk dilinde pek çok farklı terim kullanılmaktadır. Kötürüm, çolak, sakat, yatalak, kambur, topal, düztaban ve felçli bunlardan bazılarıdır. [71]

Fiziksel anlamda el, ayak, kol ve bacak gibi organlarda özgülendiği işlevleri yerine getirememe, var olan bu organların kesilmesi durumu (amputasyon), kol ve ön kol paralizileri, eklem ankilozları, malformasyonlar, romatoid artirit, spinal kord yaralanmaları, spondilit rizomelik, MS (Multiple Sclerosis), beyin felci (Cerebral Palsy), MD (Muscular Dystrophy), ortopedik engellere örnek olarak gösterilebilir.[72] Engellilik, omurilik zedelenmeleri (belden aşağı kısmın felci ya da kısmi felç), felç, çocuk felci (polio), inme gibi durumları da kapsar.[73]

Yürüme, merdiven çıkma ve inmede zorlanmayan nüfusun (3 ve üstü yaş) oranı % 90 iken, bu eylemlerde sıkıntıları olanların oranı % 6,7'dir. Öte yandan evde veya dışarıda bacaklarını hiç kullanamadığını ya da kullanmada çok zorlandığını belirten nüfusun oranı ise % 3,3'tür.[74]

1.1.4.2. İşitme ve Konuşma Engelliler

İşitme engelli, özel bir eğitim ve tedaviyi gerektiren düzeyde işitme yetersizliğine sahip bireye denilmektedir. İşitme engelliler "sağır" ve "ağır işiten" olmak üzere 2 grupta toplanmaktadır.[75]

---

[71] Yıldız Artar, Çağla Karabacakoğlu, "Ortez ve Tekerlekli Sandalyenin Üretimi, Standartları ve Pazar Potansiyeli" **Özürlülerin Toplumsal Gelişimine Yönelik Proje**, Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara, 2003, s. 13.

[72] Çakmak, s. 57.

[73] *Engelli Tanımı,* https://www.dogus.edu.tr/dogus/106222/engelli-tanimi (10 Şubat 2019).

[74] **Nüfus ve Konut Araştırması,** s. 81.

[75] Artar ve Karabacakoğlu, s. 11

Ülkemizde işitme cihazı kullansa dahi hiç duyamayan ya da duymakta çok sıkıntı çeken nüfusun oranı ise % 1,1'dir. [76]

Konuşabilme, bireyin toplum içerisinde rol alabilmesini, çevresiyle iletişimde olmasını sağlayan ve iletişimde önemli yer tutan duyularımızdandır. Konuşmanın ilerleyişinde, ritminde, vurgularında, ses birimlerinin dışarı çıkışında bozukluğun bulunmasına konuşma engeli denir. Bu engelliliği de hafiften ağıra olmak üzere farklı derecelerde görmek mümkündür.[77] Tutukluk, kekemelik, konuşma bozukluğu vb. sebeplerden konuşma güçlüğü çeken nüfus ise % 0,7 oranındadır. [78]

İşitme ve konuşma yeteneklerinin bir kısmının veya tamamının yitirilmesi, kulak, burun ve boğazda bulunan arızalar, boyun arızaları, yüzdeki arızaları (burun, dudak, çene) ve kekemelik de konuşma ve işitme engelleridir.[79]

1.1.4.3. Görme Engelliler

İki veya tek gözünde kısmi veya tam görme kaybı veya bozukluğu olan kişiler için görme engelli terimi kullanılmaktadır. [80] Öte yandan 7 Temmuz 2018 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinin 4. maddesi l. bendinde "*Görme engelli birey: Görme gücünün kısmen ya da tamamen kaybından dolayı özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyi ifade eder.*"[81] şeklinde düzenlenmiştir. Görme engelliler kör ve az gören olmak üzere 2 sınıfa ayrılmaktadır. [82]

Görme işlevini tamamen ya da kısmen yitiren, şaşılık, gece körlüğü (tavuk karası), renk körlüğü vb. durumlar, farklı görme bozuklukları, lakrimal kanalda tıkanmalar ve travmalar, entropion, lagoftalmi, ektropion, çift görmeyle sonuçlanan göz kası paralizisi, görme alanında

---

[76] **Nüfus ve Konut Araştırması,** s. 80.

[77] Artar ve Karabacakoğlu, s. 12

[78] **Nüfus ve Konut Araştırması,** s. 80.

[79] Çakmak, s. 57.

[80] **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002**, s. 10

[81] 7 Temmuz 2018 tarihli 30471 Sayılı Resmî Gazete Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği

[82] Mehmet Özyürek, "Görme Engelliler", Süleyman Eripek (Ed.), **Özel Eğitim** içinde (128-152) Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları s. 129.

daralmaların meydana gelmesi görme engeli kabul edilir.[83] Ülkemizde gözlük ya da lens kullansalar da hiç göremeyen veya görmekte zorlanan nüfusun toplam nüfusa oranı %1,4'tür.[84]

1.1.4.4. Hastalıklılar

Çakmak'ın bu konu ile ilgili olarak yaptığı açıklama şu şekildedir:

> *"Nörolojik hastalıklar (pareziler, afazi, parkinson hastalığı, distonik bozukluklar ve diğer hareket bozuklukları, kas hastalıkları, multiple skleroz, epilepsi –sara–, serebellar bozukluklar, tremor, polinöropati, cerebral palsi, baş kemiklerinin açıklıkları), karın hastalıkları ve arızaları, ürolojik hastalıklar (nefrektomi, nefropatiler, böbrek transplântasyonu, böbrek düşüklüğü vs), iç hastalıkları, endokrin ve metabolizma hastalıkları (diabet (şeker hastalığı), diffüz primer osteoporoz, porfiria), çeşitli kalp ve dolaşım hastalıkları, kollagen doku hastalıkları, sindirim sistemi arızaları, hematolojik hastalıklar (lösemi), bazı deri, göğüs ve damar hastalıkları 'engel' olarak değerlendirilir.[85]"*

Bu bağlamda fiziksel olarak görülmese de, engelli olarak sayılan bireyin hayatında büyük oranda konfor kaybı yaşanmaktadır. Denklerinin gerisinde kalan bu bireyler sağlam bir vücuttan çok da farklı görünmeseler de, yaşamlarındaki geri kalma durumu son derece barizdir.

1.1.4.5. Zihinsel Engelliler, Ruh Hastalıkları ve Duygusal Bozukluklar

Zihinsel engellilik için bir tanımlama Rıdvan Ege tarafından yapılmıştır. Buna göre doğum öncesi, esnasında ya da sonrasındaki süreçte farklı nedenlerle gelişme fonksiyonlardaki gerileme duraklama, yaşlanma gibi durumlar sonucu etkin uyumsal hareketlerde sürekli bir yetersizlik ve gerilik olma durumudur.[86] Zeka geriliği (mental retardasyon) mevcut olanların

---

[83] Çakmak, s. 58.

[84] **Nüfus ve Konut Araştırması,** s. 79

[85] Çakmak, s. 58.

[86] Rıdvan Ege, **Sakatlar ve Sakatlıklar**, Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1993, s. 15, akt. Emin Atala, "Çevre Tasarımı ve Normların Bedensel Engelliler Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım" (**Sanatta Yeterlilik Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, 1996), s. 10.

yanında, down sendromu, zeka geriliğine sebep olmuş ise fenilketonüri bu gruba girer. [87]

Demans, şizofreni, beyin hasarı, madde kullanımıyla oluşan bozukluklar, şizoaffektif ve sanrısal bozukluklar, otizm, bedensel hastalık ve beyin işlev bozukluğuna bağlı ruhsal davranış bozuklukları, nevrotik, duygu durum bozuklukları, somatoform ve kişilik bozukluklar, cinsel kimlik ile ilgili bozukluklar, dikkat eksikliği bozukluğu (ADD), disleksi, CP (Cerebral Palsy) de gibi öğrenme engelleri bu gruba girer.[88]

Yukarıda verilmiş olan tüm bu engellilik türlerine bakıldığında, kimi durumların birden fazla engellilik türü kategorisinin içinde yer aldığı görülmektedir. Örnek olarak CP ve Multiple Skleroz (MS) hastalıkları hem bedensel engelliler kategorisinde bulunurken hem de nörolojik hastalıklar başlığı altındadırlar.[89]

1.2. ENGELLİ HAKLARI

Bu bölümde öncelikle geçmişten günümüze toplumun engellilere bakışı ve engelli haklarının ortaya çıkış süreci incelenecektir. Bu bağlamda engelli haklarında kat edilen yolun, BM, Avrupa ve Türkiye ölçeğindeki izdüşümü üzerinde durulacaktır. Bunun yanında, uluslararası sözleşmelerin kavramsal katkılarıyla oluşmuş olan engelli haklarındaki genel ilkelere de değinilecektir.

1.2.1. Engelliliğe Bakış

Engellilik, dünya üzerinde insanlık var olduğu müddetçe bulunan ve bulunacak olan bir gerçekliktir. İnsanoğlunun, zihninde var olan tamlık algısının dışında kabul ettiği bireyleri nitelendirme amacıyla kullanılan engellilik, çeşitli türlerde kendini gösterse de her zaman hayatlarımızın içinde olmuştur. Bu bağlamda insanlık tarihi boyunca engelliliğe bakışla ilgili genel bir perspektif kazanmanın doğru olduğu kanaatindeyiz.

Konuyla ilgili olarak Çakmak, engellilerin dışlanma durumunun son yüzyıllarda daha yoğun

[87] **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002,** s. 10.

[88] Çakmak, s. 59.

[89] Çakmak, s. 59

yaşandığını belirtmektedir.[90] Antik Yunanda bireylerin bedenlerine göre kodifiye edilmediğini aktaran Çakmak engellilerin bugünkü gibi şiddetli ölçüde ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtmektedir. Hatta öyle ki o dönemde engelliler, savaş esnasında orduya dahi katılmaktadırlar.[91]

Öte yandan Antik Mısır'da da engellilerin tüm fiziksel türlerinin toplum içinde kabul gördüğü ve kendilerine toplumda geri plana atılmayan, görünür roller verildiği belirtilmektedir.[92] Engellilerin kültürel ve sosyal olarak kabullenilmesi de ahlaki öğretiler ve değerlere atıf yapan yazıtlarda görebilmekteyiz.[93] Antik Mısır'daki bu belgelerde cüceler ve tüm diğer engellilere saygı gösterilmesi hususunda hassas olunduğu görülmüştür.[94]

Orta Çağ Avrupası incelendiğinde ise bilim ve felsefenin, kilisenin hegemonyasında olduğu bu dönemde engellilerden özellikle ruh hastalıkları bulunanların şeytana uydukları ve bu sebeple şeytan tarafından çarpıldıkları düşünülmekteydi. Bu hususta bu bireylerle hekimler değil de papazlar ilgilenmeliydi. Bu bakış açısı sonucunda pek çok engelli birey "cadı" olduğu düşünülerek yakılmıştır.[95]

Osmanlı Devleti ele alındığında henüz insan hakları ya da engelli haklarıyla ilgili gelişmelerin olmaması devletin bu konuda inisiyatif almasına engel olmamıştır. Bazı engellilerin koruma altına alınması adına yaşlılar evinde kaldıkları ya da engelli bireylerin var olan yeteneklerine göre işlerde çalıştırıldıkları belirtilmektedir.[96] Bu duruma örnek olarak Osmanlı hanedanının sarayda kimi zaman, özellikle de gizliliği sağlama adına, işitme ve konuşma engellileri çalıştırdıkları gözlemlenmektedir. İşitme ve konuşma engellilerin saray içi haberleşmede

---

[90] Çakmak, s. 96.

[91] Martha Edwards, "Constructions of Physical Disability in the Ancient Greek World – The Community Concept", David T. Mitchell and Sharon L. Snyder (Ed.), **The Body and Physical Difference, Discourses of Disability** içinde (35-50), The University of Michigan Press, 1997, s. 43, akt. Çakmak s. 96-97.

[92] Heba Mahran ve Samar Mostafa Kamal, "Physical Disability in Old Kingdom Tomb Scenes", **Athens Journal of History,** Cilt. 2, Sayı. 3, s. 186.

[93] Mahran ve Mostafa Kamal, s. 169.

[94] *Ancient Egypt 'respected dwarfs*, 2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4554824.stm (18 Şubat 2019).

[95] T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **1. Özürlüler Şûrası: Çağdaş Toplum/Yaşam ve Özürlüler, Ön Komisyon Raporları**, Ankara, 29 Kasım – 02 Aralık 1999, akt. İnci Hot, Orta Çağ'da Batı Tıbbı, Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, **İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları,** No. 00249, 2007, s. 39

[96] Çakmak, s. 97.

istihdam edilmeleri, haiz oldukları ya da olamadıkları önemli bilgileri dışarıya aktaramamaları açısından son derece önemlidir.[97] Cüce ve dilsizlerin saraydaki varlıklarının 15. yy.'a kadar dayandığı bilinmektedir.[98] Engelliler sarayda musahiplik[99]*, cellatlık, harem görevlisi olma gibi pek çok işte çalıştırılmaktaydılar.[100] Osmanlı Devletinde saray ve toplum içinde yer edinen bu engellilerin yanında ihtiyaç sahibi olan engellilere de ayni ve nakdi yardımlar yapılmıştır.[101] Öte yandan Osmanlı'nın akıl ve ruh hastalıkları sebebiyle engelli sayılacak bireylerin hayata kazandırılması adına maddi ve manevi çeşitli metotlar kullandığı gözlemlenmektedir.[102] Bu anlamda teşhis ettikleri hastalığa göre açık havaya çıkma, su başlarında oturma gibi faaliyetler önerilirdi.[103] Bu hastalar için faydalı olması amacıyla akustik ve planlama açısından müzikle tedavi etmeye uygun hastaneler[104] yapılmıştır. Su sesi ve musikinin de bu bağlamda başvurulan yöntemler oldukları görülmektedir.[105] Tüm bunlar bize Osmanlı Devleti'nin, engelli ve dezavantajlı bireyler için uygulamalarıyla, dönemindeki diğer devletlere nazaran çok daha ilerde olduğunu göstermektedir. Engelliler hayatın içinde önemli makamlarda dahi görevlendirilmiştir Öte yandan tedavi edilebilir problemleri için gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır.

1900lü yılların Avrupasına bakıldığında ise iktidara geldiği Almanya'da Şansölye olan Hitler; savaşın, kafasında var olan üstün ırk prototipine erişme maksadıyla "iyileşme olasılığı olmayan

---

[97] Ezgi Dikici, "Saltanat Sembolü Olarak "Farklı" Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler Ve Dilsizler", **Toplumsal Tarih,** Sayı. 248, (Ağustos 2014), s. 20.

[98] Dikici, s. 17.

[99] Musahip kelimesinin soytarılık ile aynı anlamda olduğu söylenebilir. TDK bu kelimeyi: "Tatlı konuşmaları ile büyüklerin, özellikle padişahların güzel zaman geçirmelerini sağlamakla görevli kimselere verilen unvan" olarak açıklamaktadır. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr (18 Şubat 2019).

[100] Sezai Balcı, "Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır - Dilsiz) İstihdamı", Feridun M. Emecen Ali Akyıldız Emrah Safa Gürkan(Ed.), **Osmanlı İstanbul'u** içinde (637-674), İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 641.

[101] Balcı, s. 668.

[102] Şule Yüksel Özkaya, "Osmanlı'nın Tıp Anlayışını ve Akıl Hastalarına Yaklaşımını Belirleyen Faktörler İle Bu Anlayışın "Mâ-Hazar"da Tezâhürü", **V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II,** İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 12-15 Mayıs 2016, s. 305.

[103] Emine Yeniterzi, "Divan Şiiri'nde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** (1999), http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf s. 100.

[104] Örneğin. Edirne Sultan Bayezid Bimarhanesi bu tür hastanelerden biridir.

[105] Mehmet Yaşar Ertaş ve Kağan Eğnim, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar" **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.10, (Ağustos 2011), s. 92.

hastaların ortadan kaldırılması için en iyi zaman" olduğunu düşünmekteydi. Hitler ve Naziler, toplum adına yararsız ve genetik saflık için bir tehdit olarak gördüğü engellileri yaşamaya layık dahi görmüyordu. Bu amaçla 2. Dünya Savaşı öncesinde bedensel ve zihinsel engelli bireyleri öldürme amacıyla Nazilerin "ötenazi" ya da "T-4" olarak adlandırdıkları operasyonu 1 Eylül 1939 itibariyle hayata geçirdiler. Pek çok doktorun işbirliği ile dosyaları incelenen engelliler; gaz odalarında, ölümcül dozda iğnelerle bazen de aç bırakılarak öldürülüyordu. Krematoryum denen büyük fırınlarda ise kurbanların cesetleri yakılıyordu. Halkın olanca protestolarına rağmen 1940-45 yılları arasında 200.000 civarında engellinin öldürüldüğü belirtilmektedir.[106]

Tüm bu süreçler incelendiğinde engellilerin gördükleri muamelelerin döneme ve toplumsal eğilimlere göre çeşitlilik gösterdiği açıktır.

1.2.2. Engelli Haklarının Ortaya Çıkışı

Küreselleşen dünyada her konuyla ilgili belli dönüm noktaları bulunmaktadır. Engellilik meselesiyle ilgili de yaşanan belli başlı kırılma noktaları vardır. 1960'lı yıllar, cinsiyet ve ırkçılık ayrımcılığı bağlamında pek çok kazanımların elde edildiği yıllar olarak görülür.[107] Öte yandan Dünya Savaşları ile, engelliliğe sebebiyet verecek pek çok durumun yaşanması da engellilerin hakları konusunda çaba gösteren bir kesimin oluşması sonucunu doğurmuştur. Savaşlar sonrasında engelli kalan binlerce insan için belli bir sistem ihtiyacının doğduğu aşikardı. Öncesinde bahsedildiği üzere ilk olarak medikal tedavi altına alınması ve kimi zaman tecrit altında tutulması gereken bir problem olarak görülen engelliler, insan haklarında kaydedilen gelişmeler ve paralel olarak sosyal modelin etkisinde daha bağımsız bir yaşam algısı edinmeye başlamışlardır. Bu bağımsız yaşama çabası için verilen insan hakları mücadelelerinin somut sonuçlar vermesi ve var olan taleplerin evrensel kabulünün en bariz kanıtı da bu taleplerin "hak" olarak hukuksal belgelere girmesidir.[108]

Engellilerin haklarının korunması amacıyla atılan adımların neler olduğu ve bu gelişmelerin içeriği büyük önem taşımaktadır. Bu hususta öncelikle BM sisteminde engelli haklarında kat

---

[106] *Engellilerin Öldürülmesi,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/the-murder-of-the-handicapped (16 Şubat 2019).

[107] Yardımcı, s. 8.

[108] Çağlar, s. Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, 24.

edilen yol incelenecektir. Ardından Avrupa'da gerçekleşen gelişmelerden bahsedilecek, son olarak da ülkemizde engelli haklarının tesisine dayanak olacak başta anayasa olmak üzere ilgili ve önemli mevzuatlar üzerinde durulacaktır.

1.2.2.1. Birleşmiş Milletler Sisteminde Engelli Hakları

Engellilerin haklarının kendilerine verilmesi yolunda BM'de pek çok toplantı yapılmış, kararlar alınmıştır. Bunların arasından diğerlerine göre nispeten daha çok önem arz edenlerini kronolojik şekilde incelemek, kurumun engellilerin hakları noktasında kat etmiş olduğu gelişmeyi göstermesi açısından yararlı olacaktır.

Herkes için eşitlik mottosuyla yol alan BM belgelerinde engellilik, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde ilk kez dile getirilmiştir. 1952'de ise BM; UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund), UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), WHO ve UNDP (United Nations Development Programme) gibi organizasyonlarla yapmış olduğu toplantılarda, geliştirilen yeni eğitim ve rehabilitasyon programlarına engellilerin de dahil edilmesini istemiştir.[109]

Birleşmiş Milletlerce doğrudan engelli haklarını konu alan ilk belge ise 1971 tarihli "Zihinsel Engellilerin Haklarına Dair Bildiri"dir. Sözleşme yapı itibariyle kısa olup, yalnızca yardıma ve korunmaya en çok muhtacı olan zihinsel engelli grubunu konu almaktadır.[110] 1975 yılında ise engellileri ayırmaksızın hepsinin haklarını garanti alma adına BM Genel Konseyi, "Engelli Hakları Bildirgesini" yayınlanmıştır. Bu bildirge ile engellilerin farklı dil, din, cinsiyet, ırk ve ideolojilerine bakılmaksızın haklarının garanti altına alındığı belirtilmiştir. Çağlar'a göre 1971 ve 1975 tarihli bu iki bildirgede de "toplumsal katılım" ile ilgili bir vurgu yapılmamıştır. Burada aslında dönemin revaçta bakış açısı olan "Tıbbi Model" esintilerini görmek mümkündür. Öyle ki "Engelli Hakları Bildirgesinde" günlük yaşamla bütünleşme kavramı, (integration) toplumun engelliye uyarlanması olarak değil, engellilerin kendilerine uyabilecek toplumsal alanlara

[109] *Birleşmiş Milletler Sisteminde Engellilik*, https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (19 Şubat 2019).

[110] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 25.

katılabilmesi şeklinde kullanılmaktadır. Bu da henüz sosyal modelin bu sözleşmenin içeriğine etki etmediğinin kanıtıdır.[111]

BM, 1981 yılını Uluslararası Engelliler Yılı ilan etmiştir.[112] Bu kapsamda rehabilitasyon, engellilerin önlenmesi, fırsat eşitliği gibi meselelere uluslararası, bölgesel ve ulusal bazda eylem planı çağrısında bulunulmuştur.[113] Bu yılın hemen ertesinde "1982 Engelliler İçin Dünya Eylem Programı" hazırlanmıştır. Eylem programında önleme, rehabilitasyon ve fırsat eşitliği başlıklı politikaların varlığı 1981 yılındaki çağrının adeta hayata geçtiğini bizlere göstermektedir. Programda 1983-1992 yılları "BM Engelliler On Yılı" olarak ilan edilmiştir. Bu program için dünya çapında ve uzun dönem politikaları içeren ilk uluslararası belge olduğu söylenmektedir.[114] 3 Aralık 1982'de düzenlenen Genel Konsey, bu günün Engelliler Günü olarak ilanına yönelik tavsiye kararı sunmuştur. BM Engelliler On Yılı kapanışında ise 3 Aralık'ın "Dünya Engelliler Günü" olarak kutlanması kararı alınmıştır. Yine 3 Aralık 1992 tarihli kapanış toplantısında 1993-2002 yılları "Asya-Pasifik Engelliler On Yılı" ilan edilmiş ve "Eylem Gündemi" oluşturulmuştur. BM Engelliler On Yılının bir manada bölgesel devamı niteliğinde olan bu çalışma 56 ülkeyi bir araya getirmiştir. Bu yapılanlarda asli amaç ise engellilerin kendilerini geliştirme süreçlerinde ve toplumsal hayata tam katılmada eşit fırsatlardan yararlanmaları için olanak sağlamaktır.[115] 2002 yılında gerçekleşen kapanış toplantısında ise bu sürecin 2003-2012 olarak on yıl daha uzatılması konusunda mutabık kalınmıştır.

13 Aralık 2006 tarihinde ise öncesinde de bahsettiğimiz ve konuyla ilgili esaslı bir belge olan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilmiştir.[116] Çağlar sözleşmeyle ilgili olarak düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

---

[111] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s.26.

[112] *The International Year of Disabled Persons 1981,* https://www.un.org/esa/socdev/enable/disiydp.htm (4 Şubat 2019).

[113] *World Programme of Action Concerning Disabled Persons,* https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/world-programme-of-action-concerning-disabled-persons.html (5 Şubat 2019).

[114] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 27.

[115] *Birleşmiş Milletler Sisteminde Engellilik,* https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (6 Şubat 2019).

[116] *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme,* (t.y.) https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme (20 Şubat 2019).

"Engellilerin tam ve etkili katılım yoluyla toplumsal aidiyetlerinin sağlanmasını genel ilke olarak kabul eden Sözleşme'de, engellilerin toplumun geri kalanıyla bütünleştirilmesinden değil, toplumun engellileri içine alması, toplumsal aidiyetlerini güçlendirecek formüllerin inşa edilmesi anlamında "dahil etme" (inclusive) teriminin kullanılması, engellilerin insan hakları açısından oldukça çağdaş bir yorumu yansıtmaktadır."[117]

Belirlenen son on yıllık planın ardından, 29 Ekim – 2 Kasım 2012 tarihlerinde "Asya-Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu" (ESCAP/ Economic and Social Commission for Asia and the Pacific) Güney Kore/ Incheon kentinde toplanmışlardır. Burada alınan karara göre 2013 – 2022 yılları Asya-Pasifik Bölgesi Engelli Bireyler İçin Hakların Gerçeğe Dönüştürülmesi On Yılı olarak kabul edilmiştir.[118] Asya ve Pasifik On Yılları bu manada atılacak adımlarda bölgesel işbirliklerine verilen önemi ve bu durumun devam ettirilme çabasını gösterir niteliktedir.[119]

1.2.2.2. Avrupa'da Engelli Hakları

Avrupa özelinde engelli haklarının seyri incelendiğinde Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin daimi bir etkileşim içerisinde olduğu gözlenmektedir.[120] Bu manada iki örgütün de konuyla ilgili atmış olduğu önemli adımları her ne kadar birbiri içine geçse de incelemek gerekmektedir.

Avrupa Konseyinin insan haklarıyla ilintili iki öncü belgesi 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1961 Avrupa Sosyal Şartı'dır.[121] 2015 yılı itibariyle 16 ek protokolü bulunan AİHS'nin kapsamı, gün geçtikçe yeni haklarla genişletilmektedir.[122] Denetim organının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi olduğu bu sözleşmenin 14. maddesi, engellilerden açıkça söz etmese de, onları kapsamına alabilecek şekilde ayrımcılık yasağından bahsetmektedir. Ancak

---

[117] Çağlar, s. Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, 30.

[118] United Nations ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, **Asya-Pasifik Bölgesi Engelli Bireyler İçin Hakların Gerçeğe Dönüştürülmesi Yönelik Incheon Stratejisi**, Birleşmiş Milletler Yayınları, Bangkok, 2012, s. 8.

[119] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 29.

[120] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 56.

[121] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 56.

[122] *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, (t.y.) https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/49-avrupa-insan-haklar-sozlesmesi/ (7 Mart 2019).

engellilerle ilgili olarak 12 No'lu Protokolün önemi de büyüktür. Avrupa Sosyal Şartında ise doğrudan engellilerin rehabilitasyon ve mesleki eğitim hakkıyla ilgili düzenleme yapılmıştır. 1996 yılında revize edilen Şartta engelliliğe sosyal model temelinde yaklaşılmış ve toplumda bağımsız olabilmeleri için devlete belli sorumluluklar yüklenmiştir. [123]

BM'nin engellilerin haklarının teslimi noktasında almış olduğu inisiyatifler, bölgesel toplulukları da harekete geçirmiştir. Bu bağlamda Avrupa Konseyi 1980 ve 1990'larda pek çok karar ve bildirge yayımlamıştır. AB üyesi ülkelerin hükümet temsilcilerinden oluşan Konsey, 21 Aralık 1981'de engellilerin sosyal entegrasyonuna yönelik karar almıştır. Sonrasında ise 24 Temmuz 1986 tarihinde "Avrupa Topluluğu Düzeyinde Engellilerin İstihdamına İlişkin Konsey Tavsiye Kararı" alınmıştır. Tavsiye kararının amacı üye ülkelerin, engellileri için istihdam ve mesleki rehabilitasyon mecralarında fırsat eşitliği sağlaması adına önlem alması ve engellerin ortadan kaldırılması saikiyle politikalar izlemesiydi. Yine Konseyin, eğitim bakanları ile 31 Mayıs 1990'da almış olduğu "Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemi İçinde Kaynaştırılmalarına Yönelik Karar" da eğitim sisteminin normalleşmesi açısından önemlidir. Bunların yanında bilgi paylaşımı için HELIOS (1988-92) ve HELIOS-2 (1993-96) platformları kurulmuş, ayrımcılıkla mücadele amacıyla 2001-2006 yıllarını kapsayan "Topluluk Eylem Programı" oluşturulmuştur. Avrupa Konseyi; 7-9 Aralık 2000 tarihlerinde Nice'te toplanmış ve "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartını" kabul etmiş, 3 Aralık 2001'de ise 2003 yılının "Avrupa Engelliler Yılı" olmasıyla ilgili karar almıştır.[124]

Avrupa Birliği'nin engellilik kavramının anlamlandırmasında değişimler gözlenmektedir. Değişen bakış açısı engellileri yardıma muhtaç ve pasif görmektense toplumdaki diğer bireyler ile aynı ve eşit haklara sahip ancak haklarına ulaşma ve toplumla bütünleşebilme yolunda mücadele eden bir topluluk olarak görmektedir.[125]

AB'nin yasama sürecini başlatan ve bütçe, program ve idari denetimden sorumlu Avrupa Komisyonu[126], "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği - Topluluğun Yeni Engellilik Stratejisi 1996", 12 Mayıs 2000 tarihinde ise "Engelli Bireyler İçin Engelsiz Bir Avrupa'ya Doğru" adlarıyla

---

[123] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 56-57.

[124] *Avrupa Birliği ve Engellilik,* (t.y.) https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (7 Mart 2019).

[125] *Avrupa Birliği ve Engellilik,* (t.y.) https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (20 Şubat 2019).

[126] *Avrupa Komisyonu,* (t.y.) https://www.ab.gov.tr/_45629.html (7 Mart 2019).

tebliğler yayınlamıştır. 27 Kasım 2000'de yayınlanan "İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Direktifinde" ise kısıtlayıcı mimari, sosyal ve tasarım engellerine yönelik bütüncül stratejilere odaklanılmaktadır.[127] Öte yandan "2003 Avrupa Engelliler Yılı" sonrası taraf devletlerin tecrübelerini paylaşmak ve birlikte, sürdürülebilir bir yaklaşım oluşturma amacıyla "Engellilere Yönelik Fırsat Eşitliği: Avrupa Eylem Planı" kabul edilmiştir. Engelli istihdamı, topluluk politikalarına engellilerin dahil edilmesi ve herkes için ulaşılabilirliğin hedeflendiği bu planın, komisyonun iki yıllık raporlarıyla destekleneceği belirtilmiştir.[128] Bunların yanında engellilerin haklarını korumak ve hayatlarını kolaylaştırmak adına belli işbirliklerinin oluştuğu da gözlemlenmektedir. "Engellilik Konusunda Üye Ülke Temsilcilerinden Oluşan Üst Düzey Grup" ve "Hizmetler arası Engellilik Grubu" buna örnek gösterilebilirken, "Avrupa Engelliler Forumu" da engellilerin politika oluşturma sürecine katılabilmesini sağlamaktadır. Engelliler için başvurulabilecek finansman araçlarına bakıldığında ise "Avrupa Sosyal Fonunun" önemi büyüktür. Tüm bunların dışında Topluluk İstihdam Girişimi, Socrates (okul ve uzman değişimi) ve Leonardo da Vinci (meslek eğitimi programı) bulunmaktadır.[129]

1.2.2.3. Türkiye'de Engelli Hakları

Türkiye'de son yıllarda engelli haklarıyla ilgili olarak, Birleşmiş Milletler ve Avrupa'ya paralel önemli yasal düzenlemelerin yapıldığını belirtmek gerekir. Ancak bu düzenlemelerin yeterliliği ve ne derece hayata geçirilebildiği farklı bir konudur.

Engelliler ve engelli haklarıyla ilgili olarak 1982 Anayasasında konuyla ilişkilendirilebilecek bazı maddeler bulunmaktadır. Öncelikle bakılacak hüküm "*Kanun önünde eşitlik*" başlıklı 10. Maddedir: "*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*" Aynı maddenin 3. fıkrasında 07.05.2010 tarihli 5982/1 numaralı değişiklikle gelen hüküm ise şu şekildedir; "*Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.*" Yapılan bu düzenlemeyle birlikte, engelli kişilere yapılacak pozitif ayrımcılıklar, eşitlik ilkesine aykırı sayılmamıştır.

---

[127] *Avrupa Birliği ve Engellilik*, https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (7 Mart 2019).

[128] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 63.

[129] *Avrupa Birliği ve Engellilik*, https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (7 Mart 2019).

"*Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi"* başlıklı 42. maddede "*Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır."* ifadeleri yer alır. Bu da eğitime her birey gibi hakkı olan engellilerin, eğitim görebilmeleri adına devlete gerekli tedbirleri alması hususunda sorumluluk yükleyen bir maddedir. Bununla birlikte bu hüküm, sosyal modelden ziyade tıbbi modeli çağrıştıran bir içeriğe sahiptir.

"Çalışma şartları ve dinlenme hakkı" başlıklı 50. Maddede ise, ruhi ve bedeni yetersizliği olanların çalışma şartları açısından özel olarak korunacağı belirtilmiştir. Bu manada engelliler, pozitif ayrımcılığa tabi tutulurlar. Devletin burada da korumacı bir yaklaşımda olduğunu görmek mümkündür.

"Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler" başlıklı 61. maddenin 2. fıkrası ise şu şekildedir. *"Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır."* Sosyal güvenlik bağlamında da korunması gereken engelliler için toplumsal hayata katılmaları adına, devletin yerine getirmesi gereken yükümlülükler olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan bu düzenlemenin içeriği de sosyal modelden ziyade tıbbi modele daha yakındır. Bununla birlikte Anayasanın gerek bu maddesini, gerekse yukarıda belirtilen maddelerini, sosyal modeli dışladığı şeklinde anlamak da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Burada dikkat çekilmek istenen şey, 1982 yılında kabul edilen ve sonraki tarihlerde çeşitli maddeleri değiştirilen Anayasa'da, engellilerle ilgili hükümlerin daha ziyade tıbbi modeli çağrıştırıyor olmasıdır.

Türkiye engellilere yönelik üretilen politikalarını gözden geçirmeye başlamış ve bu bağlamda 2007 yılında Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye taraf olmuştur. Söz konusu Sözleşmede yer alan genel ilkelerin, engellilerle ilgili olarak ilerleyen süreçte Yasamaya ışık tuttuğunu, yol gösterdiğini belirtmek gerekmektedir.

Öte yandan engelli haklarıyla ilgili Anayasa ve sözleşmeler haricinde mevzuatımızda pek çok düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin başında ise 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun gelmektedir. Kabul tarihi 1.7.2005 olan Kanunda, zaman içerisinde adı dahil olmak

üzere [130] pek çok değişiklik yapılmıştır. Kanunun amacı 1. maddede yazıldığı üzere "*engellilerin temel hak ve hürriyetlerinden yararlanmasını temin ve teşvik etmek, haiz oldukları onura saygıyı arttırarak toplumsal yaşama diğer bireylerle eşit şartlarda etkin ve tam katılmalarını sağlamak ve engelliliği önleyici tedbirler alma adına gereken düzenlemelerin yapılmasının sağlanmasıdır.*" Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin genel ilkeleriyle benzerlik gösteren Kanunun 4. maddesindeki "*Genel Esaslar*", kanunun üzerine kurulu olduğu yaklaşımda Sözleşmeden etkilendiğini göstermektedir. Kanunda değinilen önemli başlıklar arasında ayrımcılık, erişilebilirlik, istihdam, eğitim, habilitasyon ve rehabilitasyon gösterilebilir.

Konuyla ilgili öncelikli olarak bakılması gereken bir diğer kanun ise 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'dur. Engellilik ile ilgili olarak pek çok hüküm içeren bu kanun, amacında da belirtildiği üzere engellilere götürülen sosyal anlamdaki hizmetler ve bu hizmetlerin yürütülmesi için kurulan teşkilatla ilişkili yetki, kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklar üzerinde durmaktadır. Kanunda engellilerle de ilişkili pek çok farklı yurt, bakımevi, merkez, konukevi, kuruluş ve birimin düzenlendiği görülmektedir. Kanun, uygulama alanlarında engellilere öncelik tanımayı ilke olarak benimsemiş (Madde 4/c), onların hayatlarını huzurlu şekilde sürdürmeleri amaçlamaktadır (Madde 4/l). Ayrıca 4. Maddenin 3.6.2011 tarihli ek fıkrasında da görüldüğü üzere engellilerin kendi hayatlarını idare edebilmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını; engelliler için hizmet, bilgi ve fiziksel çevre şartlarını ulaşılabilir kılınmasını; doğumdan başlayarak fırsat eşitliği sağlanması; istihdam, mesleki eğitim ve rehabilitasyon anlamında desteklenmeleri; sosyal güvenlik anlamında güvenceli olmaları; engellilere ilişkin alınan kararlarda onların da süreçlere dahil edilmesine yönelik hükümler bulunmaktadır.

Engellilerin haklarıyla ilgili pek çok farklı düzenleme bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında tüm düzenlemeleri sıralı olarak yazmaktansa, ana konu olan kent ve erişebilirlikle ilişkilendirilebilecekler odağında açıklamalar yapılacaktır. Bu düzenlemeler ana hatlarıyla aşağıda gösterilmektedir.

[130] 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanun ile "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", "Engelliler Hakkında Kanun" olarak değiştirilmiştir.

5393 sayılı Belediye Kanununda engellilerle ilgili pek çok düzenleme görmek mümkündür. Öncelikle "Belediyenin görev ve sorumlulukları" başlıklı 14. Maddesinde belediye hizmetlerinin sunulmasında engellilerin durumuna uygun yöntemler uygulanacağı belirtilmiştir. Bunun yanında "Belediye başkanının görev ve yetkileri" başlıklı 38. Maddede *"engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturma*nın" da olduğu görülmektedir. "Belediyenin giderleri" başlıklı 60. Maddede ise giderler arasında engellilere yapılacak yardım ve sosyal hizmetler de belirtilmiştir. Bu düzenlemelerin benzerleri 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununda da bulunmaktadır. Tüm bunlar, yerel yönetimlerin konuyla ilgili üstlenebilecekleri görevleri gösterir niteliktedir.

5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanununun 4. maddesinde, teknolojik yeniliklerin kullanılmasında engelli bireylerin özel ihtiyaçlarının dikkate alınmasının ilke edinildiği görülmektedir. Engelliler de diğer tüm bireyler gibi teknolojik ve bilimsel gelişmelere entegre edilmeli, bu alanda onların özel gereksinimleri göz önünde bulundurulmalıdır.

5369 sayılı Evrensel Hizmet Kanununun ilkeleri arasında ise engellilerin evrensel hizmetten yararlanabilmesinde uygun teknoloji ve fiyatlandırma seçenekleri uygulamaları için tedbir alınır. Bu düzenleme, söz konusu yararlandırılan hizmetlerde engellilerin geri bırakılmaması için gereklidir.

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu incelendiğinde ise engellilerle ilgili pek çok hüküm bulmak mümkündür. Engellilik sebebiyle isticvap [131] olunamayan (172. madde), yemin edemeyen (235. madde) kişinin bulunduğu yerde isticvap olunabileceği, yemin edebileceğini belirtmektedir. Aynı durum tanıklar için de geçerlidir. (259. madde) Tüm bu düzenlemeler engelli bireylerin hukuki sisteme erişebilmesi ve toplumsal yaşama karışabilmesi açısından önemlidir.

4857 sayılı İş Kanununda da engellilerle ilgili pek çok hüküm bulunmaktadır. 5. Maddede engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılamayacağı belirtilirken, 30. Maddede kanunda belirlenen oranlar dahilinde engelli işçi çalıştırma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu düzenleme ayrımcılığa

[131] İsticvap, özellikle ikrar elde etmek için, tarafların kendi aleyhlerine olan hususlarda mahkemece sorguya çekilmesi, dinlenmesidir. Hakan Pekcanıtez, Oğuz Atalay ve Muhammet Özekes **Medeni Usul Hukuku Temel Bilgiler**, 6. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2013 s. 237.

tabi olan engellilerin çalışma hayatında var olabilmeleri amacını taşımaktadır. Ayrıca Ek Madde 1'de Korumalı işyerlerinde[132] çalışan engellilerin ücretleriyle ilgili olarak da belli oranlar dahilinde işverene Hazine'den ödeme yapılır. Bu da engellilerin bulunduğu kurumların gördüğü pozitif muameleyi göstermektedir.

4736 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da 88. Maddenin Ek fıkrasında "*...engelliler için sağlık kurulu raporuyla %40 ve üzerinde engelli olduğunu belgeleyen Türk vatandaşlarının kendileri, ağır engellilerin ve kendileri ile birlikte birden fazla olmamak üzere birlikte yolculuk ettikleri refakatçileri; demiryolları ve denizyollarının şehir içi ve şehirlerarası hatlarından, belediyelere, belediyeler tarafından kurulan şirketlere, birlik, müessese ve işletmelere veya belediyeler tarafından yetki verilen özel şahıs ya da şirketlere ait şehir içi toplu taşıma hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanırlar."* Bu düzenleme, engellilerin kente erişebilirliğini kolaylaştırma açısından büyük önem taşımaktadır.

2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu 61. maddede engellilerin araçları için ayrılmış park yerlerinde park etmenin yasak olduğunu belirtmiştir. 77. maddede ise *"Gözleri görmeyen ve yönetmelikte gösterilen özel işaret ve benzerlerini taşıyan kişilerin, taşıt yolu üzerinde bulunmaları halinde, bütün sürücülerin yavaşlamaları ve gerekiyorsa durmaları ve yardımcı olmaları zorunlu"* olduğu düzenlenmiştir.

634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'nu 42. maddesinin 1.7.2005 tarihinde eklenen ek fıkrasında ise engellilerin yaşamında *zorunluluk* olan belli ihtiyaçların var olması ve yasada belirlenen şartlar oluştuğu *(kat maliklerini toplantısında sayı ve arsa çoğunluğu tarafından kabulü, kabul edilmezse komisyonca hazırlanacak bina güvenliğini tehlikeye atmadığına dair rapor)* takdirde binalarda belli değişikliklerin yapılabileceği belirtilmiştir.[133]

---

[132] 26.11.2013 tarihli 28833 sayılı Resmî Gazete Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik, Korumalı işyeri: İşgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam oluşturmak amacıyla Devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyeri

[133] Ancak kanımızca bu düzenlemenin yeterli olduğu da söylenemez. Zira bu düzenlemenin engelli bireyler için çeşitli bürokratik zorluklara yol açabileceği düşünülmektedir. Binaların engellilere uygunluğunun belli bir talep ve ihtiyaç doğrultusunda düzenlenmesinin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Engelliler hayatımızın her zaman içindedirler. Bu düzenleme basit bir örnekle "kendilerinin yaşamadığı bir apartmana, binaya misafirliğe gidemeyen pek çok engellinin" ihtiyacını

3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu 39. Maddede de Bakanlığın özel eğitime muhtaç kişilere iş hayatlarında geçerliliği olacak özellikli meslek kursları düzenlenirken, kişilerin ihtiyaçlarının da dikkate alınacağı belirtilmiştir.

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda da engellilerin eğitim süreçlerine dahil olmasıyla ilgili 4. maddede eğitim kurumlarının engellilik ayrımı gözetmeksizin herkese açık olduğu zikredilirken 8. maddede ise korunmaya ve özel eğitime muhtaç çocuklar için özel tedbirlerin alınacağının düzenlendiği görülmektedir.

6475 sayılı Posta Hizmetleri Kanununda 14. maddenin 22.1.2015 tarihli değişikliğine bakıldığında ise görme engellilere özgü yazı içeren gönderilerden özel hizmet ücretleri hariç olmak üzere posta ücreti alınmayacağı belirtilmiştir. Bu şekilde engellilerin iletişimine daha çok alan açmak, sosyal hayatta bulunmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunda 8. maddede sayılan ilkeler arasında "engellilik sebebiyle ayrımcılık yapan ve bireyleri aşağılayan yayınların içerilemeyeceği, ayrıca engellilere karşı istismar ve şiddetin de teşvik edilemeyeceği" belirtilmiştir. Bunun yanında 37. Maddede üst kurulun görevleri arasında engellilerin yayın hizmetleri ve yeni teknolojilere erişimini kolaylaştırmak için gerekli tedbirlerin alınmasını teşvik etmek de bulunmaktadır.

5237 sayılı Türk Ceza Kanununda engellilerle ilgili olarak 122. maddede "nefret ve ayrımcılık" adlı başlığın 1. Fıkrasında engellilik kaynaklı nefret sebebiyle kanunda sayılı engellemeleri yapanlara 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası verilir. Bu da engelliliğe dayalı ayrımcılığın sonuçlarının ne kadar ciddi olabileceğini göstermektedir.

7062 sayılı Yüksek Seçim Kurulunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'da 6. Maddede Engelli seçmenlerin oy kullanmalarını kolaylaştıracak her türlü tedbiri almak bulunur. Konuların ortak olması sebebiyle birlikte verilmesi uygun görülen 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 14. maddesi 13.3.2018 tarihli

karşılayamamaktadır. Eğer geniş yorumlanırsa, engellileri belli bir çevreye mahkum ettiği, ayrımcılığa sebep olduğunu dahi görülebilir.

düzenleme ile 17. bentte Yüksek Seçim Kurulu'nun görevleri arasında engeli sebebiyle yatağa bağımlı seçmenler için seyyar sandık kurulu kurulmasına hükmü getirilmiştir. Yine bu kanunun 90. madde oy verme sırasında engellilerin bekletilmeyeceği belirtilirken 93. maddede ise "*Körler, felçliler veya bu gibi bedeni engellilikleri açıkça belli olanlar, bu seçim çevresi seçmeni olan akrabalarından birinin, akrabası yoksa diğer herhangi bir seçmenin yardımı ile oylarını kullanabileceği"* belirtilmiştir. Bu düzenlemeler, engellilerin siyasal anlamda topluma katılmasında, seçimleriyle diğer tüm bireyler gibi vatandaşı oldukları devlette söz sahibi olmalarında büyük önem taşımaktadır.

Tüm bu düzenlemelerin haricinde 6.4.2016 tarihli ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun varlığından da söz etmek gerekmektedir. Henüz çok yeni olan bu kurumun kuruluş amaçlarının başında, engellileri de kapsayacak şekilde insan haklarının korunup geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görebilmesi ve hukuken tanınmış haklardan yararlanırken yapılan ayrımcılığın önüne geçilmesi bulunmaktadır. Bu şekildeki ayrımcılığın tespitinde belli yaptırımlar da yine bu kanunda düzenlenmiştir.

1.2.3 Engelli Haklarına İlişkin Temel İlkeler

Temel hak ve hürriyetlerine erişme noktasında problemler yaşayan engellilerin, diğer bireylerle eşit şartlarda *"var olabilmeleri"* adına belli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin oluşturulmasında belli başlı ilkelerin takip edilmesi elzemdir. İlkeler, engellilerin hak kaybına uğramaması adına alınan aksiyonlarda yol gösterici olmakta, ilgili düzenlemeleri yapanlara da fikir vermektedir. Çalışmanın bu bölümünde, engellilerin var olan haklarının korunması adına göz önünde bulundurulması gereken ilkeler incelenecektir. Bu kapsamda, sınıflandırılan belli temel ilkelerin oluşturulmasında, "*Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin* "Genel İlkeler" başlıklı 3. maddesinde yazılı olan ilkelerin etkili olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Öte yandan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun Genel Esaslar başlıklı 4. maddesinde de sözleşmeye paralel sayılabilecek şekilde belli ilkeler belirlenmiştir. Bu iki belge ışığında hazırlanmış olan ilkelerin bazıları, özleri itibariyle benzeşmekte, amacı bakımından paralel bir seyirde ilerlemektedirler. İlkeler ve genel çerçeve açıklamaları şu şekildedir.

1.2.3.1. Bağımsızlığa ve İnsanlık Onuruna Saygı

Engelli bireylerin yaşamlarını bireysel olarak idame ettirebilmeleri büyük önem arz etmektedir. EHİS'in giriş kısmının n bendinde sözleşmedeki *"Kendi seçimlerini yapma özgürlüğü de dahil olmak üzere engellilerin bireysel varlıklarının ve bağımsızlığının önemini kabul ederek"* ifadesi bu ilkenin ehemmiyetini göstermektedir. Öte yandan yine sözleşmenin "*Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma*" başlıklı 19. maddesinde, engellilerin haklarından eksiksiz yararlanabilmesi ve topluma katılımlarını kolaylaştırma adına gerekli tedbirlerin etkin şekilde alınması gerektiği belirtilmektedir.

Engelli bireylerin bağımsızlıkları adına verdikleri mücadeleye bakıldığında varlıklarını sürdürebilmeleri açısından göstermek zorunda oldukları çaba çok daha fazladır. Bu bağlamda engelleri sebebiyle diğer bireylerden geri kalmamaları adına desteklenmeleri son derece önemlidir. Ancak bu desteğin onların bağımsızlığını destekleyecek şekilde yapılması gerekmektedir. Bir başkasına ihtiyacı olmadan hayatını sürdürebilme, kendi dilediğini seçebilme hürriyetini barındıran bir özerklik hali, engelli bireyin insanlık onuruna saygıyı da beraberinde getirmektedir.

1.2.3.2. Ayrımcılık Yapılmaması

Ayrımcılık yasağı, niteliği gereği "jus cogens kurallar"[134] (emredici hukuk kuralı, buyruk kural, amir hüküm) olarak da anılan uluslararası insan hakları ilkelerinden biridir. Evrensel olarak kabul gören bu ilkeyle ilgili, ayrımcılığın ne olduğuna yönelik çeşitli tartışmalar bulunmaktadır.[135] Sözleşmenin 2. maddesi şu şekildedir.

> *"Engelliliğe dayalı ayrımcılık; siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayrım, dışlama veya kısıtlamayı*

[134] Bu kurallar, iç hukukta, hukuk kişilerinin sözleşme ile aksini kararlaştıramayacakları ve kesin olarak uygulamak zorunda oldukları hukuk kurallarını ifade etmektedir. Yasin Öztürk, "Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt. 32, Sayı. 20, (2017), s. 42.

[135] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 39.

kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsar."

Bu bağlamda önemli ayrımcılık türlerini ele almak konunun anlaşılması için uygun olacaktır.

1.2.3.2.1. Doğrudan Ayrımcılık

6702 sayılı *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununda* (Madde 2), doğrudan ayrımcılık şu şekilde tanımlanmıştır: "*Bir gerçek veya tüzel kişinin, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını bu Kanunda sayılan ayrımcılık temellerine dayanılarak engelleyen veya zorlaştıran her türlü farklı muamele.*"

Doğrudan ayrımcılığın unsurlarına bakıldığında karşılaştırılacak kişilerin aynı ve benzer konumda olmaları gerekmektedir.[136] Öte yandan, farklı muameleyi meşru kılacak bir nedenin de olmaması da şarttır.[137] Doğrudan ayrımcılık faaliyetinde ayrımcılığın bir amaç olmaması, bu muamelenin ayrımcı bir eylem olmasına engel olmamaktadır.[138] Kişinin engeli olması sebebiyle işe alınmaması durumu doğrudan ayrımcılığa ilişkin bir örnektir.

1.2.3.2.2. Dolaylı Ayrımcılık

6702 sayılı *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununda*, dolaylı ayrımcılık; "*Bir gerçek veya tüzel kişinin, görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda, bu Kanunda sayılan ayrımcılık temelleriyle bağlantılı olarak, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanma bakımından nesnel olarak haklılaştırılamayan dezavantajlı bir konuma sokulması"* şeklinde düzenlenmiştir (madde 2).

Dolaylı ayrımcılığın unsurlarına bakıldığında ise öncelikle görünüşte tarafsız bir kural, tedbir veya uygulamanın olduğu görülür. Bu ayrımcılığın bir diğer unsuru ise diğer kişilere kıyasla olumsuz sonuçlar doğurması veya böyle bir ihtimal oluşmasıdır.[139] Öte yandan söz konusu

[136] Gül, s. 202.

[137] Gül, s. 211.

[138] Gül, s. 238.

[139] Gül, s. 247.

tedbir, kural ve uygulamayı meşru kılacak bir nedenin olmayışı da, ayrımcılığın unsurları arasında yer almaktadır.[140] Doğrudan ayrımcılıkta olduğu gibi dolaylı ayrımcılıkta da ayrımcılık amacı, ayrımcılığın oluşması için zorunlu bir unsur değildir.[141] Bu duruma örnek olarak o işin yapılabilmesi için ihtiyaç olmamasına rağmen, işe alımda engelli bireyden sürücü belgesi istenmesi gösterilebilir. Bu durumda engelli birey, var olan durumunun doğal bir sonucu olarak işe kabul edilmeyecektir ve dolaylı ayrımcılığa maruz kalacaktır.

1.2.3.3. Topluma Tam ve Etkin Katılımın Sağlanması

EHİS'in 3. maddesinin c bendinde belirtilen, topluma tam ve etkin olarak katılma durumu, sözleşmenin 19. maddesinde daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Sosyal hayata eksiksiz ve verimli şekilde katılma ilkesi, engelli bireyin bağımsız olması ilkesiyle de paralellik içermektedir. Bu ilkeyle engellilerin toplumda yalnızca bulunmaları değil; başta sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel olmak üzere pek çok alanda, aktif olarak var olmaları amaçlanmaktadır. Engellilere bu bağlamda etkin erişim olanaklarının sağlanması, eşit olanakların sunulması da bu ilkeyi gerçekleştirme adına koyulabilecek hedeflerdendir.

Engellilerin topluma tam ve etkin olarak katılımını sağlamada kaçınılması gereken en önemli durumlardan biri de Engelliler Hakkında Kanunun 4. Maddesinin b bendinde belirtilen, engellilerin toplumdan tecrit edilmeleri ve ayrı tutulmalarıdır. Var olan engellerinin onları toplumdan ayrı, özel bir yaşam biçimine zorlamayacağı hususunda gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

1.2.3.4. Farklılıklara Saygı

Engellilerin doğaları gereği, engelli olmayan insanlardan farklılıkları, onları olması gerekenin tam aksine bir şekilde toplumun dışına itebilmektedir. Bu itilmenin ana etmenlerinden biri de toplumun var olan farklılığa saygı duymamasından geçmektedir. Birbirinden farklı bireylerin, birbirlerini oldukları şekilde kabul etmemelerinin ağır sonucu en çok yine engelli bireyleri etkilemektedir. Diğer tüm ilkelerin de çıkış noktası olabilecek bu ilke, toplumsal yaşamda bir arada yaşama adına belki de edinilmesi gereken en önemli kazanımlardan biridir. Sosyal

[140] Gül, s. 249.

[141] Gül, s. 260.

hayattaki farklılıklara, toplumun bir mozaik olduğu gerçeğini sindirerek bakılması çok daha mutlu ve birbirine kenetlenmiş bir toplum hayalini mümkün kılar. Bu sebeplerle Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme 3. madde d bendi, farklılıklara saygı üzerinedir.

Konuyla ilgili olarak Çağlar, farklılıkları kabul etmek ile onlara saygı duyma arasında bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir. Farklılığın olağan karşılanması halinin, engelli bireylere uygun fırsat verme ve onların sorumluluk üstlenmelerine izin vermekle gelişeceğini belirten Çağlar, engellilerin toplum içinde sürdürdükleri yaşamın bu şekilde kolaylaşacağını savunmaktadır.[142] Bu da engellilere toplum içinde duyulan saygının artışı, onların birer renk ve zenginlik olarak görülmesiyle sonuçlanacaktır. Bu manada farklılıklara ve konu özelinde engellilere duyulan saygının onlara sağlanan imkânla arasında karşılıklı bir bağlantı olduğunu görmek mümkündür. Sorumluluk alan ve haklarını kullanabilen engellilerin varlığı, onlara duyulan saygıyı arttırırken, gösterilen saygıdaki artışın ise onlara daha çok sorumluluk verme hususunda idarecileri teşvik edeceği düşünülmektedir.

1.2.3.5. Fırsat Eşitliği

Engelliler Hakkında Kanun 4. madde c bendi ve EHİS 3. Madde e bendi engelliler için gerekli olan fırsat eşitliğinin yaratılması amacıyla düzenlenmiştir. Fırsatların eşit olarak sağlanabilmesi, eşit şartlarda olmayan insanlar söz konusu olduğunda biraz daha ikircikli bir mesele haline gelmektedir. İnsan hakları odağıyla bakılan fırsat eşitliğinin herkes için sağlanabilmesi ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda belli inisiyatiflerin alınmasıyla mümkün olabilmektedir.

Fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla çeşitli belgelerde aşağıda belirtilen terimler kullanılmaktadır: Olumlu eylemler, özel önlemler, olumlu ayrımcılık. Bu kavramlardan *olumlu eylem*, engellilerin sosyal hayata tam ve eşit katılabilmesi adına yapısal dezavantaj ve çevresel engellerinin minimize edilmesidir. Kaldırım ve binalara yapılan rampalar buna örnek olarak gösterilebilir. *Olumlu ayrımcılık* ise engelli bireyler için alınan *özel önlemlerin* engellilere

[142] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 45.

başkaca haklar sağlamadığı, diğer bireylerin kullanabilir oldukları hakların onlar için de erişilebilir ve kullanılabilir olması amacıyla yapılmaktadır.[143]

Öte yandan EHİS'in 2. Maddesinde de belirtilen "*makul düzenleme"* ve "*evrensel tasarım*" kavramları da ilerideki bölümlerde açıklanacağı üzere, engellilerin sosyal hayata entegrasyonunun sağlanması adına ortaya konulan ve alınan önlemlerdendir. Bu manada sözleşmenin 5. Maddesi devleti, bu eşitliği sağlaması için pozitif olarak yükümlendirmektedir.

1.2.3.6. Erişebilirlik

Erişebilirlik kavramı, tezi oluşturan temel sac ayaklarından biridir. Konuyla ilgili olarak ilerleyen bölümlerde ayrıntılı açıklama yapılacak olsa dahi, engelli haklarında ilkeler bağlamında erişebilirlikten kısa da olsa bahsetmek gerekmektedir.

EHİS'in 9. ve 21. maddeleri başta olmak üzere erişebilirlikle ilgili pek çok açıklamalar barındırmaktadır. Öte yandan Engelliler Hakkında Kanun 4. ve 7. maddelerinde de bu kavramdan bahsedilmiştir.

Erişebilirlik, diğer ilkelerle de bağlantılı olarak ekonomik sosyal, siyasal ve kültürel ortama ulaşabilme, çevrelerinde verilen hizmetlere katkıda bulunma ve onlardan yararlanma imkânına sahip olma durumunu ifade etmektedir.[144] Erişebilirlik bu manada yaşamın tüm alanlarına etkin katılım sağlama ve bu katılımın diğer bireylerle eşit koşullarda olmasını amaçlar. Bu amaç doğrultusunda devletlerin pek çok pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır. Engellilerin erişebilirliği adına önlem alması gereken tek merci elbette ki devlet değildir. Bu kapsamda kamuya hizmet vermekte olan özel sektörün de devletçe teşvik edilmesiyle evrensel tasarım ve makul düzenlemeyi sağlaması ve belli özel önlemler alınarak devlet dışında var olan aktörlerin denetlenmesi gerekmektedir.[145]

---

[143] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 49.

[144] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 50.

[145] Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 5: Persons with Disabilities,** Eleventh Session, (9 Aralık 1994).

1.2.3.7. Kadın - Erkek Eşitliği

İnsan hakları ve engelli haklarının önemli alt başlıklarından birisi de cinsiyetler arası dengenin sağlanabilmesi hususudur. Geçmişten günümüze adeta ikinci sınıf insan muamelesi gören kadınlar, engellilik gibi ayrımcılığa açık bir başka kategoride de bulunmaları durumunda çifte ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Kadın olmanın onları günlük hayatta geri bıraktığı tüm alanların yanına, engelli olmanın da beraberinde getirdiği problemler, engelli kadın bireylerin hayata 2-0 yenik başlaması anlamına gelmektedir.

EHİS'in 6. maddesi bu manada engelli kadın ve kız çocukların maruz kalmakta olduğu çok yönlü ayrımcılığı konu almış, bu kapsamda taraf devletlerin bu bireylerin topluma eşit ve tam katılımını sağlamaları adına tedbirler alması gerektiğini belirtmiştir. Engelliler Hakkında Kanun'un 4. maddesinin h bendi de yine engelli kadın ve kız çocuklarının hak ve özgürlüklerinden yararlanmalarına yönelik tedbir alınmasıyla ilişkilidir.

Konuyla ilgili olarak daha önce de bahsedildiği üzere anayasamızın "*Kanun önünde eşitlik*" başlıklı 10. Maddesinde cinsiyet sebebiyle ayrım yapılamayacağı belirtilmiştir. 2004 yılında eklenen 2. Fıkrada ise ilk fıkrada cinsiyetle ilgili ayrım yapılamayacağı belirtilmiş olmasına rağmen bir kez daha, kadınlar ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve devletin bu eşitliği sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Bu durum da mevzunun ehemmiyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

1.2.3.8. Engelli Çocukların Haklarına Saygı Duyulması

Engelli çocuklar ve onların haklarıyla ilgili düzenlemelere bakıldığında EHİS'in 3. maddesinin h bendinde engelli çocukların kendi kimliklerini ve gelişim kapasitelerini koruyabilme haklarının da engelli hakları kapsamındaki ilkelerden biri olduğu görülmektedir. Sözleşmenin 7. Maddesinde taraf devletlerin, engelli çocuklar için diğer çocuklarla eşit standartları sağlama hususunda gerekli tedbirleri alması gerekliliği belirtilmiştir. Engelli çocukların görüşlerini serbestçe ifade edebilmeleri, yaş ve olgunluk düzeylerine göre de fikirlerine gereken ehemmiyetin gösterilmesi mühimdir. Bu manada devlet uygun desteğin sunulmasını sağlamalıdır.

Çocukların yetişkinlerden farklı ihtiyaçları vardır, engelli çocukların ise toplumsal yaşama katılma hususundaki ihtiyaçları daha da farklılaşmaktadır. Karşılaştıkları problemlere göğüs germekte yetişkinler kadar olgun olamayabilen çocuklar, kendilerini ayrıştıran türlü etiketler sebebiyle daha kolay yara alırlar. Bu anlamda gelişimlerinin zihinsel ve fiziksel olarak yaşıtlarından geri kalmamaları adına gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.[146]

Çocuk Hakları Sözleşmesi tarafından da kabul edilen "Çocuğun yüksek yararının gözetilmesi" ilkesi bu engelli çocukların haklarının korunması bağlamında büyük önem taşımaktadır. Akyüz tarafından yapılan açıklamada "*Çocuk yararının önceliği ilkesi, çocuk hukukunda karşılaşılan tüm sorunlarda, görevli ve yetkililere yol gösteren ve çocuk yararına çözümün tercih edilmesini emreden, zayıfı güçlüye karşı koruyan en üst ilkedir*."[147] şeklindedir. Zayıf ve dezavantajlı bir konumda olan çocuklar, bir yandan da engelliliğin dezavantajlarıyla boğuşurken sosyal dışlanmaya maruz kalma olasılığı artar. Bu sebeple belki de tedbir alınması gereken en hassas konuların başında engelli çocuklar gelmektedir.

[146] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 52.

[147] Emine Akyüz, **Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması**, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012, s. 10.

İKİNCİ BÖLÜM: KENTLİ HAKKI VE ERİŞEBİLİRLİK

Bu bölümde kentli hakkı kavramı üzerinde durulacak ve bu kavramın ortaya çıkış aşamasında var olan görüşler hakkında bilgi edinilecektir. Bu kapsamda öncelikle kentli hakkının ortaya çıkışında insan haklarının tarihsel bağlamda gelişim süreci incelenecek, ardından üçüncü kuşak haklarından biri olan kentli hakkı irdelenecektir. Devamında Avrupa Kentsel Şartları odağında kentli hakları ile ilgili metinlerin incelenecek, kentli haklarının özel bir görünümü olan "yaya hakkı" hakkında bilgi verilecektir. Bölümün ikinci ana başlığı olan erişebilirlik ise öncelikle kavramsal boyutta incelenecek, ardından kavramın mevzuattaki varlığı üzerinde durulacaktır. Erişebilirlik içinde önemli bir yer tutan "evrensel tasarım" kavramı ve ilkelerinden bahsedildikten sonra ise kent içinde bulunan "kent mobilyaları" ve bunların engelliler için uygunluğu üzerinde durulacaktır. Son olarak da kentlerin erişebilirliğini odağına alan Avrupa Birliği öncülüğünde düzenlenen "Erişilebilir Kent Ödülü" yarışması incelenecektir.

2.1. KENTLİ HAKKI

Kentli hakkı kavramı, tezle ilgili olarak önemli başlıklar arasındadır. Bu kavramın netliğe kavuşması adına "kent" ve "kentleşme" kelimelerinin tanımlarına kısa da olsa değinmek gerekmektedir.

Keleş, hazırlamış olduğu Kent Bilim Terimleri Sözlüğünde, kenti "*Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun; yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi*" olarak tanımlamaktadır. [148] Kıray'a göre ise kent "*Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre, büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir."* [149] Tekeli ise kenti, tüm elemanlarıyla emeğin yeniden üretildiği ve pahasının belirlendiği bir yer olarak nitelemektedir.[150]

---

[148] Ruşen Keleş, **Kentbilim Terimleri Sözlüğü,** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980, s. 67.

[149] Mübeccel B. Kıray, **Kentleşme Yazıları,** İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s. 28.

[150] İlhan Tekeli, Kent, **Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 237.

Şehir ve kent, kimi düşünürlerce farklılıklarının olduğu belirtilse de çoğunlukla birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Bu çalışmada kent kavramı tercih edilecektir.

Kentleşme kavramı ise Keleş'e göre *"Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütleşmeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi sürecidir".* Mutlu, kentleşme ile ilgili pek çok tanımın bulunduğunu ve bu tanımlarda kentleşme süreçlerinin farklı boyutlardaki içeriklerinin yansıtıldığını belirtmektedir. Bu tanımlara göre kentleşme; temelinde kırdan kente göçü barındıran, bu göç hareketi neticesinde nüfus dengesinde kentler lehine değişikliğe sebep olan, sonuç olarak da kent sayısı ve büyüklüklerinin arttığı, bunların yanında da bireylerin davranış biçimlerinde kente özgü değişikliklerin yaşanması potansiyelinin var olduğu bir değişim sürecidir.[151]

Kent ve kentlerin artışıyla ortaya çıkan kentleşme olgusunun sonucunda, kentte yaşayan bireylerin kentle bağlantılı haklarını aramaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda kentli hakkının ortaya çıkışından önce insan haklarının tarihsel gelişimini incelemek gerekmektedir. Sonrasında ise literatürde kent hakkı ve kentli hakkı olarak görülen kavramların ortaya çıkışı, içerikleri ve konuyla ilgili ulusal ve uluslararası ölçekte kaydedilen gelişmelerden bahsedilecektir.

2.1.1. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişim Süreci

Kapsamlı bir kavram olan "insan hakları" kavramına ilişkin Gözler'in tanımı şu şekildedir: "Irk, din, dil ayrımı gözetmeksizin tüm insanların yararlanabileceği haklardır. Bu haklardan yararlanmak *bakımından vatandaş ve yabancı arasında ayrım yoktur.*"[152] Devletlerin de insan haklarını sağlama yolundaki gayretleri açısından temel hak ve hürriyetleri incelemek gerekmektedir.

---

[151] Ahmet Mutlu, **Kentli Hakları ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi, 2010, s. 48.

[152] Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin, 2000, www.anayasa.gen.tr/tah.pdf (27 Mart 2019), s. 120.

İnsan hakları bağlamında temel hak ve özgürlüklerin sınıflandırması söz konusu olduğunda, Georg Jellinek'in yapmış olduğu ayrımın önemi büyüktür. Bu klasikleşmiş üçlü ayrıma göre insan hakları;[153]

1- *Negatif Statü Hakları (Kişisel Haklar):* Devlet tarafından dokunulamayacak haklar ve bu hakların kullanımını belirlemektedir. Bu haklarda devlet, bireyin kişisel haklarına müdahale etmemekle yükümlüdür. Bu kapsamda konut dokunulmazlığı, din hürriyeti gibi haklar negatif statü hakkı olarak değerlendirilir.

2- *Pozitif Statü Hakları (Sosyal Haklar):* Kişilerin devletten bekleyebilecekleri bir hizmet, davranış ya da yardımı kast eden haklardır. Burada devlet bireye karşı olumlu anlamda belli ödevler yüklenmektedir. Çalışma hakkı, sağlık hakkı gibi hak başlıkları da pozitif statü hakkı olarak sınıflandırılırlar.

3- *Aktif Statü Hakları (Siyasi Haklar):* Bireylerin yönetsel anlamda devlete katılımını sağlayan hakları ifade etmektedir. *Katılma hakkı* olarak da değerlendirilirler. Seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, siyasi parti kurma hakkı gibi haklar aktif statü hakları olarak belirtilebilir.

Hak ve özgürlük bağlamında iki bin yılı aşkın geçmişe sahip insan hakları meselesi, son iki yüzyılda pozitif hukukta metinlere dökülmüştür.[154] Bu hakların zamanla değiştiğini ve geliştiğini görmek mümkündür. Jellinek'in yapmış olduğu devlet-birey ilişkisi açısından bakılan bu ayrımın yanında, literatürde insan hakları, ideolojik ve oluşum süreçleri bağlamında bir başka sınıflamaya tabi tutulur ve dört kuşak haktan söz edilir:[155]

Birinci Kuşak Haklar: "Kişisel ve Siyasal Haklar" olarak da adlandırılan bu haklarda, 17-18. yüzyıllarda iktidarı elinde tutan devletin, insanlara keyfi olarak hükmetmemesi gerektiğine dair fikirler kabul görmeye başlanmıştır. Kişisel özgürlüklere dokundurmama üzerine gelişen bu haklar, *medeni-kişisel haklar* ile ahlaki ve fiziksel bütünlüklerini garanti altına alırken,

---

[153] Gözler, s. 210.

[154] Bülent Parlak, **"Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği"**, *TESAM Akademi Dergisi*, (2018), Özel Sayı, s. 24.

[155] Avrupa Konseyi, **Modül 3: Demokrasi Ve İnsan Haklarının Kavramsal Temelleri,** Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, s. 16. http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf. (4 Mayıs 2019).

bireylerin kendi inanç ve vicdanları için alan yaratma olanağı oluşturur. *Yasal haklar* bireyleri hukuki süreçlerde koruma altına alırken, *siyasi haklar* bireylerin toplumsal yaşama ve siyasal sisteme katılmasını garanti altına alır.

İkinci Kuşak Haklar: "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar" şeklinde de adlandırılabilen bu hakların sosyalist bir gelenekten çıktığı belirtilmektedir. Bireylerin insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmesi için birinci kuşak haklardan çok daha fazlasına ihtiyaç duyduğunun anlaşıldığı bu dönemde; hizmet, fırsat, ekonomik ürün ve sosyalliğe erişimin güvence altına alınmasının gerekliliği fark edilmiştir. Eşitlik hakları olarak da niteleyebileceğimiz ikinci kuşak hakları arasında çalışma hakkı, yaşama ve sağlık standardı hakkı gösterilebilir.

Üçüncü Kuşak Haklar: "Kolektif Haklar" veya "Uzlaşma Hakları" olarak da adlandırılan bu haklar, insan haklarının yazılı bir liste halinde olmadığının ve geliştirilebilir olduğunun en bariz kanıtıdır. Yeni haklar olarak da niteleyebileceğimiz bu hakların zeminini oluşturan asıl fikir toplumun kolektif haklarını kapsaması ve dayanışma düşüncesidir. Sağlıklı bir çevre hakkı, sürdürülebilir gelişme hakkı ya da bu çalışmanın ana başlıklarından biri olan *kentli hakkı* da bu haklar arasında değerlendirilebilir.[156] Dayanışma hakları olarak da adlandırılan üçüncü kuşak haklar, bu felsefeyle bağlantılı olarak devletin tüm kurumlarının ve tüm bireylerin dayanışması ve işbirliği ile ortaya çıkmaktadır.[157] Bu da toplumun birlikte hareket ederek, kolektif anlamda edineceği hakların sabit ve tamamlanmış değil, geliştirilebilir olduğunu göstermektedir.

Literatürdeki varlıkları açısından ilk üç kuşak haklarının netleştiğini söylemek mümkündür ancak gelişen dünya düzeniyle birlikte yeni bir hak kuşağının da ortaya çıktığı görülmektedir.

Dördüncü Kuşak Haklar: Teknoloji ve bilginin yanında toplumun da olanca hızla gelişip değiştiği dünyada henüz içeriği ve varlığı netleşmemiş olan bir hak başlığıdır. Üzerinde yapılan tartışmalar sürmekle birlikte bilimsel ve teknolojik gelişmelerle gündeme gelmiştir.

2.1.2. Kent Hakkı Kavramının Öncüleri: Lefebvre ve Harvey

Kent hakkı kavramını ilk ortaya koyan ve bunun temelini açıklayan ilk düşünür Henry

---

[156] Avrupa Konseyi, **Modül 3: Demokrasi Ve İnsan Haklarının Kavramsal Temelleri,** s. 16.

[157] Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, **Kent ve Kentli Hakları**, 1. Baskı, Ankara: TODAİE, 2014, s. 56-57.

Lefebvre'dir.[158] Kent hakkını kapitalist sistemdeki üretim ilişkileri bağlamında tanımlayan Lefebvre; kentin, sermaye birikimi sağlama amacıyla adeta bir metaya dönüştürüldüğünü belirtmektedir.[159] Lefebvre işçi sınıfının bu sistemdeki taşıyıcı ya da toplumsal dayanak olduğunu belirtmiş, yeni burjuva aristokrasisi veya kaymak tabaka olarak adlandırdığı toplumsal grupların belli ikamet alanlarıyla kısıtlı kalmadıkları, adeta doğanın sahibi gibi davrandıklarını belirtmiştir. Lefebvre'nin kentsel hak tanımı ile ilgili olarak Purcell görüşlerini şu şekilde belirtmiştir.[160]

> "*Lefebvre'ye göre kentsel hak, kentin sosyal, politik, ekonomik ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasıdır. Kentsel haklar karar vermeyi devletten uzaklaştırıp kentsel mekânın bir ürünü olmaya yaklaştıracak şekilde yeniden düzenlemektedir. Demokratik müzakerenin sadece devlet kararları ile sınırlı tutulması yerine, kentsel mekânın üretimine katkı sağlayacak tüm kararlarda uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Kentsel hak, kentle ilgili kararlarda kontrolü tümüyle sermaye ve devletten kent sakinlerine kaydıracak, kentsel mekânın üretiminin temelini oluşturan güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılması ihtiyacı üzerinde durmaktadır*"

Bu yoruma göre Lefebvre, kentin dinamiklerinde yapısal olarak değişikliklere gidilmesi gerektiğini belirtmiş, kentle ilgili haklarda odak noktanın ve karar mekanizmasının devletten kent sakinlerine kaydırılması amacıyla politik bir paradigma olan kent hakkını ortaya koymuştur.[161]

Lefebvre kent hakkını, birbirinden çok da bağımsız olmayan iki hakla, "*oeuvre* hakkı" ve "temellük hakkı" ile tanımlamaktadır. Kentte faaliyetlere katılım, yaşama sanatı, mekân üretim süreçlerine kentlilerin katılımı bağlamında oeuvre hakkı bulunur. Mülkiyet hakkından farklı

---

[158] Ruşen Keleş ve Ayşegül Mengi, **Kent Hukuku,** Ankara: İmge Kitabevi, 2017, s. 30, akt. Nilüfer Negiz ve Özkan Yalçın, "Kentli Haklarının Türkiye Eksenindeki Yeri", Hasan Yaylı (Ed.), **Türkiye'de Toplum, Yerleşim Tartışmaları**, 2018, s. 330.

[159] Negiz ve Yalçın, s. 330.

[160] Mark Purcell, "Excavating Lefebvre: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant", **GeoJournal**, Cilt. 58, Sayı.2-3, (Ekim 2002), http://www.springerlink.com/content/m1856v64454767j9/fu lltext.pdf, (22 Ocak 2010), s. 102; Ezgi Kaplan, "Kent Hakkı Boyutuyla Yeni Kentsel Toplumsal Hareketler: Gezi Parkı Eylemliliği Perspektifinden İstanbul Forum Deneyimleri Üzerine Bir Çözümleme", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s. 1.

[161] Hossein Sadri, "Mekân ve İnsan Hakları", **Dosya No 25**, (Haziran 2011), s. 15.

olan temellük hakkında ise mekânları değiştirebilme, incinebilir grupları destekleme bağlamında zamana ve mekâna el koyma görülmektedir.[162]

Lefebvre kent hakkını itiraz ve talep unsurlarını birlikte barındıran bir hak olarak ortaya koymuştur.[163] İtiraz olarak çevrilen "*cry*" kelimesi, David Harvey'in metinlerinin çevirilerinde ise haykırış olarak geçer. Harvey'e göre bu haykırış aslında kentteki gündelik hayatlarımızda var olan derin krizlerin ortaya çıkardığı acılara verilen bir tepkidir. Talep ise bu krizlerle yüzleşme ve devamında daha az yabancılaşmış, daha anlamlı ve keyifli bir kent yaşamı olanağını var edebilme yetkisidir.[164] Bu itiraz ve taleplerin bütünü, kentte bulunan sorunların kent yöneticilerine iletilmesinde önemli bir aracı görevi görecektir.[165]

Ertan'a göre Harvey, Lefebvre'nin yapmış olduğu çalışmaların anlaşılması bağlamında önemli bir yer tutmaktadır. Harvey'in Lefebvre'nin çalışmalarını derinleştirerek mirasını geliştirdiğini belirten Ertan, kent hakkı kavramı söz konusu olduğunda bu isimlerin eserlerine başvurulmasının doğallığına da değinmiştir.[166] Bu çalışmada da bu iki düşünürün görüşlerine yer verilecektir.

Bu doğrultuda Harvey'in *"..şehir hakkını talep etmek, kentleşme süreçleri üzerinde, şehirlerimizin nasıl şekillendirildiği ve yeniden şekillendirildiği üzerinde bir tür belirleyici güç talep etmek ve bunu kökten ve radikal bir biçimde yapmaktır*"[167] açıklaması kent hakkı kavramının içeriğini gözler önüne sermektedir. Harvey, kent hakkının kentin kaynaklarına bireysel olarak ulaşma özgürlüğünden öte, "kenti değiştirerek kendini değiştirme hakkı" olduğunu belirtmektedir. Ortaklaşa bir gücün kullanımına bağlı bu hakkın kentleşme süreçlerini yeniden şekillendirmeye dayanacağını söyleyen Harvey, kentlere ve kendini yeniden var etme hakkı olan bu hakka çok ilgisiz kalındığını belirtmektedir.[168]

---

[162] Hossein Sadri, "Kadınların Kent Hakkı", **TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülten,** No. 87, (Mart 2011), s. 50.

[163] Henri Lefebvre, "The Right to the City", **Writings on Cities,** E. Kofman ve E. Lebas (Ed.), London: Blackwell, 1996, s. 158.

[164] David Harvey, **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru,** 1. Basım, 2013, Metis Yayınları, s. 30.

[165] Ertan, s. 66.

[166] Ertan, s. 67.

[167] Harvey, s. 45.

[168] David Harvey, "The Right to the City," **New Left Review 53**, Meriç Kırmızı (çev.), Eylül-Ekim, 2008, s. 23.

Kent hakkı talebi ile ilgili olarak Harvey'in düşüncesi, var olmayan şey üzerinden hak iddiasıdır. Kent hakkının boş bir gösteren olduğunu belirten Harvey, ona yüklenen anlamın kişiden kişiye göre değişebileceğini belirtmektedir. Hak talebinde finansör ya da müteahhitlerin şehri talep etme hakkı olduğu gibi evsiz ve kaçak statüsündeki mültecilerin de aynı şekilde hakkı bulunmaktadır. Harvey'in bu görüşü ile ilgili olarak Ertan'ın yorumu ise kent hakkının içeriğinin zenginleşmesinde kentlilerin aktif mücadelesi ile elde edeceklerinin önemi üzerinedir. Ertan bunu *"Kentli haklarının kent yaşamına yansıtılabilmesi, bireylerin kenti biçimlendirme çabası, yaşanabilir kent talebi, kenti biçimlendirme arzusu ve kentlilerin iş birliğiyle mümkün olabilecektir."* şeklinde açıklamaktadır.[169] Konuyla ilgili olarak ancak ve ancak verilen hak mücadelelerinin bir karşılığı olabileceğini, sloganik bir tabirle "hakkın verilmediğini, alındığını" görmek mümkündür.

Harvey, Asi Şehirler isimli eserinde de belirttiği üzere kent hakkının tesisini, üretilen artı değerin kentleşme yolundaki kullanımında demokratik kontrol ile sağlanabileceğini belirtmektedir. Artı ürünün sonuçlarının her zaman kötü olmadığı, kimi zaman beka için elzem olduğunu belirten Harvey, sosyal demokrasi ve artırılan vergi oranları ile bu değerin büyük kısmının devlet kontrolünde olduğunu belirtmiştir.[170]

Lefebvre ve Harvey'in kent hakkı ile ilgili görüşleri incelendiğinde Marksist bakış açısını kentsel alana taşıdıkları, kentteki üst gelir grupları, ekonomik ve siyasal iktidar grubu ile alt gelir grubu arasındaki mücadele alanında kent hakkı kavramını devrimci bir içerikle tanımladıkları görülmektedir. Harvey ve Lefebvre alt sınıfların sahip oldukları kent hakkını, iktidar sahipleri ve zenginlerin elinden koparıp almasıyla mümkün olacağını düşünmektedir. Bu düşünürlerin kent hakkını; sınıfsal bir mücadele olarak yorumladıkları gözlemlemektedir**.**

İlk olarak Lefebvre'nin ortaya koyduğu kent hakkı kavramı zaman içinde popülerleşirken, devrimci içeriğinden soyutlanmış, bu süreçte kavramın kendisi de dönüşüme uğramış ve "kent hakkı" yerine "kentli hakkı" kavramı daha popüler bir kullanıma sahip olmuştur. Burada bu

[169] Ertan, s. 67.

[170] Harvey, **Asi Şehirler**, s. 66.

kavram değişikliğinden ve "kentli hakkı"[171] kavramından söze etmek uygun olacaktır.

Öner ve Osmanoğulları'nın yaptıkları çalışmaya göre, *Kent hakkı*[172] olarak da çevrilen "The Right to the City" kavramını, David Harvey *"kenti değiştirerek kendini değiştirme hakkı"* olarak yorumlamıştır. Henry Lefebvre'nin yapmış olduğu kavramsallaştırmasında bu hakkın failinin işçi sınıfı olduğu belirtilmektedir. Tek ve kolektif bir hak olarak görülen kent hakkı, kentin değişmesini bir amaç olarak görmektense dünyayı değiştirme yolunda bir durak olarak görmektedir. Türkçeye kentli hakları veya kentli hakkı olarak çevrilen "The Urban Rights" kavramı ise daha ziyade kentte var olan hizmetlere erişebilme hakkını ifade etmektedir. Bireysel haklar kümesi içine yerleştirilen kentli hakları, kent hakkında olduğu gibi sınıfsal anlamda emek-sermaye üzerinden temellenmemektedir.[173]

2.1.3. Üçüncü Kuşak Haklardan Biri: Kentli Hakkı

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere üçüncü kuşak haklar, bireylerin yanında toplulukların da haklarının olabilmesinden bahsetmektedir. Dolayısıyla da barış hakkı, gelişme hakkı, sağlıklı çevre hakkı ya da insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı, bu hak kuşağında değerlendirilebilir.[174] Haklar ve hak ediniminin giderek çok daha önem kazandığı dünyada, yerel düzeyde, kentlilerin de var olan haklarının bir dayanışma hakkı kapsamında kabul edildiği görülmektedir. Bazı yazarlar ise bu hakkı üçüncü kuşak haklardan biri olarak görmemekte, kentli hakkı kavramının, birinci ve ikinci kuşak hakları da içinde barındırdığını belirtmektedirler. Bu düşünce aynı zamanda bu hakkın, literatüre dayanışma hakkı olarak girmesine rağmen temel hak ve özgürlüklerin yanında ekonomik, sosyal hak ve özgürlüklerin kente yansımasından ibaret olduğunu da belirtmektedir.[175] Ancak genel kanaat olarak üçüncü kuşak haklardan sayılan kentli hakkının insan hakları kavramının içindeki yerini tespit etmek,

---

[171] Kentli hakkı kavramının ifade edilişi kimi zaman "kenttaş hakları", "kent hakkı" veya "kentliler hakkı" olarak görülebilir. Ertan, s. 102. Ancak biz kentli hakkı kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

[172] Kimi kaynaklarda şehir hakkı olarak da çevrilir.

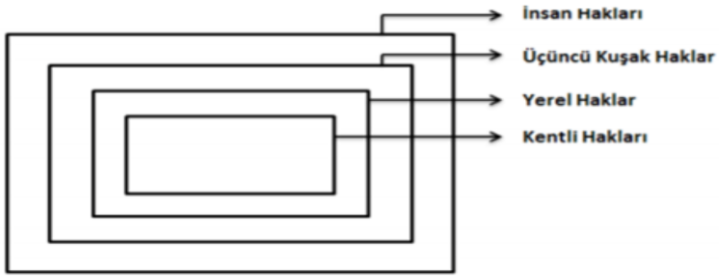
[173] Recep Volkan Öner ve Fırat Osmanoğulları, "Kentli Haklarına Karşı Şehir Hakkı: Farklılıklar, Benzerlikler ve Eğilimler", **Emek Araştırma Dergisi (GEAD)**, Cilt. 8, Sayı. 11, (Haziran 2017), s. 75.

[174] Ertan, s. 57.

[175] Fahrettin Önder, "Kentli Hakları ve Yerel Siyaset – I", **Yerel Siyaset**, Sayı. 29, (2008), s. 26, akt. Burak Çelebi, "Yerel Yönetimlerin Uluslararası Müdahaleleri İçin Yasal Bir Dayanak: Uluslararası Hukuk Ve Kentli Hakları", **TESAM Akademi Dergisi**, Sayı.1, (Ağustos 2014) s. 129.

konuyla ilgili olarak yol gösterici olacaktır.

Şekil 2: İnsan hakları katmanları



Kaynak: Bekir Parlak, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği, **TESAM Akademi Dergisi**, Özel Sayı, (2018), s. 23

Parlak tarafından hazırlanan Şekil 2'ye göre *kentli hakları* yerel hakların bir alt kümesidir. Globalleşen dünyada yerelleşme ve demokratikleşme eğilimlerinin var olması durumu üçüncü kuşak dayanışma hakları ve yerel haklar arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermektedir.[176]

Geray kentli haklarının, temel hakların toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik ve dayanışma haklarının gerçekleşme alanı olan, kent mekânında somutlaşması olduğunu belirtmektedir. Bireyin haiz olduğu insan haklarının aynı kentsel mekânda dilediğince ve yeterince kullanılabileceğini söyleyen Geray, bu kentli haklarının kentte yaşayan herkes için ayrım gözetmeksizin uygulanabileceğini belirtir.[177]

Tekeli'ye göre kentli hakkı kavramı, bireylerden oluşmuş atomistik bir toplumdansa, ilişki içinde bulunan insana dayanan bir temsil üzerine kurulabilir. Bu ilişkide iki yön vardır; ilki kentlinin yapay ve doğal fiziki çevresiyle olan ilişkisi iken, ikincisi kentlinin kentliyle olan ilişkisidir.[178] Yine Tekeli, kentli hakları üzerinde durmanın önemini şu şekilde açıklamaktadır. "*Birinci olarak soyut insan hakları kavramını somutlaştırıp insanların yaşamına sokuyordu, ikincisi ise bu hakların insanların geliştirmesine, yaratıcılığına açık olmasından*

[176] Parlak, s. 26.

[177] Cevat Geray, "Kenttaşlık Hakları," **İnsan Hakları Yıllığı** içinde (498–510), TODAİE, C. 21, 2000, s. 498, akt. Mithat Arman Karasu, "Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları", **TBB Dergisi,** Sayı. 78, (2008), s. 38.

[178] Tekeli, s. 197-198.

kaynaklanıyordu, içinde bir kötümserliği değil, iyimserliği barındırıyordu."

Tekeli'ye göre kentli haklarının içeriği çok çeşitlidir.[179] Tekeli, bu çeşitliliği, hayat standardı açısından gruplandırmaya çalışmıştır. Tekeli'nin kentli hakları türlerine ilişkin sıraladığı bir sonraki başlıkta açıklanacak olan Avrupa Kentsel Şartı ile çokça benzerlik taşımaktadır.[180]

1) İnsan haklarına saygılı ve bireylerin refah ve kişisel gelişimine fırsat sunan bir kentsel yaşam hakkı 2) Suçlar ve saldırılara karşı korunan güvenli bir kentte yaşama hakkı 3) Su, hava, gürültü gibi kirliliklerin olmadığı ekolojik dengelere duyarlı kentsel çevrede yaşayabilme hakkı 4) Kentlilerin kendi toplumsal ve ekonomik girişimleri için gerekli altyapıya sahip olmaları hakkı 5) Kentlilerin yeterli çeşitte hizmet ve mal seçebilme hakkı 6) Kentte uygun çalışma olanaklarının varlığı ve kentlinin ekonomik gelişmelerden pay alabilmesi 7) Çoğulcu kentli kültürünü edinebilme hakkı 8) Kültürel farklılığın dışlanma sebebi olmadığı çok kültürlü bir kentte yaşama hakkı 9) Kentlinin ikamet ettiği yerin bağlılık duyulabilir, anlam yüklenebilir, kimlik sahibi bir kent olması 10) Tarihi mirasın ve geçmişle bağların korunduğu nitelikli mimari değerlerin var olduğu ve yenilerinin eklenebileceği bir kentte yaşama hakkı 11) Yeterli çeşitlilikteki konut stokunda, kentlilerin ekonomisine uygun, sağlıklı, dinlendirici, özel hayatin gizliliğine uygun konut edinme ya da kiralayabilme hakkı 12) Konut, dinlenme, eğlenme alanları arasında ulaşım anlamında uyumlu arazi dengesinin sağlanabildiği, insanlar arasındaki ilişkileri arttırma fırsatı sağlayan bir kent hakkı 13) Tüm kentliler için kentin tüm noktalarına kısa zamanda ve belli düzeyde konfor standardı sağlanarak seyahate imkân sağlayan ulaşıma sahip olma hakkı 14) İnsanlar için sağlık anlamında koruyucu önlemlerin alındığı, sağlık tesislerinin ulaşılabilir, temiz içme suyu ve düzgün kanalizasyon hizmetlerinin olduğu, yeterli güneş ve yeşil alana sahip kentte yaşama hakkı 15) Dünyadaki bilgilere erişim imkânı veren, kendini yetiştirme ve eğitim alanında imkân sağlayan, bu imkânları arttıran bir kentte yaşama hakkı 16) Kentlilerin herhangi bir ayrıma uğramaksızın (yetenek, gelir, yaş) spor yapma ve boş zamandan faydalanabilme hakkı 17) Kentlilerin, kent hizmetlerinin görülebilmesi adına vergilendirilmesi, mahalli idarelerde seçme ve seçilme, kararlara katılım ve denetimin sağlanması hakkı.

[179] Tekeli, s. 195.

[180] Tekeli, s. 195-197.

Tekeli'nin verdiği bu listede, kentli hakları ve insan hakları arasındaki bağlantıyı görmek mümkündür.[181] Bu listedeki maddelerin her biri insanca yaşanılabilir bir kent için gerekli olan hakların bir kısmını içermektedir. Kentin sakinlerine tüm bu hakları tam olarak sunabilmek zordur. Ancak Tekeli'ye göre bu şekilde geliştirilebilir haklar listesi yapabilmek dahi "*İyi kent nedir?*" hususunda bir uzlaşı halinin varlığını göstermektedir.[182]

Karasu kentli haklarını şu şekilde açıklamaktadır: *"Hem kentlinin insan olarak sahip olduğu insan haklarını, hem de bireyin yaşadığı kentin içinde bulunduğu kentsel toplumun üyesi, kentlisi olarak, o kentin kentsel ve çevresel değerleri üzerindeki haklarının tümünü kapsamaktadır."*[183] Kentteki eğitim ve kültürel faaliyetler, suç ve şiddetin olmadığı güvenli kentin varlığı, temiz su kaynaklarının varlığı, hava kirliliğinin önüne geçilmesi, kıyı alanlarından tüm toplumun yararlanması gibi pek çok hak Karasu'ya göre kentli haklarının kapsamındadır. Karasu'ya göre kentliler, kentli haklarının alacak ve borçluları ile hakkın öznesi olduğunu belirtmektedir. Kentli haklarının açığa çıkışında barınma, kültürel ve sosyal faaliyetler, üretme, dinlenme vb. pek çok ihtiyaç, toplum olarak bir arada yaşamanın sonucu olarak etkili olmuştur. Kentli haklarının hayata geçirilmesi için ise demokrasinin yerelde işletilebilmesi, kentsel yönetimlerin etkin halde olması, yerel inisiyatiflerin aktifliği ve insan haklarının uygulanabilmesi büyük önem arz etmektedir.[184]

Karasu, kentli haklarında, insan haklarının gerçekleştiği alan olarak kenti kastettiğini, bu hakkın kentli olma ve kent yaşamının gereklerini de karşıladığını belirtmektedir.[185] Öte yandan Keleş'e göre ise kentli olmak yalnızca mekân bazında kentte yaşayan kimseleri ifade etmez.[186] Ona göre kentlileşmek, "*kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişmenin insan davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci*dir."[187]

---

[181] Tekeli, s. 197.

[182] Tekeli, s. 198.

[183] Karasu, s. 38.

[184] Karasu, s. 41.

[185] Mutlu, s. 102-103.

[186] Karasu, s. 45.

[187] Keleş, s. 71.

Ertan, kentli haklarının konusunun nitelikli ve sağlıklı kentlerde yaşama hakkı olduğunu belirtmektedir. Kentli hakkının öznesinin, tıpkı Karasu gibi kentliler olduğunu söyleyen Ertan grupların ve tüzel kişilerin de özne olabileceğini belirtmektedir. Ertan'a göre kentli hakları açısından sorumlu ve yararlanıcıların kim olduğunun değerlendirilmesi önem taşır. Buna ayrıma göre sorumluluk *1- Devlet, 2- Özel ve Kamusal Kuruluşlar (Tüzel Kişiler)* ve *3- Bireyler'*dir. Kentli haklarının yararlanıcıları ise *1- Bireyler, 2- Tüzel Kişiler, 3- Kentte Yaşayan Grup Olarak İnsan Toplulukları* ve *4- Gelecek Kuşaklardır.*[188]

2.1.4. Uluslararası Düzeyde Kentli Haklarına İlişkin Tanımlayıcı Çerçeve Metinler

Kentli hakları özelinde bakıldığında üzerinde ortak olarak uzlaşı sağlanmış uluslararası bir metin bulunmamaktadır.[189] Kentli hakları bir süreç olarak insan haklarının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunun bir hak olarak tanımlanmasıyla ilgili tartışmalar devam ederken hakkın içeriğinde tarihsel ve evrensel hukuk ilkelerinin bulunduğu inkar edilememektedir. [190] Uluslararası düzeyde kentli hakkı ile dolaylı ya da dolaysız olarak bağlantısı bulunan pek çok metin ya da sözleşme bulunmaktadır. Bunların hepsini ayrıntılarıyla açıklamak elbette ki mümkün değildir ancak konuyla ilgili fikir edinmek açısından bunlardan bazılarına kısaca değinilecek ve yine bazılarına ilişkin analizler yapılacaktır.

Öncelikli olarak 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kentli haklarıyla ilişkilendirilebilecek eşitlik, konut dokunulmazlığı, sağlık, temsilci seçerek yönetime katılma, eğitim gibi pek çok hakkı barındırdığını görmek mümkündür. 1950 yılında imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de açıkça kent hakkını zikretmese de bu bağlamda pek çok hakkın düzenlendiği bir sözleşmedir. 1961 yılında Avrupa Konseyi tarafından imzalanan Avrupa Sosyal Şartı'nın (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi) yanında 1966 tarihinde kabul edilip 1976 da yürürlüğe giren, literatürde ikiz sözleşmeler olarak da geçen "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi" ve "Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi" de kentli hakkı ile bağdaştırılabilecek pek çok hakkı içermektedir. Öte yandan 1972 yılında yapılan "BM Çevre Konferansı" ve konferansla yayınlanan "Stockholm Bildirgesi", "*İnsanın; hürriyet,*

[188] Ertan, s. 64.

[189] Tekeli, s. 194.

[190] Mutlu, s. 117.

eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşamak temel hakkıdır. İnsanın bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır." cümlelerini içeren 1. Maddesi ile çevre hakkı ve onun bir yansıması olan kentli hakkının kapsamının şekillenmesinde bir dönüm noktası olmuştur.[191] 1976 Kanada-Vancouver'da toplanan BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat 1) ile de Çevre Konferansı'nın öngörüleri, "kentleşme problemleri, yerleşme ve konut" ölçeklerinde ele alınmıştır.[192]

Öte yandan 1985 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen, Türkiye'nin 1988 yılında imzaladığı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın yerel halklara, onları önceleyen yetkiler verdiği görülmektedir. Yerel yönetimlere katılım bağlamında kentlilerin kentte söz sahibi olması adına, yerellik ilkesi (subsidiarity ilkesi) kentli haklarıyla da ilişkilendirilir. 1987 BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun yayınladığı, "Brundtland Raporu" olarak da adlandırılan "Ortak Geleceğimiz" raporu ise hem bugünkü hem de gelecek kuşakların çevresel ve kentsel değerlere, kaynaklara erişimine ve yoksullukla mücadeleye vurgu yapmıştır. Sürdürülebilir gelişmenin ilk izlerinin görüldüğü bu rapor sonrası 1990'da BM Habitat ve BM Çevre Programı birlikteliğiyle "Sürdürülebilir Kentler Programı" iki aşamalı şekilde gerçekleşmiştir. 1992'de Rio'da gerçekleşen "BM Çevre ve Kalkınma Zirvesi" sonunda oluşturulan "Gündem 21" de kentli hakları hususunda yerel yönetimlerin öneminin ortaya konulduğu bir anlayıştadır. 1996 yılında İstanbul'da toplanmış olan BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat 2) sonucunda İstanbul Bildirgesi ile kentli hakları bağlamında kayda değer düzenlemeler yapılmıştır.[193] 2000 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, peyzajı kentsel, bölgesel, kültürel, çevresel, toplumsal, ekonomik vb. politikalara eklemlemeyi hedeflemiştir. Ertan, peyzajın, kentsel hayat kalitesinin arttırılmasında önemli rol oynadığını belirtmektedir.[194]

Kentli haklarının içeriği ile ilgili önemli gelişmelerden birisi de 2007 yılında Avrupa Birliği tarafından yapılan toplantıda kabul edilen Sürdürülebilir Avrupa Kentleri için Leipzig

[191] Ertan, s. 87-91.

[192] Mutlu, s. 110.

[193] Ertan, s. 108.

[194] Ertan, s. 111.

Şartı'dır.[195] Kasım 2004 Rotterdam Kent Müktesebatı ve Aralık 2005 Bristol Mutabakatının devamı niteliğinde gösterilen bu Şartta, nitelikli kamusal alanlar yaratılması, altyapıda çağdaşlaşmanın sağlanması, öncü ve yenilikçi eğitim politikaları, kent bütünü içinde geri kalan mahallelere özel ehemmiyet gösterilmesi, etkin ve uygun fiyatlı kentsel ulaşım teşviki gibi pek çok önemli başlık bulunmaktadır.[196]

Kentli haklarının uluslararası bir metin kapsamında ele alınması, Avrupa Kentsel Şartı 1 ile olmuştur.[197] Bu bağlamda, bir sözleşme niteliğine sahip olmadığı için bağlayıcı olmayan, ancak bir ilkeler rehberi gibi, kentli hakları denince literatürde önemli yer tutan Avrupa Kentsel Şartı 1 ve 2'yi daha ayrıntılı incelemek gerekmektedir.

2.1.4.1. Avrupa Kentsel Şartı-1[198]

Avrupa Kentsel Şartı-1 17-19 Mart 1992'de Türkiye'nin de taraflarından biri olduğu Avrupa Konseyi'nin o dönemki Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nın Strazburg'da yapmış oldukları olağan toplantısının 18 Mart 1992 tarihli 27. oturumunda kabul edilmiştir.[199] Bu konuda bir başlangıç olarak kabul edilebilen Şarta bakıldığında yol gösterici olabilecek pek çok evrensel ilke barındırmaktadır. Ancak kentli hakkının ne olduğu ile ilgili bir tanım olmaması da gözlerden kaçmamaktadır. Şarta bakıldığında yapılan ideal kent tanımı şu şekildedir: *"Kentli haklarını koruyarak; en iyi yaşam koşullarını sağlayarak; halkına iyi bir yaşam biçimi sunarak; değerini orada yaşayan, ziyaret eden, çalışan ve ticaret yapan, eğlence, kültür ve bilgiyi orada arayan ve eğitim görenlerden alarak; birçok sektör ve aktiviteyi (trafik, yaşam, çalışma, dinlence gereksinimleri) bir arada uyum içinde barındıran yaşam yeridir."* Şart içinde bahsi geçen haklara bakıldığında insan haklarının tarih boyunca kat etmiş olduğu yol göz önüne alınarak kent bağlamında yeniden yorumlandığını görmek mümkündür.[200]

---

[195] Ertan, s. 131.

[196] Sürdürülebilir Avrupa Kentleri için Leipzig Şartı, Aydan Erim (çev.), http://www.mo.org.tr/UIKDocs/leipzigsarti.pdf (21 Nisan 2019).

[197] Tekeli, s. 186.

[198] Avrupa Kentsel Şartı, http://www.mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs/kentselsart1.pdf (21 Nisan 2019).

[199] Ethem Kadri Pektaş ve Fehmi Akın, "Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak "Katılım Hakkı" ve Türkiye", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt. 11 Sayı.2, (2010), s. 27.

[200] Tekeli, s. 195.

Deklarasyonun 20 maddelik başlıkları sırasıyla şu şekildedir; 1. Güvenlik, 2. Kirletilmemiş, sağlıklı bir çevre, 3. İstihdam, 4. Konut, 5. Dolaşım, 6. Sağlık, 7. Spor ve dinlence, 8. Kültür, 9. Kültürlerarası kaynaşma, 10. Kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, 11. İşlevlerin uyumu, 12. Katılım, 13. Ekonomik kalkınma, 14. Sürdürülebilir kalkınma, 15. Mal ve hizmetler, 16. Doğal zenginlikler ve kaynaklar, 17. Kişisel bütünlük, 18. Belediyeler arası işbirliği, 19. Finansal yapı ve mekanizmalar, 20. Eşitlik

Avrupa Kentsel Şartı ilkelerinin ana başlıkları ise; "1. Ulaşım ve dolaşım, 2. Kentlerde çevre ve doğa, 3. Kentlerin fiziki yapıları, 4. Tarihi kentsel yapı mirası, 5. Konut, 6. Kent güvenliğinin sağlanması ve suçların önlenmesi, 7. Kentlerdeki özürlü ve sosyo-ekonomik bakımdan engelliler, 8. Kentsel alanlarda spor ve boş zamanları değerlendirme, 9. Yerleşimlerde kültür, 10. Yerleşimlerde kültürlerarası kaynaşma, 11. Kentlerde sağlık, 12. Halk katılımı, kent yönetimi ve kent planlaması, 13. Kentlerde ekonomik kalkınma" şeklindedir.

Kentli hakları için bir yol haritası niteliğinde olan Avrupa Kentsel Şartı-1[201], yerel yönetimlere önemli sorumluluklar yüklemenin yanında, yaşanabilir kentlere yönelik pek çok önerilerde de bulunmaktadır. Engelliler ve kente erişebilirlik bağlamında Avrupa Kentsel Şartı-1'in konuyla bağdaştırılabilecek pek çok maddesi bulunmaktadır. Bu şartın özellikle "*Kentlerdeki Özürlü ve Sosyo-Ekonomik Bakımdan Engelliler*" başlıklı ilkesi ve bu ilkeyle verilen alt ilkeler, engelliler adına büyük önem taşımaktadır.

İlkenin alt başlıklarının *ilki*nin kentlerin herkesin erişebileceği şekilde tasarlanması olduğu görülmektedir. İleriki bölümlerde de bahsedileceği üzere kentlerin tasarımı açısından herkese yönelik olarak inşa edilmesi son derece önemlidir. Kente ve kentin sunduklarına erişebilmek herkesin hakkıdır. *İkinci* alt başlık ise engellilere ilişkin politikalarda aşırı himayeci yaklaşımdansa toplumla bütünleştirici bir tutum sergilenmesinin gerekliliği üzerinedir. Belli bir alana hapsedilen grupların sosyal anlamda toplumla kaynaşamama probleminin oluşmaması için kapsayıcı yaklaşımların tercihi çok daha yerinde olacaktır. İlkenin *üçüncü* alt başlığında ise engelli ve azınlıkları temsil eden derneklerin kendi içlerinde dayanışma ve işbirliği halinde olması görülmektedir. Sayılan grupların toplumda örgütlü olmaları durumu, konuyla ilgili olarak atılacak siyasi, mimari adımlarda, kendileriyle fikir alışverişinde bulunulmaları

[201] Ertan, s. 103.

danışılacak bir pozisyonda olmaları sonucunu doğurur. *Dördüncü* alt başlık ise ev ve işyerlerinin engellilere uyarlanabilir şekilde tasarlanmasıdır. Dördüncü ve birinci alt başlıkların konu itibariyle birbirleriyle irtibatlı olduğu görülmektedir. Ancak bu başlıkta engellilere yönelik tasarımlar için kentin yanında ev ve işyerlerini ekstra belirtme ihtiyacı hissedilmiştir. Bu maddenin alt metninde okunabilen niyetin ise engellilerin günlük hayat standardında sürekli bulunduğu ev, toplumsal ve ekonomik hayata dahil olmaları açısından da işyerlerinin özellikle uygun şekilde tasarlanması gerektiğidir. İlkenin son ve *beşinci* alt başlığında ise kamu ulaşımı, seyahat ve iletişiminin tüm insanlar için erişilebilir olması bulunmaktadır. Erişebilirlikle ilgili önemli bir başlık olan fiziksel erişebilme durumunu ele alan bu başlıkta engelliler için gerekli aygıtların sağlanmadığı, kolaylaştırıcı uygulamaların sunulmadığı bir kentte, engellilerin adeta hayatın dışına itildiği görülmektedir. Bu anlamda kent içi toplu ulaşımdan başlayarak erişilebilirlikle bağlantılı tüm kent hizmetlerinin engelli bireyler için de erişilebilir olması gerekmektedir. Şarttaki tüm kentli hakları, 20. hak olan "eşitlik" in açıklamasında da belirtildiği üzere yerel yönetimler tarafından, engelli olmalarına bakılmaksızın tüm bireylere, eşit olarak tesis edilmelidir.

Sonuç olarak bu Şart, haiz olduğu geniş çerçevesi ve yaşanabilir bir kent oluşturma gayretiyle kentli hakları bağlamında önemli hususlara ve ilkelere yer vermiştir. Avrupa için çığır açıcı bir niteliğe sahip olan bu Şart, kendisinden sonra pek çok uluslararası kuruluş ya da yerel yönetimin kent sorunlarına ilişkin belgeler üretmesinin de yolunu açmıştır.[202]

2.1.4.2. Avrupa Kentsel Şartı-2

1992'de Avrupa Konseyi'nce kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı'nın ardından, kentin bir olgu olarak kabul edilmesiyle kent sorunlarına ilgide artış meydana geldi. Bu konuda Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi haricinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, yerel ve bölgesel yönetimlerin birlikleri ve sivil toplum tarafından pek çok farklı çalışmanın yapıldığı görülmektedir. 29 Mayıs 2008 tarihinde Avrupa Konseyi'nin "Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresinde" kabul edilen bu ikinci Şart ise, "Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto" mottosunu gütmektedir. İlkeleri yeniden tanımlama, tamamlama ve güncelleme amacına haiz bu belge Avrupa'daki yerel yönetimleri sürdürülebilir kentler inşa

[202] Mutlu, s. 121.

etme noktasında zorlamakta, kentsel hayata yenilikçi bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.[203]

Engelliler ve erişebilirlik başlıklarıyla bağlantılı olarak Şartın "Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar" üst başlıklı 52. Paragrafı; kentsel alanlar için yaş, sağlık durumu, sosyal statüleri ne olursa olsun kentin herkes için kolay, erişilebilir ve canlı olmasının kentin daha algılanabilir ve derli toplu olmasıyla mümkün olacağından bahsetmektedir. Bu maddenin kentte bulunan dezavantajlı gruplara yönelik olduğu görülmektedir. Düzenlenen bu maddeyle, engellilerin sorunlarının başında gelen kent imkânlarına erişememe durumunun önüne geçilmek istenmiştir. Öte yandan "Uyumlu Kentler ve Kasabalar" üst başlıklı 64. Paragrafında ise dayanışma politikası üzerinde durulmaktadır. Düşük gelirli, engelli, finansal ya da sosyal zorluklarla karşı karşıya olan kesimlerle dayanışma halinde olmayı içeren bu politika, sosyal dışlanmaya karşı olarak kentliler için sunulan imkânlardan tüm kentlilerin faydalanmasını amaçlamaktadır. Aynı üst başlığın 66. Paragrafının konusu ise engellileri de kapsayacak şekilde ayrımcılığa karşı mücadele üzerinedir. Paragrafta çok kültürlü, dinli, nesilli mekânlar olan kentlerde farklı gruplar arasında diyalog, yardımlaşma ve gönüllü faaliyetlerin teşvik edilmesi gerektiğine değinilmiştir.

2.1.5. Türkiye'de Kentli Hakları

Kentli hakkı kavramının henüz literatüre girişi dahi çok yeniyken, bu hakla doğrudan bağlantılı düzenlemelerin mevzuatta bulunmayışı anlaşılabilir bir durumdur. Ancak kentli haklarının geniş kapsamı nedeniyle, bu hakla bağlantılı pek çok başka hak bulunmaktadır.

Öncelikle Anayasa Madde 17'nin ilk fıkrasında; herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme ve koruma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Kent ve kentin sunduklarına erişebilme, vatandaşların engelli olsun veya olmasın kişisel gelişimi ve topluma entegrasyonu açısından büyük önem taşır. "İnsan varlığını güvence altına alan yaşama hakkının ve diğer tüm hakların kaynağının, 17. maddeye dayandığını söyleyebiliriz."[204]

Anayasada bulunan ve dolaylı olarak konuyla bağlantılı haklar arasında "Konut

[203] Avrupa Kentsel Şartı-2, Aydan Erim (çev.), http://www.mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs/kentselsart2.pdf (25 Nisan 2019).

[204] Ertan, s. 146.

dokunulmazlığı" başlıklı 21. madde, "Yerleşme hürriyetini" düzenleyen 23. madde, "Mülkiyet hakkı" başlıklı 35. madde bulunmaktadır. Öte yandan "Kıyılardan yararlanma" başlıklı 43. maddede ise öncelikle kamu yararının gözetilmesi güvence altına alınmaktadır. Bu düzenleme kent imkânlarının kentliler için elverişli hale getirilmesi açısından önemlidir.

"Sağlık, çevre ve konut" üst başlıklı 56 ve 57. maddelerinin de kentli hakkıyla açık bağlantısını görmek mümkündür. Herkesin dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunun belirtildiği 56. madde, Devlet ve vatandaşlara çevreyi geliştirme, çevrenin kirlenmesini önleme ve çevre sağlığını koruma sorumluluğunu yüklemiştir. Bu maddenin içeriğinden de anlaşıldığı üzere çevre ve kentle ile ilgili olarak devletin haricinde bireyler de vazifeli kılınmış, kentin kimliğinin ve çevresel değerlerin korunması Anayasanın himayesine alınmıştır. 57. maddede devletin şehirlerin çevre şartlarını ve özelliklerini gözeten bir planlama ile var olan konut ihtiyacına ilişkin tedbirleri alacağı, toplu konut teşebbüslerini de destekleyeceği belirtilmiştir. Bu maddede devletin kentlilerin yaşam alanlarına ilişkin kolaylıklar sağlama amacı gütmesi gerektiği görülmektedir.

"Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması" başlıklı 63. maddenin de konuyla dolaylı olarak ilintili olduğu görülmektedir. Devletin ülkede, kentte var olan tabiat, tarih ve kültür değer ve varlıklarının koruması ve teşvik edici tedbirler alması gerekmektedir.

Anayasanın "Siyasi Haklar ve Ödevler" başlığı altında bulunan 70. maddesinde, "Her Türk, kamu hizmetine girme hakkına sahiptir." cümlesi bulunmaktadır. Bu düzenleme bireylerin özel durumları sebebiyle herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulmadan kente ve devlete *erişebilme,* kent ve devlette *var olabilmesi* sonucunu doğurur. Öte yandan 74. madde vatandaşların dilek ve şikâyetleri ile ilgili yetkili makamlara başvurma hakkını içermektedir. Bu da kentlilerin kent ve kentsel yaşamları hakkında söyleyecekleri sözleri olduğunda aktif olarak katılım sağlayabileceklerini göstermektedir.

Öndül ve Çekiç'in çalışmasına göre, kent ve kentli haklarıyla ilgili olarak 415 yasa tespit edilmiş, bu yasaların 10 tanesinin Osmanlı döneminden kaldığı gözlenirken, 178'i ise hürriyetten yoksun bırakma (hapis türleri) ve para cezaları öngörmektedir. Türkiye'de kentli hakları meselesiyle ilgili yürürlükteki mevzuatların taraması yapıldığında ulaşımdan belediye ve imara pek çok düzenleme yapıldığı görülmektedir. Ancak bu düzenlemelerin çoğu dolaylı

ya da kentli hakkını insan haklarıyla bütün içinde ve çağdaş boyutta ele almayan daha çok esenlik, kamu düzeninin sürekliliği, kamu hizmetlerinin yeterli ve doğru şekilde yürütülmesi, temiz ve sağlıklı bir yaşam amacını taşıyan düzenlemelerdir.[205] Burada bu düzenlemelerin hepsinin sayılması elbette ki mümkün değildir. Ancak çalışmanın engelliler başlığında daha önce değinilmeyen, erişebilirlik ve kentli hakkını konu alan önemli başlıklar üzerinde durmak gerekmektedir.

1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununda içerisinde de hazırlandığı dönem itibariyle ihtiyaçlar düşünülerek kentin esenliği, sağlığı ve temizliği, kentsel yaşam ortamının korunması için pek çok düzenleme bulunmaktadır. Bu hükümler elbette ki kentli haklarıyla ilişkilidir ancak Karasu'ya göre düzenlemelerdeki amaç kentli haklarını uygulamaya geçirmektense kentlerde bulunan sağlık sorunlarını çözüme kavuşturmaktır.[206]

Bu düzenlemelerin haricinde içinde dolaylı da olsa kent hakkıyla bağlantılı hükümler bulunan pek çok kanun bulunmaktadır. 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun çevre sağlığı ile ilgili cezai hükümleri barındırmaktadır. 775 sayılı Gecekondu Kanunu ise yaşanabilir kentler için konut hakkıyla ilintili düzenlemeler içermektedir. 1164 sayılı Arsa Üretimi ve Değerlendirilmesi Hakkında Kanun uğramış olduğu değişikliklerle de birlikte arsalardaki aşırı fiyat artışlarını önleme; sanayi, konut, sağlık, eğitim gibi başlıklarda yatırım ve tesisler için arazi ve arsa sağlamakla ilgili düzenlemeler içermektedir.[207] Tüm bu düzenlemeler kentte oluşabilecek olası sorunlara karşı alınacak önlemleri içermektedir.

Bunların yanında 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu da amacında belirtildiği üzere (1. madde) ülkenin değerleri olan parklar, anıtlar ve koruma alanları için yapılacak düzenlemeleri içermektedir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ise taşınır ya da taşınmaz tabiat ve kültür varlıklarıyla ilgili alanlarda düzenleme yapmaktadır. Bu bağlamda özel bir örnek olarak 2960 sayılı Boğaziçi Kanununun varlığı da ilgi çekicidir. İstanbul Boğaziçi için özel olarak düzenlenen bu yasada amaç bu alanın tarihi ve kültürel değerini, doğal

[205] Hüsnü Öndül ve Cengiz Çekiç, **Türkiye'de Kentli Hakları Mevzuatı**, Ankara: TMMOB Yayını, s. 3, akt. Karasu s. 46.

[206] Karasu, s. 47.

[207] Ertan, s. 150-152.

güzelliklerini kamunun yararını gözeterek koruma, geliştirme, ve yapılandırma ile ilgili belli sınırlarla imar mevzuatını belirlemektir. Kentlilerin nitelikli bir çevrede yaşamaları da kentli hakkı kapsamına girmektedir ve bu bağlamda kentlilere sunulacak aksiyon alınmasını gerektiren faaliyetlerin haricinde, hâlihazırda var olan değerlerin korunması da önem arz etmektedir. Sayılan tüm bu kanunlarda yapılan düzenlemeler de kentlilerin içinde yaşadığı çevrenin korunması adına ehemmiyetlidir.

3194 sayılı İmar Kanunu da kentlinin yerleşim yerleri hususunda yapılaşma ile ilgili sağlık, çevre şartları, fen ve plana uygunluğunu düzenleme amacındadır. Kentlileri de kapsayan kamu yararı bu kanunda da ön plandadır ve kentsel alan kullanımı bu manada kentlilerin hayatı için faydalı ve uygun olmalıdır. Kanunun 40. maddesi şu şekildedir: "*Arsalarda, evlerde ve sair yerlerde umumun sağlık ve selametini ihlal eden, şehircilik, estetik veya trafik bakımından mahzurlu görülen enkaz veya birikintilerin, gürültü ve duman tevlideden tesislerin hususi mecra, lağım, çukur, kuyu; mağara ve benzerlerinin mahzurlarının giderilmesi ve bunların zuhuruna meydan verilmemesi ilgililere tebliğ edilir."* Ancak tüm bu düzenlemeler rağmen Karasu, kentlerin imar planlarının oldubittiye getirildiğini, açılan davaların kamu yararına hizmet etmekten uzak kaldığı, hatta öyle ki kesinleşmiş mahkeme kararlarının dahi uygulanamadığını belirtmektedir. Tüm bunlara sebep olan kentsel rantın ise kentin ihtiyaç duyduğu park ve yeşil alanların, ticari ya da konut alanlarına dönüştürülmesine sebep olduğu görülmektedir. Üstelik bu dönüşümlerin kentin ve kentlilerin hakkını korumakla yükümlü yerel yönetimler tarafından yapıldığını belirten Karasu, kentlerin, kentsel ranta yenik düştüğünü belirtmektedir.[208]

4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu ise kentli hakkının farklı bir boyutu olan idarenin eylem ve işlemleriyle ilgili kentlilerin de bilgi edinmesini içerir. Devlet ve kurumların kapalı bir kutu misali kentlilerden ayrı ve ulaşılmaz olması durumunun önüne geçme hedefini barındıran bu kanun sayesinde bilgi edinme hususunda kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Bu kanunun varlığıyla paralel olan Anayasa 36. madde hak arama hürriyeti ve 125. madde "*idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır*" ibareleri de şikâyet edilen topluma kapalı olan kamusal zihniyeti aşmak amacıyla düzenlenmiş hükümlerdir. Kentlinin kentte olup

[208] Karasu, s. 50-51.

bitenlerden haberdar olması ve kente aktif katılım sağlayabilmesi açısından tüm bu hükümler büyük önem taşır.

5393 sayılı Belediye Kanununun hemşehri hukukunu düzenleyen 13. ve kent konseyleriyle ilgili 76. maddeleri belde sınırları içinde yaşayan vatandaşların, belediyenin karar ve hizmetlerine katılmasını içerirken, kanunun 77. maddesi ise engelliler başlığı da dahil olmak üzere pek çok konuda belediye hizmetlerinde kente gönüllü olarak dahil olmayı düzenlemektedir. Öte yandan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununun 15. maddesinin 4. fıkrası incelendiğinde ise kurulan ihtisas komisyonlarına kentin sivil toplum kuruluşları, sendikaları, meslek örgütleri, ilgili üniversite bölümleri katılma ve görüş bildirme amacıyla dahil olabilirler. Bu da kentli ve sivil inisiyatiflerin, kenti yönetenlerle birlikte bir yönetişim sürecine dahil olabileceklerini göstermektedir. Kentli hakkını yalnızca fiziksel anlamda yapılacak düzenlemelerle sınırlamak yanlış bir bakış açısıdır. Hakkın ortaya çıkışında tüm kentlilerin kentin her alanına dahil olmaları yatmaktadır. Siyasi olarak kente dahil olmak da kentli hakkının içeriğindedir. Bu manada yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkının da kentin bir parçası olmanın, kentli hakkının sonucu olduğu söylenebilir.

2.1.5.1. Kentli Hakkı Kapsamında Özel Bir Hak: Yaya Hakkı

Altında pek çok ayrı hak başlığının bulunduğu çatı bir kavram olan kentli hakları, ekonomik, kültürel, siyasal vb. pek çok ayrı alanda kendini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Engelliler, kent ve erişebilirlik odağında olan bu çalışmada, kentli haklarının bir biçimi olan, günlük hayata yansıyan ancak yeterince ihtimam gösterilmeyen "yaya hakları" üzerinde ayrıca durma gerekliliği hissedilmiştir.

1988 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen Avrupa Yaya Hakları Bildirgesi, kentte azınlık olmasalar dahi, hakları genellikle trafiği domine eden araçlarca gasp edilen yayalara tanınan haklar açısından önemli hükümler içermektedir.

Avrupa Yaya Hakları Bildirgesi

"1. Yayanın; fiziksel ve ruhsal sağlığını korumaya uygun koşullar sunan kamu alanlarının nimetlerinden özgürce yararlanma ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı vardır.

2. Yayanın; motorlu taşıt değil, insan ihtiyaçlarına göre şekillenmiş kent merkezlerinde yaşama hakkı vardır.

3. Çocuklar, yaşlılar ve *engellilerin* kendi zafiyetlerini şekillendirmeyen ve kolay sosyal ilişkiye izin veren kentsel düzenlemelere sahip olmaya hakları vardır.

4. *Engellilerin* bağımsız hareketliliklerini sağlayacak ulaşım sistemlerine, kamusal düzenlemelere, uyarı, işaretleme sistemlerine ve taşıt araçlarına sahip olmaya hakları vardır.

5. Yayanın, izole yaya bölgelerine değil kentin düzeniyle uyumlu, ulaşılabilir, kısa ve makul bağlantıları olan yaya alanlarına sahip olmaya hakkı vardır.

6. Yayanın özel olarak; Motorlu taşıtların bilimsel olarak tolere edilebilir kimyasal ve ses yayma standartlarına uygunluğunun sağlanmasına, Toplu taşım sisteminin tümünün hava ve ses kirliliği kaynağı olmamasına, Kentsel alanlarında ağaç dikimiyle yeşil akciğerler oluşturulmasına, Yaya ve bisiklet trafiğini korumak üzere yol sistemlerinin uyarlanmasına ve hız sınırlamaları yapılmasına, Motorlu taşıtların uygunsuz ve tehlikeli kullanımını teşvik edici reklamların engellenmesine, *Görme ve duyma özürlülerin ihtiyaçlarını da dikkate alan etkili bir işaretleme sistemine,* Yaya ve motorlu araç trafiğinin kolay geçiş ve durma özgürlüğünü sağlayacak ölçütler belirlenmesine, Risk yaratanların sonuçlardan sorumlu olacağı bir risk yükümlülüğü sisteminin kurulmasına, Sürücü eğitim sisteminin yayaları ve yavaş kullanıcıları gözetecek şekilde tasarlanmasına hakkı vardır.

7. Yayanın tam ve engelsiz hareketini sağlayacak bütüncül bir taşıma sistemine, özellikle de; Ekolojik kapsamlı ve iyi donanımlı toplu taşım sistemine, Kentsel alanlarda bisiklet kullanımına ait donanımların sağlanmasına, Otoparkların yaya hareketlerini engellemeyecek ve yayaların mimarı olarak özelleşmiş alanlardan alacağı keyfi etkilemeyecek şekilde konumlanmasına hakkı vardır.

8. Her üye ülke, yaya haklarıyla ve alternatif ve ekolojik taşım biçimleri ile ilgili kapsamlı bilgiyi uygun kanallardan yaymalı ve çocuklara, öğrenime başladıkları andan başlayarak iletmelidir."

Kaynak: *Avrupa Yaya Hakları Bildirgesi,* 1988, (t.y.) http://www.yayed.org/id97-incelemeler/avrupa-yaya-haklari-bildirgesi-1988.php#.XLns7xMzbow (1 Mayıs 2019).

Avrupa Yaya Hakları Bildirgesinde özellikle engelliler ve erişebilirlikle ilgili değinilmesi gereken pek çok madde bulunmaktadır. Yaya olarak tanımlanan insan topluluğunun içine engelliler dahil pek çok farklı nitelikteki insan dahildir. Kent haklarından biri olan yaya hakkında, yayaların da kamu alanındaki nimetlerden faydalanması öngörülür. Bu da engelliler yararlanabileceği, insan ihtiyaçlarına göre şekillenmiş kentlerden geçmektedir. Engellilere uygun kentsel düzenlemelere sahip olmak engellilerin hakkıdır. Bu kapsamda engellilerin kent içinde bağımsız hareket edebileceği ulaşım ve etkin işaretleme sistemleri (özellikle görme ve duyma engelliler için), taşıtlar ve her türlü kamusal düzenleme ihtiyacı karşılanmalıdır. Yayaların, engelli olsun olmasın, kentten izole yaya bölgelerindense kentin düzenine ayak uydurabilen, ulaşılabilir, makul ve uzun olmayan bağlantılı alanlara hakkı vardır.

Öte yandan 1990 yılında İnsan Hakları Derneği Çevre Komisyonunca hazırlanan "Yaya Hakları Bildirgesi"[209] de bu konuda incelenmeye değer bir başka metindir. Yaya olmanın çevreye ve insana dost bir ulaşım yolu olduğunu belirten bu metin, yayaların kentte korumasız ve köşeye sıkışmış olduklarını, haklarının motorlu araçlarca gasp edildiğini, trafik çözümlerinin yayalar için getirilmediğini belirtmektedir. Bildiride yayaların yaygın ve örgün kaldırım ağı hakkının olduğunu, araçların bu hakkı gasp edemeyeceğini, yayalara engel oluşturulmaması gerektiği de ifade edilmiştir. Kent merkezlerinin yayalara ait olduğunu ve bu bölgelerin motorlu taşıtlardan arındırılması gerektiği de metinde belirtilenler arasındadır. Kent yaşamının gerçek sahiplerinin yayalar olduğu belirtilmiş, yayaların istedikleri yere yaya yollarından gitmeye haklarının olduğunu, bu yollarda da üstünlüğün mutlak olarak yayanın olduğu ifade edilmiştir.

Türkiye'de son günlerde yayalar ve onların haklarıyla ilgili olarak giderek artan bir hassasiyetin oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda bir sivil toplum örgütü olarak yaya hakları uygulamaları ve düşüncesini Avrupa Yaya Hakları Bildirgesi'nin ışığında geliştirme, kent içi yürüyüşün yaşam kültürü haline getirilmesi amacıyla Yaya Derneği'nin kurulduğu

[209] *Yaya Hakları Bildirgesi*, (6 Kasım 2008), https://www.ihd.org.tr/yaya-haklari-bildirgesi/ (20 Nisan 2019).

görülmektedir.[210] "1. İnsanlar İçin Tasarlanmış Sokaklar, 2. Entegre Yaşam Alanları, 3. İnsan Odaklı Şehircilik, 4. Güvenli Yürüme Yolları, 5. Suçtan ve Suç Korkusundan Arındırılmış Sokaklar, 6. Yayalarla Dayanışmacı Yönetimler, 7. Yaya Yaşam Kültürü" gibi başlıklarla yola çıkan Yaya Derneğinin, kentli haklarının önemli alt başlıklarından birini konu edindiği görülmektedir.[211]

Üstündağ ve Erturan'ın üzerinde çalıştığı "Yaya Dostu Kent" kavramı da konuyla ilgili değinilebilecek bir başka başlıktır. Çalışmada bir kentin yaya dostu olup olmadığı ile ilgili şu kriterler belirlenmiştir: Herkes için erişim, Yayaların konforlu yürüyebilmesi, Yayaların güvenli yürüyebilmesi, Yaya ölçeğinde olma, Ulaşım türleri arasında dengenin olması, Yürünebilir bir kent planının varlığı, Ulaşımda yayalara öncelik verme.[212]

2918 sayılı Karayolları Trafik Kanununda [213] yayalar, engelliler ve erişebilirlikle bağdaştırılabilecek pek çok düzenlemenin olduğu görülmektedir ancak, kanunda çok yeni olan ve henüz 18.10.2018 tarihinde yapılan değişiklikle "*Yayalara ilk geçiş hakkı verilmesi"* başlıklı 74. maddede yapılan değişiklik incelenmeye değerdir. Bu yeni maddeyle birlikte "*Sürücüler, görevli bir kişi veya ışıklı trafik işareti bulunmayan ancak trafik işareti veya levhalarıyla belirlenmiş kavşak giriş ve çıkışları ile yaya veya okul geçitlerine yaklaşırken yavaşlamak, varsa buralardan geçen veya geçmek üzere bulunan yayalara durarak ilk geçiş hakkını vermek zorundadırlar."* Yapılan değişiklikle ilgili açıklama yapan İçişleri Bakanı, kanunun artık yayalara öncelik tanıdığını ve böylece yayada kusur aranmayacağını belirtmiştir. Kanundaki bu değişikliğin devrim niteliğinde olduğunu ifade eden Soylu, yaya geçitlerini gören sürücüler için dikkatli olmaları ve her şartta yayaya öncelik vermelerinin zorunlu olduğunu belirtmiştir.[214]

---

[210] *Amaç ve Hedeflerimiz*, (t.y.), https://yayadernegi.org/tr/Sayfa/30-amaclar-hedefler (21 Nisan 2019).

[211] *Yaya hakları, (*28 Temmuz 2010), https://www.ntv.com.tr/turkiye/yaya-haklari,iNOei8KGHUyy_9c9IEWPJQ (20 Nisan 2019).

[212] Kevser Üstündağ ve Arzu Erturhan, "Yaya Dostu Kentin Sokak Dedektifleri", **Herkes İçin Dost Kentler, İstanbul Esenler Üzerine Değerlendirmeler** içinde (115-128), İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2015 s. 117.

[213] 18 Ekim 1983 tarihli 18195 sayılı Resmî Gazete, 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu

[214] *Süleyman Soylu trafikte yaya kanununu duyurdu,* (18 Ocak 2018) https://www.ensonhaber.com/suleyman-soylu-trafikte-yaya-kanunu-duyurdu.html (21 Nisan 2019).

Yayalara saygı, bir kentte motorlu taşıtlara kıyasla dezavantajlı konumda bulunan bir gruba olan saygı demektedir. Bu kapsamda alınan önlemler her ne kadar pratikte yeterli olmayıp yeni yeni hayata geçmeye başlasa da, toplum nezdinde caydırıcı olmadığı müddetçe yapılan hak ihlallerinin devam edeceği öngörülebilir.

2.2. ERİŞEBİLİRLİK[215]

Bu bölümde öncelikle erisebilirlik kavramı üzerinde durulacak, daha sonrasında engellilerin toplumsal hayata dahil olabilmesi maksadını içeren evrensel tasarım kavramı ve içerdiği ilkelerden bahsedilecektir. Engellilerin erişebilirliği kapsamında kent mobilyaları ve özellikleri incelenecek, ardından Avrupa Birliği bünyesinde yapılan Erişilebilir Kent Ödülleri yarışmasına değinilecektir.

2.2.1. Erişebilirlik Kavramı Üzerine

Erişebilirlik, kavram olarak özellikle de engelliler mevzubahis olduğunda günlük hayatın son derece içinde ve insanların yaşamlarını etkileyen bir kavramdır. Shirvani'ye göre erişebilirlik, bireylerin diğer kişilere, servislere, faaliyetlere ya da bir yerden bir yere ulaşma yeteneğine sahip olması durumudur. Erişebilirliğin çevresel etmenlerin yoğunluğu ve kalitesine göre artma ya da azalma gösterdiği de görülmektedir.[216]

Francis ise bir kamusal alanın erişebilir olmasının, onun en önemli özelliklerinden biri olduğunu belirtmiştir. Erişebilirliği belli türlere ayıran Francis, öncelikle sokak, avlu, meydan ya da park gibi yerlere doğrudan *fiziksel anlamda erişebilir* olması gerektiğinden bahseder. İkinci tür olan *sosyal erişebilirlik* ise kamusal alanların farklı grup ve sınıflar için (yoksul, engelli, çocuk gibi) erişilebilir olması durumudur. Üçüncü erişilebilirlik türü ise *görsel*

[215] Konuyla ilgili yapılan okumalarda "erişilebilirlik" ve "erişebilirlik" kavramlarının sıkça birbirleri yerine kullanıldıkları görülmüştür. Bu çalışmada yapılan alıntılar haricinde "erişebilirlik" kavramı tercih edilecektir.

[216] Hamid Shirvani, **The Urban Design Process**, New York: Van Nostrand Reinhold, 1985, akt. Ayça Yalçın, "Taksim Meydanı Ve Çevresinin Bir Kamusal Alan Olarak Tüm Kullanıcılara Yönelik Erişilebilirliğinin İrdelenmesi", (**Yüksek Lisans Tezi,** Bahçeşehir Üniversitesi, 2011) s. 22.

erişebilirliktir. Kentlilerin kamusal alanların içini görebiliyor oluşu, mekânı görsel olarak erişilebilir kılar.[217]Demirkan'ın ise konuyla ilgili açıklamaları şu şekildedir. [218]

> *"Erişilebilirlik, farklı gereksinimleri olan kişilerin evlerinden çıkabilmeleri, başkalarına ihtiyaç duymadan çeşitli binalara ve açık alanlara ulaşabilmeleri ve bunları kullanabilmeleri olarak tanımlanmaktadır. Bütün bireylerin toplumsal yaşama katılabilmeleri için erişilebilirlik, yapılı çevrede ve kent ölçeğinde gereken tüm fiziksel ve mimari tedbirlerin alınmasını kapsar. Kaldırımlarda, yaya geçitlerinde, parklarda, çocuk oyun alanlarında, kamunun hizmet verdiği ve kamu kullanımına açık tüm binalarda ve ulaşım hizmetlerinde erişilebilirlik tedbirlerinin alınması, yalnızca engelliler için değil hareketlerinde kısıtlılık yaşayan yaşlılar, hamileler, çocuklar, bebek arabalılar, çok uzun veya çok şişman kişiler için de büyük önem taşıyan bir gerekliliktir."*

Demirkan bu açıklamasıyla, toplum içindeki tüm bireyleri, toplum imkânlarına erişebilmesi gereken özne olarak kabul eder. Bu kapsamda yalnızca konumuzun ana başlığını oluşturan engelliler değil, aynı zamanda çocuklar, yaşlılar, bebek arabalılar, uzun ya da şişman kişiler de durumlarındaki dezavantajları sebebiyle erişebilirlikten faydalanmalıdırlar.

Çağlar'ın ifade ettiği şekliyle ise erişebilirlik, doğal ya da insan yapımı olan fiziksel çevre başta olmak üzere, sosyal, ekonomik ya da kültürel çevreye ulaşma, bu çevrelerdeki hizmetlerden faydalanabilme ve hizmetlere katkıda bulunabilme imkânlarına sahip olmayı ifade eder ve hak kullanımı ile ilgili önemli etmenlerden biridir. Engellilerin erişebilirliği, bu kapsamda haklarını kullanabilmeleri açısından gördüğü aracı görevin yanında, onların bağımsız yaşamaları ve toplumsal hayata tam olarak katılabilmelerinin de şartıdır.[219]

Öte yandan erişebilirlik kavramının ulaşılabilirlik ile benzeşen bir içeriğinin olduğu, Tiyek ve diğerlerinin yapmış olduğu çalışmada da bu iki kavramın birbirlerinin yerine ve ortak olarak

---

[217] Mark Francis, "Control as a Dimension of Public Space Quality", Ervin H. Zube ve Irwin Altman (Ed.), **Public Places and Spaces** içinde (147-172), New York: Springer, 1989, s. 164.

[218] Halime Demirkan, "Mekânlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik", **TMMOB Dosya 36**, Sayı. 3 (2015), s. 1.

[219] Selda Çağlar, "Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri", **AÜHFD**, Cilt. 61, Sayı. 2, (2012), s. 542-543.

kullanıldıkları görülmektedir.[220] 2010-2011 Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı'na göre ulaşılabilirlik; "*Yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere ulaşabilmek ve bunlardan yararlanabilmek*"[221] olarak belirtilirken, TSE'ye göre "*Herkesin, istediği her yere ve her hizmete ulaşabilmesi ve bunları kullanabilmesi*" olarak tanımlanmaktadır. TSE, ulaşılabilir yapılı çevrenin hayatın her alanında hak ve hizmetlere ulaşma ve bunlardan yararlanma imkânını sağladığını da belirtmiştir."[222]

Erişebilirliğin *ayrımcılık* ile arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Engelleri sebebiyle toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik pek çok mecrada ayrımcılığa tabi tutulan engelliler; devletin ve kentin onlara sunduğu imkânlara erişememektedirler. Erişebilirlik ve ayrımcılık kavramları arasındaki bu ilişkiye eğitime erişim üzerinden örnek verilebilir. Engellilerin eğitim haklarından gerektiğince yararlanamaması, engelli olmayan çocuklara temin edilen fırsatların engelli olanlara sağlanmamasının, söz konusu hizmetlere yeterince erişememe sebebi ile bir ayrımcılığa yol açtığı görülmektedir.[223] Erişilebilirliğin hak ve özgürlük boyutunda insan hayatına yansımasıyla ilgili olarak engellilerin yaşadıkları ayrımcılıkları bilgiye erişim, ekonomik erişebilirlik ve fiziksel çevreye erişebilirlik alanlarında da görmek mümkündür.

Erişebilirliği yalnızca fiziksel anlamda düşünmek, günümüz dünyasında son derece sığ sayılabilecek bir yaklaşımdır. Gelişen teknoloji ve imkânlarla erişebilme durumunun yazılı ve görsel kaynakların yanında teknolojiyi de kapsayan bir düzlemde olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ancak iletişim ve bilgiye erişim amacıyla tedarik edilen kaynakların, toplumun geneline göre düzenlenmiş olması sebebiyle engellilerin kullanması için elverişli olmadıkları gözlemlenmektedir.[224] Konuyla ilgili olarak 2010 yılında yayınlanan "Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'nda", kendilerine soru yöneltilen engellilerin % 65.2 si, "*iletişim ve bilişim araç ve hizmetlerinin erişilebilirliğine yönelik makul düzenlemelerin*

---

[220] Ramazan Tiyek, Burak Hamza Eryiğit ve Emrah Baş, "Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu ve TSE Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma", **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı. 12, (Nisan 2016), s. 228.

[221] T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 12 Kasım 2010 tarihli 27757 sayılı Resmî Gazete, Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011), s. 1.

[222] TS 9111, Kasım 2011, Engelliler Ve Hareket Kısıtlılığı Bulunan Kişiler İçin Binalarda Ulaşılabilirlik Gerekleri, s. 3.

[223] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 199.

[224] Çağlar, Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri, s. 574.

yetersizliği nedeniyle zorluk yaşadığını" belirtmiştir.[225] Bu kapsamda e-devlet ve türevleri olan standart ya da elektronik hizmet uygulamalarının farklı engel türleri için de daha erişebilir biçimde tasarlanması büyük öneme sahiptir.[226]

Öte yandan *erişebilirliğin ekonomik boyutu* da olabilecek her türlü toplumsal mecrada kendini göstermektedir. Erişebilmek için gereken giderlerin karşılanamaması sebebiyle imkânlardan mahrum kalan pek çok engelli birey bulunmaktadır. Bu bağlamda ekonomik maliyetlerin etkisiyle oluşan engelli mağduriyetinin önüne geçmek amacıyla, engellilerin kimi ihtiyaçlarının bedellerinin asgaride tutulması, kimilerinin ise bedelsiz olarak sağlanması hedeflenmelidir.[227] Engellilerinin ihtiyaçlarına cevap veren uygulamaların, onları yalnızca ekonomik olarak karşılayabilen engellilerce kullanılmasının, ekonomik yeterliliği olmayan engellilere erişebilirlik açısından yapılan bir ayrımcılık olduğu gözlerden kaçmamalıdır.

Fiziksel erişebilirlik ise erişebilirlik ile ilgili olarak göz önünde olması sebebiyle en çok dikkat çeken meselelerdendir. Engellilerin içinde bulundukları mekân ve kentin tüm imkânlarına diğer herkes gibi erişebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle şehirlerarası ve şehir içi güzergâhlardaki ulaşım araçları için; araç içi, duraklar, bilgilendirme hizmetleri ve her türlü çevre düzenlemesinin de fiziksel açıdan engelsiz hale getirilmesi gerekmektedir.[228] Kentin içi ve dışının yanında her yere ulaşım imkânlarının uygun bir şekilde sağlanabilmesi fiziksel erişebilirliğin temelini oluşturmaktadır.

Tam erişebilir bir ulaşım için, Gören'in belirttiği üzere, "yolculuk zincirinde" kritik nokta, her aşamanın erişebilir olmasıdır. Bu kapsamda aşağıda belirtilen zincir bir bütündür ve bir halkadaki kopma, yolculuğu erişilemez hale getirecektir.[229]

---

[225] T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması** (Özet Rapor), 2010, s.23 https://docplayer.biz.tr/23528510-Ozurluluge-dayali-ayrimciligin-olculmesi-arastirmasi.html

[226] Çağlar, Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri, s. 574.

[227] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 217.

[228] Çağlar, Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri, s. 564.

[229] Berfu Güley Gören, "Engelsiz Kent Erişilebilir Ulaşım", **Şehir & Toplum**, Sayı. 11, (Ağustos-Kasım 2018), s. 21.

Şekil 3: Yolculuk Zinciri

Başlangıç Noktası → Yaya Yolu → Ulaşım Aracı → Aktarma Noktası → Ulaşım Aracı → Yaya Yolu→Varış Noktası

Kaynak: Berfu Güley Gören, Engelsiz Kent Erişilebilir Ulaşım, 2018, s. 21

Bu bağlamda engellilerin kent imkânlarına diğer herkes gibi erişebilmesi amacıyla önce literatürde, sonrasında da günlük hayatta kendini gösteren belli yöntemler geliştirilmeye başlanmıştır. Bir sonraki konu başlıklarından biri olan "Evrensel Tasarım", işte bu saikle ortaya çıkmıştır.

2.2.1.1. Mevzuatta Erişebilirlik

Konu öncelikle uluslararası belgeler bağlamında incelendiğinde "Erişebilirlik", çalışmanın "Engelli Haklarına İlişkin Temel İlkeler" başlığı altında açıklandığı üzere EHİS'in genel ilkelerinden biridir ve Sözleşmenin 9. Maddesinde erişebilirliğin sağlanması için alınması gereken önlemlerden ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir. Bu kapsamda ulaşımdan fiziki çevreye, bilgi ve iletişim teknolojilerinden kırsal-kentsel halka açık tesislere, engellilerin diğer tüm bireylerin kullanabildiği hakları kullanabilmeleri için devletin gerekli tedbirleri alması öngörülür. Sözleşmede erişebilirlikle ilgili imkânlar yalnızca bina, okul, işyerleri, yol, ulaşım araçları, sağlık tesisleri olarak açık ve kapalı tesisler için değil, elektronik ve acil hizmetler dahil bilgi ve iletişimi de kapsamaktadır. Bunların yanında yalnızca devlet değil, kamuya açık tesis işleten ve hizmet sunan özel girişimler de engelliler açısından ulaşılabilir olmalı (Braille alfabesi ya da kolaylaştırıcı işaretler vb.) ve konuyla ilgilenen kişiler karşılaşılan sorunlarla ilgili olarak eğitilmelidirler. Kamuya açık veya hizmet sunulan bina, tesis ve hizmetlere erişimle ilgili rehber ilkeler ve asgari standartlar belirlenmeli, duyurulmalı ve uygulanmalıdır. Bu kapsamda Sözleşme, rehberler, işaret dilinde profesyonelleşmiş tercümanlar ya da okuyucular dahil olmak üzere canlı olarak yardım için araçlar sağlanması gerektiğini de belirtmiştir. Engellilerin bilgiye erişebilmesiyle ilgili olarak ise Sözleşme, internet dahil olmak üzere iletişim ve bilgi teknolojilerinde engellilere uygun yardım ve desteğin sağlanmasını

teşvik etmekte, bu erişimin sağlanmasıyla ilgili çalışmaların daha ilk aşamadan başlayarak yapılmasıyla da engellilere uygun sistem ve teknolojilerin asgari maliyetle temin edilmesi amaçlanmaktadır.

Erişebilirlik konusu, ulusal mevzuatta da yerini almıştır. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunu Madde 3/f ve bu kanunla ilişkilendirilen 20 Temmuz 2013 tarihli 28713 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği", Madde 4/b, *erişilebilirlik* kavramını "*Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olması*" şeklinde tamamıyla aynı kelimelerle açıklamaktadır. Kanun ve yönetmelik "*Erişilebilirlik standartlarının"* Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından yayınlandığını da belirtmektedir. Engellilerin bağımsız olarak yaşayabilmelerinin yanında topluma etkin ve tam manasıyla katılmaları için erişilebilirliğin sağlanmasının esas olduğunu belirten 5378 sayılı kanunun (4. madde), *Erişilebilirlik* başlıklı 7. maddesi şu şekildedir;

> *"Yapılı çevrede engellilerin erişebilirliğinin sağlanması için planlama, tasarım, inşaat, imalat, ruhsatlandırma ve denetleme süreçlerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluk sağlanır.*
> *"Özel ve kamu toplu taşıma sistemleri ile sürücü koltuğu hariç dokuz veya daha fazla koltuğu bulunan özel ve kamu toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun olması zorunludur."*
> *"Bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin engelliler için erişilebilir olması sağlanır."*

Kanunun ilgili maddeleri incelendiğinde ilk fıkranın erişebilirliğin fiziksel anlamda mümkün olması amacıyla belirli standartların sağlanması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu fıkranın uygulanmasıyla, yapılı ya da yapılmak üzere olan çevrede engellilere uygun koşulların sağlanması hedeflenmektedir. Maddenin ikinci fıkrası ise fiziksel erişebilirliğin daha özel bir alt dalı olan ulaşımı ele almış ve engellilerin ulaşımda karşı karşıya kaldıkları zorlukların aşılması amacıyla düzenlenmiştir. Bu düzenlemede belirtilen şartlarla, engellilerin de toplu taşımada var olabilmesi istenmektedir. Maddenin son fıkrasında ise bilgilendirme hizmetleri odağında engellilerin de iletişim ve bilgi teknolojisine erişebilmesi adına önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Konuyla ilgili olarak 24.04.2011 tarihinde İçişleri Bakanlığının yayınlamış olduğu Toplu Taşıma Hizmetleri Genelgesi engellilerin toplu taşımada aktif olarak var olabilmelerini için belli düzenlemeler getirmiştir. Genelgede geçen "*Özürlü vatandaşlarımızın da herkes gibi ve herkesle birlikte, yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere ulaşabilmesi ve bunlardan yararlanabilmesinde toplu taşıma araçlarının özürlülerin kullanımına uygun duruma getirilmesi büyük önem taşımaktadır."* cümlesi, bu çabayı gösterir niteliktedir. Genelgede engellilerin kullanımı açısından gerekli olan teknik düzenlemelere, durakların ulaşılabilir olmasına, otobüslere biniş ve inişte gereken uygun fiziksel şartların temini, toplu taşımada bilgilendirme için görsel ve sesli donanımlardan da bahsedilmiştir. Ayrıca genelgede, engelliler için ayrımcılığa sebep olacak şekilde, ayrı güzergâh ya da otobüs temini gibi faaliyetlerden kaçınılması gerektiği de belirtilmiş, böylece engellilerin toplumdan izole edilmemesi önlenmeye çalışılmıştır.

Fiziksel erişebilirlik denince akla elbette ki sadece ulaşım gelmemelidir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun Geçici 2. maddesinde belirtilen "Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar" da fiziksel olarak engellilerin erişebilmesi için uygun hale getirilmelidir.

3194 sayılı İmar Kanunu ise Ek Madde 1'de "Fiziksel çevrenin engelliler için ulaşılabilir ve yaşanılabilir kılınması için, imar planları ile kentsel, sosyal, teknik altyapı alanlarında ve yapılarda, Türk Standartları Enstitüsünün ilgili standardına uyulması zorunludur." ibaresine yer vermiştir. Bu maddeyle engelliler için TSE tarafından belirlenen standartlara uyulması istenmiştir.

Konuyla ilgili olarak "Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği" incelendiğinde ise toplu taşıma ve umuma açık hizmet eden tüm yapılarla ilgili erişebilirliği denetleme ve izlemeye odaklı olduğu görülmektedir. Yönetmelikte "Erişilebilirlik standartlarının uygulanmasını izleyen ve denetleyen" bir komisyon düzenlemesi yapılmıştır. Komisyon vali ya da yardımcısı başkanlığında, il müdürü, mimar, şehir plancısı, mühendis, peyzaj mimari ya da inşaat teknikeri 4 kişiyi geçmeyecek şekilde 1 asil 1 yedek olarak, ayrıca engellilerle ilgili konfederasyonlardan onları temsil edenler ve tercihen ilde ikamet eden engelli bireylerden

ikişer asil ve yedek üyeden oluşmaktadır. Tutal'ın yorumuna göre bu komisyonun kurulma sebebi, aslında öncesinde yerine getirilmeyen sorumluluklardır. Bununla birlikte Tutal, kamusal kullanıma yönelik olan alanların ve yapıların büyüklükleri dikkate alındığında mevcut yapı stokundaki yüzlerce sorunu barındıran kontrol listelerinin komisyonlarca denetiminin çok da gerçekçi olmadığını belirtmektedir.[230]

2.2.2. Erişebilirlik için Tasarım: Evrensel Tasarım ve Engelliler

1950'lerden itibaren, engelliler ve yaşlılar etrafında dönen demografik, yasal, ekonomik ve sosyal değişimler "Evrensel Tasarım" hareketinin başlaması için bir zemin oluşturmuştur. Bu kapsamda bu terim ilk kez 1980'lerin ortalarında mimar Ronald L. Mace tarafından kullanılmıştır. Mace'in tanımından adapte edildiği şekliyle evrensel tasarım, özel tasarım gerekmeden mümkün olacak en büyük ölçüde kullanılabilecek ürün ve ortamların tasarımıdır.[231]

Evrensel tasarımın ortaya çıkışındaki tarihsel sürece baktığımızda, öncelikle 2. Dünya Savaşı sonrası artan fiziksel engellilerin varlığı büyük rol oynamıştır. O dönemde "engelsiz tasarım" *(barrier-free design)* olarak ortaya çıkan bu anlayış, engellilere özel muameleyi ve onları ayrı tutma eğilimini içerir. 1970lerde ise bireylere uygun özel çözümlerin ötesine geçerek normalleşme ve entegre olma fikirlerine yönelme gerçekleşmiştir. Bu dönemde de "ulaşılabilir tasarım" *(accessible design)* kavramının da kullanımının giderek arttığını görmek mümkündür.[232] 1970'lerde ırksal azınlıkların da haklarını elde etme çabasıyla engelli hakları hareketi de şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemlerde tasarım da vatandaşlık haklarını elde

---

[230] Osman Tutal, "Engelsiz Kent, Engelsiz Yaşam Alanları", **Şehir & Toplum**, Sayı. 11, (Ağustos-Kasım 2018), s. 54.

[231] *What is Universal Design?*, https://www.udinstitute.org/whatisud.php (25 Nisan 2019).

[232] American with Disabilities Act (ADA)'da bahsi geçen "engelsiz tasarım" ile konu başlığı olan "evrensel tasarım" içerikleri de aynı değildir. Mace bu iki kavramın farklılığını ADA şartlarını sağlayan bir otel üzerinden vererek açıklamıştır. ADA'ya göre tekerlekli sandalyeye uygun düzenlenen odaların tuvaletlerinin yalnızca sol elini kullanan engelliler için ulaşılabilir olduğu gözlemlenmiştir. Kullanımın herkes tarafından mümkün olmasını engellemesi sebebiyle ADA koşullarının evrensel tasarımdan ayrıştığı görülmektedir. Ronald Mace, "A Perspective on Universal Design", **Designing for the 21st Century: An International Conference on Universal Design**, 1998, akt. Neslihan Dostoğlu, Ece Şahin, Yavuz Taneli, "Evrensel Tasarım: Tanımlar, Hedefler, İlkeler", **Mimarlık Dergisi**, Sayı. 347, (2009), http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062 (25 Nisan 2019).

etmede şartlardan biri olarak görülmüştür.[233] Ancak genel olarak bakıldığında "Herkes için tasarım" (*design for all*), "tüm yaşam evreleri için tasarım" (*lifespan design*), engelsiz tasarım (*barrier-free design*), "kapsayıcı tasarım" (*inclusive design*), "uyarlanabilir tasarım", "çeşitlilik için tasarım" ya da "erişilebilir tasarım" kavramlarının arasında büyük farklılıklar olmadığından evrensel tasarımın bu kavramları kapsayan şemsiye bir kavram niteliğinde olduğu görülmektedir.[234]

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) "Tanımlar" başlıklı 2. maddesi "Evrensel Tasarımı", "ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilecek şekilde tasarlanması" şeklinde tanımlamaktadır. Sözleşme, evrensel tasarıma ihtiyaç duyulduğunda, bazı engelli gruplarının gerekliliği olan yardımcı cihazların tasarımda var olma zorunluluğunu dışlamayacağını da belirtmektedir.

"Evrensel Tasarım" kavramı, yaklaşım olarak her yaş ve becerideki insanın, durumları sebebiyle engelle karşılaşmadan, her tür çevre ve ürüne erişebilmesi ve kullanabilmesini mümkün kılan bir yaklaşımı içerir. Bu tasarım yaklaşımında var olan ilkelere uygun inşa edilen çevre ve ürünlerin, bireyleri niteliklerine göre ayırt etmeksizin tamamının kullanabileceği ve bunun için adaptasyona ihtiyaç duyulmayacağı görülmektedir. Bunlara örnek olarak rampaya ihtiyaç duyulmaması için girişleri basamaksız olarak düzenlemek, mutfak tezgâhlarının ayarlanabilir olması, evrensel tasarıma örnek olarak gösterilebilir.[235] Burada tasarlanan ortam ve ürün özelliklerinin normal görünmesi ve hissettirmesi önemli bir ayrıntıdır. Evrensel tasarım yaklaşımı, tasarlanan ürünlerin tüm kullanıcılarca faydalanılmasını amaçlamakta ve böylece çocuk, engelli, yaşlı ya da ortalama insandan farklı olanlar, damgalanmamakta ya da etiketlenmemektedir.[236]

---

[233] *History*, https://www.humancentereddesign.org/inclusive-design/history (25 Nisan 2019).

[234] Evrim Demir Mishchenko, Herkes İçin/ile Tasarım: Evrensel Tasarıma Katılımcı Bir Yaklaşım Deneyimi, **Mimarist**, Sayı. 50, (Yaz, 2014), s.106

[235] Neslihan Dostoğlu, Ece Şahin, Yavuz Taneli, "Evrensel Tasarım: Tanımlar, Hedefler, İlkeler", **Mimarlık Dergisi**, Sayı. 347, (2009), http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062 (25 Nisan 2019).

[236] Dostoğlu, Şahin ve Taneli, http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062

Evrensel tasarımda öncelenen kişi, ürün ya da çevreyi kullanandır. Yalnızca engelliler boyutuyla ele alınmaması gereken bu mesele aslında yaş, beceri kaybı gibi farklı faktörleri de göz önünde bulundurur. Ancak yalnızca toplum algısına göre "normal" olan bireylere yönelik yapılan tasarımlar, gerçek hayatın şartlarıyla uyumsuzluk içindedir.[237]

Evrensel tasarım bahsi geçerken, fiziksel erişebilirlikle ilişkili bir diğer kavram olan *makul düzenleme* (kimi kaynakta makul uyumlaştırma[238]) ilkesiyle olan farkına da değinmek gerekmektedir. Makul düzenleme, EHİS'te "*engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenleme*" olarak belirtilmiştir. Kavram 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunda da aynı şekilde ifade edilmiştir. "Evrensel Tasarım" ve "Makul Düzenleme" kavramlarının arasındaki farkı Çağlar son derece açık olarak şu şekilde özetlemiştir.

> *"Evrensel tasarım, kişiye özel bir tasarım ya da uyarlama değildir. Bir kez uygun tasarım yapıldıysa, bundan herkes faydalanabilecektir. Makul uyumlaştırmada ise, somut durumda ve kişiye özel ihtiyaçların karşılanması söz konusudur. Makul uyumlaştırma, evrensel tasarımın yapılmadığı alanlarda devreye giren ya da evrensel tasarıma rağmen ortaya çıkan kişisel ihtiyaçları gidermek için yapılması gereken değişiklik ve uyarlamaları ifade etmektedir."*

Bu kapsamda makul düzenlemeye örnek olarak; evrensel tasarıma uygun olmayan yere rampa koymak, her türlü bilgilendirmeye erişebilmek için Braille alfabesi ile yazılı ya da sesli pano ve levhalar bulundurmak, bilgisayar programlarına engellilere de uygun olması için yeni programlarlar eklemek, engelli kişilere özel farklılaştırılmış eğitim programları sunmak, engellilere özel sınav düzenlemeleri yapmak gösterilebilir.

---

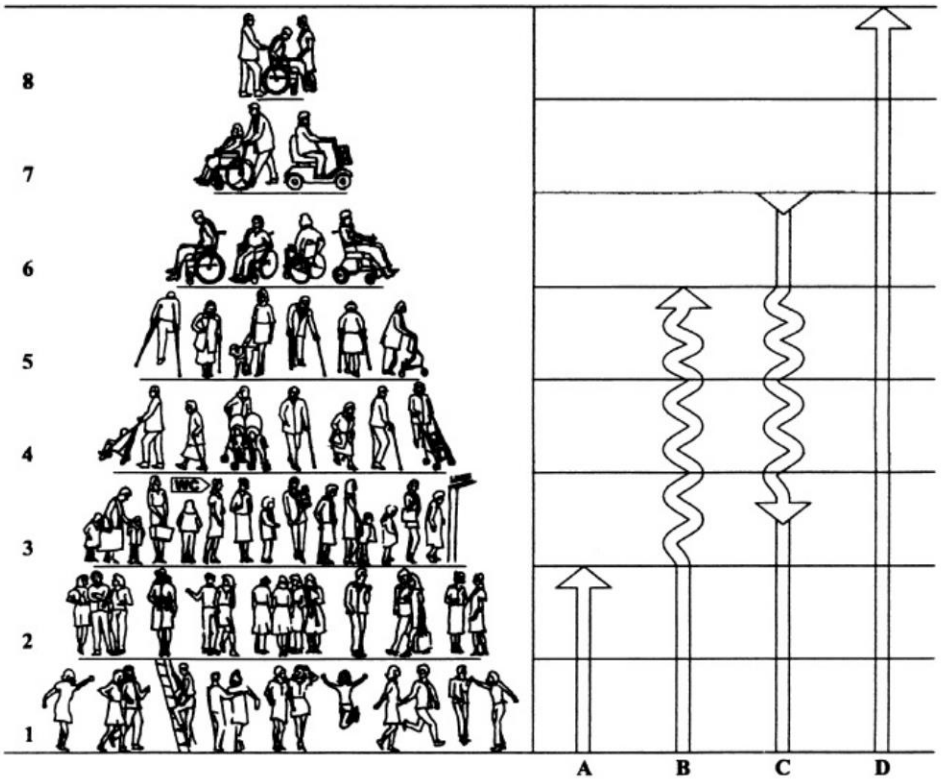
[237] Ronald Mace, "A Perspective on Universal Design", **Designing for the 21st Century: An International Conference on Universal Design**, 1998, akt. Dostoğlu, Şahin ve Taneli, http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062

[238] Çağlar, Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 205.

2.2.2.1. Evrensel Tasarım Piramidi

Goldsmith'in hazırlamış olduğu evrensel tasarım piramidi Şekil 4'te gösterilmektedir. Bu piramit incelendiğinde günlük hayatta, tasarımları kullanan ortalama grupların, yaşama katılımdaki engelleri açısından kategorize edildikleri görülmektedir. Bu bağlamda piramidin basamakları birer birer incelenecektir.

Şekil 4: Evrensel Tasarım Piramidi



Kaynak: Selwyn Goldsmith, Universal Design, Architectural Press, 2000, s.3

Piramidin taban kısmında bulunan 1 numaralı grup incelendiğinde, fiziksel anlamda yetersizliği bulunmayan, merdiven çıkabilen, koşup zıplayabilen bireylerden oluştuğu görülmektedir. Bir üst basamağında bulunan 2. Grup ise atletik vücuda sahip olmayan ancak günlük hayattaki ihtiyaçlarını kendi başlarına görebilen "normal" sayılabilecek insan topluluğunu nitelemektedir. Piramidin sağında bulunan göstergelerden A düz çizgisi ise bu iki grubun gündelik hayatlarında özel bir tasarıma ihtiyaç duymaksızın ihtiyaçlarını karşılayabildiğini göstermektedir. Goldsmith, bu 2 grubun içinde küçük çocukların bulunmadığını da ayrıca belirtmiştir. Bu kapsamda 3. grupta sağlıklı ancak hareket kabiliyetlerinin kamusal alan mimarisi sebebiyle diğer 2 gruba kıyasla daha kısıtlı olduğu insan grupları kast edilmektedir.

Goldsmith buna, mimari bir ayrımcılık örneği olarak kamu binalarında tuvalet kullanmak isteyen kadınlara ayrılan tuvalet sayısının erkeklere ayrılanlardan az olması sebebiyle kadınların uzun kuyruklara ya da ortamı terk etmeye mahkum edilmesini göstermektedir. 4. basamakta gösterilen grup incelendiğinde ise bastonla yürümelerine rağmen kendilerini engelli olarak tanımlamayan yaşlılar, bebek arabalı kadın ya da erkekler bu grupta bulunurlar. Bir üst basamakta bulunan 5. grup ise destekle yürüyebilen engelli insanların bulunduğu gruptur. Hareket edebilmek için baston, yürüteç, rehber köpek gibi belli araçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Goldsmith 3, 4 ve 5. gruplar için, evrensel tasarımın her alanda uygun olarak sağlandığı ihtimalde bu 3 grubun mimari anlamda engelli sayılmayacağını belirtmektedir. Bu bağlamda B dalgalı çizgisi, tasarlanan yeni binaların getirilecek uygun hükümlerle makul hale getirilebileceğine işaret etmektedir. 6. gruba bakıldığında, bağımsız şekilde hareket edebilen engellileri görmekteyiz. C dalgalı çizgisini de yukarıdan aşağıya olan formuyla kamu binalarının kullanımında giderek azalan ilgiyi ve memnuniyeti göstermektedir.[239] Öte yandan 7. grup kamusal mekân ulaşılabilir olsa dahi refakatçiye ihtiyaç duyan ya da elektrikli mobilet (scooter) kullanan engellilerden oluşmaktadır. Piramidin en üstünde bulunan 8. grup ise kamusal mekânda hareket için birden fazla kişiye ihtiyaç duyan kişileri ifade etmektedir. Sağda bulunan göstergelerden D çizgisi ise "Evrensel Tasarım" kavramının felsefesini barındıran uygulamaların, kullanıcılar üzerindeki memnuniyetlerini göstermektedir.

Engellilerin kamusal mekânlara erişebilirliği ve bu mekânların kullanılabilmesi ile ilgili yapılan bu piramit, insanları yukarıda sayılı değerlendirmelere göre sınıflandırmakta ve evrensel tasarımın bu farklı sınıfların ihtiyaçlarını dikkate alması gerektiğini belirtmektedir.

2.2.2.2. Evrensel Tasarım İlkeleri

Evrensel tasarım yaklaşımı, hareketleri kısıtlı ve engelli bireyler dahil, tüm kullanıcıların sosyal, mekânsal ve bireysel gereksinimlerini karşılayan mekânlar yaratmayı amaçlamaktadır.[240] Kuramsal olarak anlaşılabilir bir tanıma sahip olsa da evrensel tasarım kavramının uygulamaya dönüşümünde bir karmaşa olduğu görülmektedir. Bu anlamda 1997 yılında North Carolina Üniversitesi'nin Evrensel Tasarım Merkezi (The Center for Universal

[239] Goldsmith, s. 3.

[240] Mishchenko, s.110.

Design) "Evrensel Tasarım" kavramı ile ilgili prensip ve standartların sağlanması amacıyla 7 temel tasarım ilkesi geliştirmiştir.[241] Söz konusu ilkeler aşağıda tek tek ele alınmaktadır.[242]

2.2.2.2.1. Adil ve Eşitlikçi Kullanım

Eşitlikçi kullanımda maksat tasarımın farklı yetkinlikteki bireyler tarafından kullanılabilmesidir. Bununla ilgili olarak öncelikle kullanıcıların becerileri birbirinden farklı olsa dahi kullanım araçlarında eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Bu eşitliğin sağlanmasının mümkün olmadığı zamanlarda ise benzer araç ve olanaklar sunulmalıdır. Kullanıcılar arasında ayrıştırma ya da onların damgalanmasına sebep olacak eylemlerden kaçınılmalıdır. Güvenlik, gizlilik ve mahremiyet gibi konularda tüm kullanıcılar için eşit şartların sağlandığı düzenlemeler getirilmeli, tasarımlar tüm kullanıcıların ilgisini çekecek şekilde dizayn edilmelidir.

2.2.2.2.2. Kullanımda Esneklik

Bu ilke tasarımın geniş bir yetenek ve bireysel tercih yelpazesine hitap edebilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda kullanımla ilgili farklı metotlar ve seçme olanakları sunulmalıdır. Tasarımlar sağ ya da sol el erişim ve kullanımına uygun olmalı, kullanıcıların hassasiyet ve hedefe isabetiyle ilgili hataları tolere edebilecek esnekliği sağlamalıdır. Bunun yanında tasarımların, kullanıcıların temposuna uyum sağlayabilmesi de kullanımda esneklik ilkesi açısından önem taşımaktadır.

2.2.2.2.3. Basit ve Sezgisel Kullanım

Bu ilkedeki amaç, tasarımın kullanımının; kullanıcının tecrübesine, bilgisine, dil becerisine ya da hâlihazırdaki konsantrasyon seviyesine bakılmaksızın, anlaşılması rahat ve kolay olmasıdır. Bu ilkenin sağlanması için yapılacakların başında tasarımda gerekli olmayan karmaşalardan kurtulmak gelmektedir. Öte yandan tasarım, kullanıcıların beklentileri ve sezgileriyle uyumlu olmalı, dil ve okuryazarlık becerileri ile ilgili geniş bir yelpazeye hitap edebilmelidir. İlkenin

---

[241] Mishchenko, s.106.

[242] Bettye Rose Connell, Mike Jones, Ron Mace, Jim Mueller, Abir Mullick, Elaine Ostroff, Jon Sanford, Ed Steinfeld, Molly Story ve Gregg Vanderheiden Raleigh, **The Principles of Universal Design,** Center for Universal Design, North Carolina State University, (1997) https://projects.ncsu.edu/design/cud/about_ud/udprinciplestext.htm (27 Nisan 2019).

işlerliği için tasarımın kullanımıyla ilgili gerekli olan bilgiler önemine uygun şekilde düzenlenmeli, kullanım sırasında ve sonrasında etkin bilgilendirme ve geri bildirim sağlanmalıdır.

2.2.2.2.4. Algılanabilir Bilgi

İlke, tasarımın gerekli bilgilerini, ortam koşulları ya da kullanıcının duyusal algılama yeteneğine bağlı olmaksızın etkin bir şekilde kullanıcıya aktarabilmeyi içermektedir. Bu kapsamda temel bilgilerin okunaklılığının maksimize edilmesi büyük önem taşır. Ayrıca temel bilgiler; yapılan sunumlarla dokunsal, sözel, görsel tarzlarla çeşitlendirilmeli ve etrafıyla kontrast oluşturacak şekilde düzenlenerek çevresinden net şekilde ayrıştırılabilmelidir. Kullanım ögelerinin tanımlanabilir şekilde ayrıştırılabilmesi de (kılavuz oluşturma ya da yönlendirme gibi) gerekmektedir. Duyusal anlamda kısıtları olan insanların kullanımına uyum için çeşitli teknik ve aygıtların sağlanması da bu ilke kapsamında rehber olan maddelerdendir.

2.2.2.2.5. Hata için Tolerans

Bu ilke tasarımların, kaza ya da istenmeyen eylemlerle ortaya çıkan tehlike ve olumsuz sonuçları minimize etmesi gerektiğini belirtmektedir. İlke kapsamında rehber olacak maddeler arasında öncelikle tasarımın bileşenlerinin tehlike ve hataları minimize etmek üzere en çok kullanılanları daha ulaşılabilir, tehlikeli olanlara ise yer verilmemeli ya da diğerlerinden ayrı tutulup etrafı kapatılmalıdır. Tehlike ve hatalar için uyarılar ve bunları önleyici düzenekler sağlanmalı, kullanıcılar uyanık olmaları gerektiği görevlerde bilinçsiz yapabilecekleri eylemlerden alıkonulmalıdırlar.

2.2.2.2.6. Düşük Fiziksel Çaba

Bu ilkede maksat, tasarımın minimum çaba ve yorgunlukla, verimli ve konforlu bir şekilde kullanılabilmesidir. Bu ilkenin sağlanması adına öncelikli olarak söylenen şey, tasarımın kullanılırken, kullanıcının vücudunu rahat ettiği pozisyonda kalmasına müsaade etmesidir. Tasarım kullanılırken ihtiyaç duyulan güç makul düzeyde olmalı ve tekrarı gereken eylemler minimize edilmelidir. Bunlarla bağlantılı olarak da sürekli olarak gösterilmesi gereken fiziksel çaba ihtiyacı da en aza indirilmelidir.

2.2.2.2.7. Yaklaşma ve Kullanma için Boyut ve Mekân

Tasarım; yaklaşma, uzanma, yönlendirme ve kullanmada kullanıcının beden ölçüleri, hareketliliği ve duruş pozisyonuna bakmaksızın uygun boyut ve mekân sağlanmış olmalıdır. Bunun için oturan ya da ayakta olan kullanıcının, tasarımın önemli bileşenlerini açıkça görebilmesi, bileşenlere kolayca ulaşabilmesi gerekmektedir. İlke aynı zamanda el büyüklüğü ve kavrayış farklılıklarının da dikkate alınması gerektiğini belirtir. Son olarak yardımcı olan aygıt ya da kişilerin de dahil olduğu kullanımlar için uygun alan boşluğunun sağlanması gerekliliği de bu ilke kapsamında değerlendirilmiştir.

Belirlenen bu 7 ilkenin haricinde evrensel tasarım ile ilgili çalışmalarda, Mace'in misyonunu sürdüren araştırmacıların 5 yeni ilke daha eklediği görülmektedir. Bu ilkeler şunlardır: "Bireyin Çevreden Hoşnutluğu, Dayanıklılık ve Ekonomi, İnsan Sağlığı ve Doğal Çevre, İşlevsel ve Estetik Entegrasyon, Sosyal Bütünleşme ve Katılımdır." [243]

2.2.3 Kent Mobilyaları ve Engellilerin Erişebilirliği

"Kent mobilyasına" kavramsal olarak bakıldığında Yıldızcı'ya göre bu tamlama: "*Herhangi bir peyzaj alanında ya da kent mekânında kullanıcıların konfor, bilgi, ulaşım kontrolü, korunma, eğlenme, dinlenme gibi işlevlerine cevap verecek biçimde yerleştirilmiş elemanlar"* olarak tanımlanmaktadır. Kent mobilyaları varlıklarıyla kentsel konfor ve estetiği yaratmaya olanak verirken kent hayatını daha anlamlı ve zevkli kılar.[244] Çubuk'a göre ise kentlilerin birbirleriyle karşılaştıkları yerler kamusal ve kentsel mekânlardır ve bu mekânlarda bulunan ve insanlar tarafından kullanılan objeler, kent mobilyalarını oluştururlar.[245]

Bayazıt, konuyla ilgili olarak şunları belirtmektedir: "*kent mobilyaları, kentin yollar dışında kalan alanlarının insanca donatılmasını ve kentte çağdaş yaşam için yaşayan mekânlar*

---

[243]Ayşe Nilay Evcil, Herkes İçin Tasarım, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2014, akt. Filiz Alkan Meşhur ve Merve Tekin, Evrensel Tasarım Yaklaşımının Şehir Planlama Disiplini Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi, **Online Journal of Art and Design,** Cilt. 6, Sayı. 5, (Aralık 2018), s. 101.

[244] Ahmet Cengiz Yıldızcı, "Kent Mobilyaları Kavramı ve İstanbul'daki Kent Mobilyalarının İrdelenmesi", **I. Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu,** İstanbul, 9-11 Mayıs 2001, s. 29.

[245] Ahu Sancak, "Kentsel Mekân Kimliğinin Oluşumunda Kent Mobilyası Tasarım Kriterlerinin İrdelenmesi", **(Yüksek Lisans Tezi,** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009) s. 20.

kazandırılmasını sağlar. Yaya ve araç trafiğine katkıda bulunarak hareket halindeki insan için iletişime ve ulaşıma yardım eder. İnsanların oturma dinlenme gereksinimlerine yardımcı oldukları için kültür, sanat, alışveriş ve eğlence alanlarında kullanılırlar."[246]

Kent mobilyaları kent hayatına pek çok farklı şekilde etki etmektedirler Bu kapsamda Yıldızcı'nın kent mobilyalarında işlevlere göre yaptığı sınıflama[247] şu şekildedir:

1. Zemin kaplamaları (beton, tuğla, asfalt, taş, ahşap vb.)
2. Oturma birimleri (banklar, sandalyeler, grup oturma elemanları)
3. Aydınlatma elemanları (yol aydınlatıcıları, alan aydınlatıcıları)
4. İşaret ve bilgi levhaları (yönlendiriciler, yer belirleyiciler, bilgi iletişim panoları)
5. Sınırlandırıcılar (caydırıcılar, sınırlayıcılar, yaya bariyerleri, trafik bariyerleri vb.)
6. Su öğesi (süs havuzları, çeşmeler, tulumbalar, kanallar, yangın musluğu vb.)
7. Üst örtü öğeleri (duraklar, gölgelikler, pergolalar)
8. Satış birimleri (kiosklar, sergi pavyonları, büfeler vb.)
9. Sanatsal objeler (heykeller)
10. Diğer öğeler (bayrak direkleri, çöp kutuları, posta kutuları, umumi tuvaletler, çiçeklikler, bilet otomatları, bisiklet park yerleri, saatler, parkmetreler, bitkisel öğeler)"

Konumuzla ilgili olması açısından yukarıda sayılan bu kent mobilyalarının estetik algısına yönelik eleştiriler bir tarafa bırakılacak, bu bölümde kent mobilyaları, engellilerin erişebilirliği açısından ele alınacaktır. Bu kapsamda engellilerin kullandıkları çeşitli araç türleriyle manevra vb. yollarla hareket edebilmek için belirli alanlara ihtiyaç duydukları göz ardı edilmemeli, kent mobilyalarına yaklaşabilmeleri adına herkesin kullanabileceği ortak erişme uzaklıkları hesaba katılmalı, güç gerektiren işlemlerde (kapı, pencere kolu gibi) uygun mekanizmalar temin edilmelidir.[248]

---

[246] Nigan Bayazıt, "Çağdaş Bir Kent Yaşamı İçin Kent Mobilyaları", **1. Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu**, İstanbul, 9-11 Mayıs 2001, s. 17-18.

[247] Yıldızcı, s. 29-30.

[248] Aslı Sungur Ergenoğlu, "**Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım**", Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul (2013), s. 40-48.

Kamusal yaşam alanları, konutlar, ulaşım araçları, engellilerin ihtiyaç ve özelliklerinin dikkate alınmadan tasarlandığında engellilerin erişebilirliğini sınırlandırır. Bu durum, sahip oldukları engeller nedeniyle engellilerin kent hayatından, toplumsal yaşamdan dışlanmasına sebep olur.[249]

Yukarıda sayılan kent mobilyaları türlerinin, engellilerin kent hayatı üzerinde hem kolaylaştırıcı hem de zorlaştırıcı şekilde etki edebileceğini görmek gerekir. Bu noktada Yıldızcı'nın yapmış olduğu işlevsel kent mobilyaları ayrımı maddelerini tek tek engelliler ve kente erişebilmeleri açısından incelemek gerekmektedir.

Bu bağlamda öncelikle değinilecek *zemin kaplamaları* içinde özellikle görme engelliler için yapılan hissedilebilir yüzeyler, büyük öneme sahiptir. Görme engellilerin kent yaşamına dahil olmaları açısından kolaylık sağlayan bu kaplamaların kent yollarına adaptasyonu da son derece önemlidir. Kaplamaların zeminlere farklı bir tabaka yerleştirmektense kendinden hissedilebilir olması, kaymayı önleyici, sağlam ve üzerinde bir engel bulunmayacak şekilde dizayn edilmesi gerekmektedir. Fotoğraf 1, bu bağlamda alınan önlemlerin gelip geçici olmaması gerektiğini göstermektedir. Fotoğraf 2 ise engelliler için alınan önlemlerin onların hayatını daha da zora sokabildiğini görmek açısından son derece önemlidir. Bunun yanında kent zemininde bulunan ızgaraların aralıklarının fazla geniş olması ya da yönü sebebiyle (Fotoğraf 3), üzerinden geçen engellilere ve araçlarına mani olabilecek sıkışma olmaması için ızgaraların aralıkları dar olmalı ve yürüme güzergâhının dikine konumlandırılmalıdır. Zemin kaplamaları başlığı altında, yapılan kaldırımlar ve engelliler için uygunsuz olan rampa eğimlerinden de bahsetmek gerekmektedir. Engelliler için kaldırım rampalarındaki genişlik kenarlarda bulunan eğim haricinde minimum 90 cm, rampadaki maksimum eğim ise %8 olmalıdır.[250] Bu kapsamda, özensiz biçimde ve standartlara uyulmaksızın yapılan rampalar, engellilere kolaylıktan çok zorluk yaşatmaktadır (Fotoğraf 4). Tüm bu örnekler zemin kaplaması yapan müteahhit firma ve bu işlerde çalışanların engellilerin erişebilirliği konusunda farkındalıklarının artırılması

---

[249] Canan Koca, "**Engelsiz Şehir Tasarım Raporu**", Dünya Engelliler Vakfı, İstanbul, 2010. http://www.devturkiye.org/Projeler/Engelsiz-Sehir-Planlamasi/Engelsiz-Sehir-Tasarim-Raporu/ (25 Nisan 2019).

[250] Yakup Özcan, "Engelli Standartlarının Adana Kenti Açık Ve Yeşil Alanlarında Analizi ve Uygulama Önerileri", (**Yüksek Lisans Tezi,** Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008), s. 143.

gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında yapılan işleri denetleme noktasında belediye personellerinin de konunun önemini kavramaları elzemdir.

Fotoğraf 1: Engelliler için hissedilebilir zeminde dayanıklılık



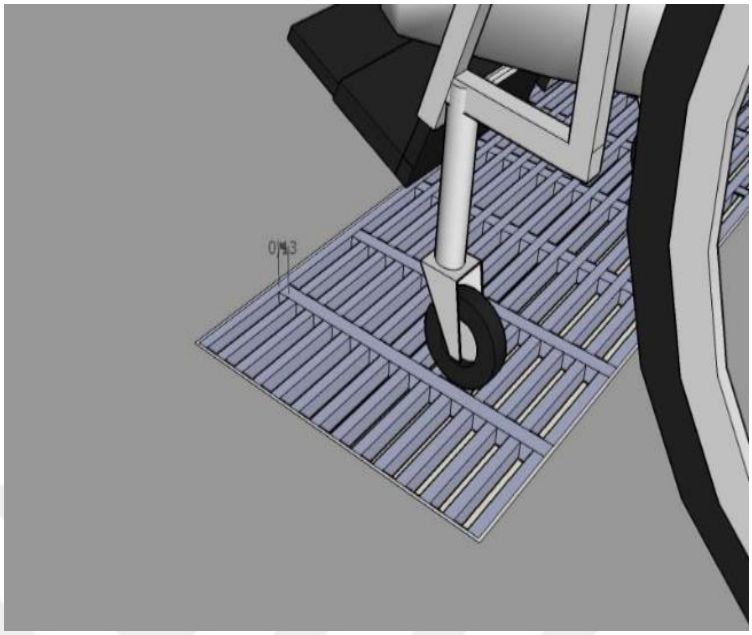
Kaynak: *Hastane Yamalı Bohçaya Döndü*. (21 Ekim 2017), https://www.haberlisin.com/hastane-yamali-bohcaya-dondu/10635/ (25 Nisan 2019).

Fotoğraf 2: Engelliler için hissedilebilir zeminde konumlandırma



Kaynak: *Görme Engellilerin Gündelik Hayatlarında Yaşadığı 5 Sorun.* (28 Nisan 2016)**,** https://listelist.com/gorme-engellilerin-yasadigi-sorunlar/ (25 Nisan 2019).

Fotoğraf 3: Izgara aralıkları ve yönü



Kaynak: Özcan s. 142.

Fotoğraf 4: Engelli rampalarından işlevsiz bir örnek



Kaynak: *Bu nasıl engelli rampası böyle*, (23 Ağustos 2016), https://www.kocaelibarisgazetesi.com/guncel/bu-nasil-engelli-rampasi-boyle-h69599.html (26 Nisan 2019).

Kentte bulunan *oturma birimleri* incelendiğinde ise engellilerin de kentte bulunan oturma gruplarını diğer bireyler gibi kullanabilmeleri öncelenmelidir. Fiziksel anlamda zorluk çeken bireyler için kol desteğine ihtiyaç duyabilecekleri de gözden kaçmamalıdır. Bu kapsamda toplu oturma gruplarında onlar için de alan ayrılmalı, engellilere varlıklarının çevreye uyumsuzluk yarattığı hissi tattırılmamalıdırlar. Resim 5 ve 6 bu hususta engelliler için tasarlanmış kent mobilyalarıdır. Öncesinde de bahsedildiği üzere evrensel tasarım kriterlerini içeren bu biçimde oturma alanlarıyla engellilerin kente entegre edilebilmesi son derece önemlidir.

Fotoğraf 5: Engellilerin kullanımına uygun banklar



Kaynak: *Falcocompanıon Seat.* (t.y.) https://www.falco.co.uk/products/street-furniture/seatings-with-backrest/falcocompanion-seat/ (26 Nisan 2019).

Fotoğraf 6: Engellilerin kullanımına uygun toplu oturma alanları



Kaynak: *Polly Products Plaza Handicap Access Hex Table, Cedar Top/Black Frame. (t.y.).* https://www.globalindustrial.com/p/outdoor-grounds-maintenance/Benches-Picnic-Tables/Picnic-Tables-Plastic-Recycl/polly-products-plaza-handicap-access-hex-table-cedar-top-black-frame (26 Nisan 2019).

Aydınlatma elemanları yalnız engelliler için değil engelsiz bireyler için de önem arz etmektedir. Belli oranda görme kaybının olduğu engelli bireyler için aydınlatmanın yeri ise tartışmasız bir şekilde ehemmiyetlidir. Aydınlatma elemanları gece vakti güvenliği sağlama adına yüklendiği büyük işlevin yanında gece görüş alanı kısıtlanan bireyler için de artırılan ışık şiddeti ile yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda görme kaybı ya da sıkıntısı yaşayan bireyler için kentin ışıklandırılması, görüş alanının arttırılması, pek çok olası problemin önüne geçecek niteliktedir. Bu da aydınlatma konusunda özel bir hassasiyet ortaya koyma gerekliliğini göstermektedir.

İşaret ve bilgi levhaları engelli bireyin kentte bilinçli olarak var olabilmesi adına temel bir görev üstlenir. Özellikle silik, okunaklı olmayan yönlendiriciler, engellilerin hayatını zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda bilgilendirmelerin zeminde bulunan renk üzerinde seçilebilmesi için zıt renkler kullanılmalıdır. [251] Görünür olması gereken tüm bu işaretlerin ihtiyaç duyulan yerlerde temin edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu işaretlerde uluslararası semboller kullanılmalı, tehlike ve yasaklarda kırmızı-beyaz, bilgilendirme için mavi-beyaz,

[251] Mustafa Kahraman Karakuş, "Engellilere Yönelik Kent Mobilyaları Üzerine İnceleme", (**Yüksek Lisans Tezi**, Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (2016), s. 75.

emniyet ve güvenlik için yeşil-beyaz, tehlike riskleri için ise sarı-siyah renkler tercih edilmelidir. İhtiyaç duyulduğu yerlerde kabartma işaretleri de kullanılmalıdır. Bilgilendirmelerin engellilerin göz hizasına hitap edebilmesine de dikkat edilmelidir.[252]

Şekil 5: Engellilerle ilgili semboller



1. Ulaşılabilir kullanım veya giriş
2. Tekst telefon
3. İşitme özürlü için donanımlar
4. Ses kontrollü telefon
5. Görme özürlü işareti
6. Hareket kısıtlılığı bulunan kişi işareti
7. Rehber ve hizmet köpeği

Kaynak: Türk Standartları Enstitüsü TS 12576 Şehir İçi Yollar- Kaldırım ve Yaya Geçitlerinde Ulaşılabilirlik İçin Yapısal Önlemler ve İşaretlemelerin Tasarım Kuralları, (Haziran 2012) s. 46. akt. Karakuş s. 74

Sınırlandırıcılar, kent içinde kılavuz görevi görmektedirler. Bu kent mobilyası türü sayesinde kentte bulunan taşıtlı ya da taşıtsız herkes, kaosun önüne geçmek adına belli sınırlar dahilinde hareket etmeye yönlendirilir. Bariyer olarak da görülebilen bu sınırlayıcıların, engellilerin kente erişebilirliğine uygun konumlandırılmalı ve sivri köşe ya da metal kısımları, çarpma ihtimalinde zedelememeye yönelik olacak şekilde düzenlenmelidir. Öte yandan motorlu taşıtların park etmesini önleme (Fotoğraf 7) ya da farklı bir amaç güderek engellilerin yolları işgal edilip özgürlükleri kısıtlanmamalı, sınırlayıcılar arasındaki mesafe (Fotoğraf 8) özellikle fiziksel engellilerin geçişine uygun hale getirilmelidir.

[252] Türk Standartları Enstitüsü TS 12576 Şehir İçi Yollar- Kaldırım ve Yaya Geçitlerinde Ulaşılabilirlik İçin Yapısal Önlemler ve İşaretlemelerin Tasarım Kuralları, (Haziran 2012) s. 46-47, akt. Karakuş s. 73-74

Fotoğraf 7: Sınırlayıcıların sokaktaki kaldırımları işlevsizleştirmesi



Kaynak: *Beşiktaş'ta engelli vatandaş 30 metrelik sokağı geçebilmek için 500 metre dolaştı*. (12 Mart 2019), http://www.habergazetesi.com.tr/haber/5465651/besiktasta-engelli-vatandas-30-metrelik-sokagi-gecebilmek-icin-500-metre-dolast (27 Nisan 2019).

Fotoğraf 8: Sınırlayıcıların engellilere geçiş tanımaması



Kaynak: *Sahildeki engellere tepki*. (t.y.) http://www.nazillihavadis.com/sahildeki-engellere-tepki-81843h.htm (27 Nisan 2019).

Su öğesi Uzun'un ifadesiyle, "*her tasarım elemanında olduğu gibi estetik özelliklerinin yanında aynı zamanda fonksiyonelliği açısından da kullanılan kentsel donatı elemanları olmuşlardır.*"[253] Yaşantımızda önemli bir yer tutan su öğesinin kent içinde konumlanması

[253] Adnan Uzun, "İstanbul Açık Alanlarında Su Donatılarının Kullanımı Üzerine Araştırmalar", **1. Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu**, İstanbul, 9-11 Mayıs 2001, s. 323.

yalnızca insanlar için değil kentin hayvanları, iklimi için dahi önemlidir. Böylesine önemli bir figürün kentteki yerleşimi de son derece ehemmiyetlidir. Kente yapılmış olan kanallar, tulumbalar, süs havuzları etrafında engelliler açısından güvenlik sorunu oluşturmayacak şekilde gerekli önlemlerin alınması elzemdir. Alınmayan önlemler kimi zaman ölümle sonuçlanan kazalara sebep olmaktadır [254] ve ihtiyatlı olunarak bu kazaların önüne geçilebilir. Kentin içinde bulunan su öğelerinin engellilerin hareketlerini kısıtlamasının da (Fotoğraf 9) önüne geçilmelidir. Engelliler ve kentteki su öğeleri arasındaki ilişki elbette ki yalnızca güvenlik boyutuyla incelenmemelidir. Kent içinde var olan çeşmelerin engelliler tarafından kullanılabilmesi için de düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Fotoğraf 10). Engellilerin suya erişimiyle ilgili olarak yerden maksimum yüksekliğin 75-86 cm aralığı olduğu da konuyla ilgili verilen bilgiler arasındadır.[255]

Fotoğraf 9: Yangın musluklarının yanlış konumlanması

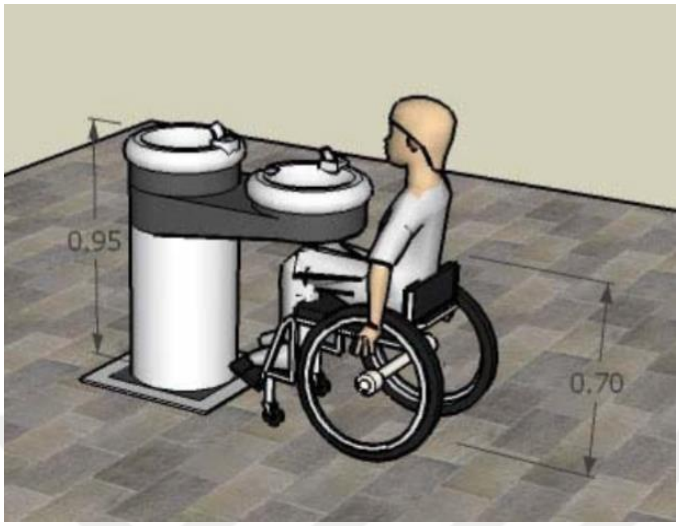


Kaynak: *15 Çarpıcı Görselle Türkiye'de Engelli Hakları Nasıl Uygulanıyor.* (3 Aralık 2014), https://listelist.com/engelli-haklari-uygulamalari/ (27 Nisan 2019).

[254] *Engelli Vatandaşın Acı Ölümü*, 4 Ağustos 2017 https://www.gzt.com/haber/engelli-vatandasin-aci-olumu-2772540 (6 Mayıs 2019); *Görme Engelli Yaşlı Adam Su Kanalına Düştü*, 25 Şubat 2018, https://www.ahaber.com.tr/webtv/yasam/gorme-engelli-yasli-adam-su-kanalina-dustu (6 Mayıs 2019).

[255] *Engelli Tuvalet ve Lavabo Ölçüleri*, http://www.ergoterapim.com/ergoterapi/engelli-tuvalet-ve-lavabo-olculeri.html (22 Nisan 2019)

Fotoğraf 10: Engellilere uygun çeşmeler



Kaynak: Özcan s. 179.

Yıldızcı'nın yapmış olduğu kent mobilyaları ayrımına göre *üst örtü öğeleri* içerisinde gölgelik (pergola[256]), durak gibi birimleri barındırır. Bu kapsamda gölgelikler altında yalnızca engelli olmayanlar değil, engelli bireyler için de alan ayrılması gerekmektedir. Duraklar ise engellilerin kent hayatına erişebilirliği bağlamında en çok kullandıkları kent mobilyaları arasında gelmektedir. Kent ulaşımında önemli bir yeri olan durakların konumlandırılması engellilerin kullanımını kolaylaştıracağı yerde kimi zaman onların günlük yaşamına engel (Fotoğraf 11-12) olmaktadır. Bu sebeple duraklar, toplu taşımaya binmek isteyen her türlü engelliye uygun dizayn edilmeli, engellilerin hayatı daha da zorlaştırılmamalıdır. Duraklarda engelliler için alan ayrılmalı, fiziksel anlamda desteğe ihtiyaç duyanlar için de tutunma barları temin edilmelidir. Görme engelliler için Braille Alfabesi haricinde sesli uyarı sistemleri geliştirilmeli, görsel uyarıların dikkat çekici şekilde yapılması gerekmektedir. Fiziksel engellilerin ise toplu taşımayı kullanmaları esnasında zorluk yaşamamaları için kaldırıma çıkışlarında uygun rampalar düzenlenmeli, otobüslerle entegre olacak şekilde kaldırım yüksekliği ayarlanmalıdır.

[256] Pergola, İtalyanca gölgelik anlamına gelmektedir. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cd00523bd3c80.16806203

Fotoğraf 11: Durakların engellilere engel oluşu – 1



Kaynak: *Belediye Engelli Yolunun Üzerine Durak Yaptı, Vatandaş Çıldırdı. (*5 Kasım 2015), https://www.haberler.com/belediye-engelli-yolunun-uzerine-durak-yapti-7847538-haberi/ (28 Nisan 2019).

Fotoğraf 12: Durakların engellilere engel oluşu – 2



Kaynak: *Engelli yoluna durak.* (8 Nisan 2017), http://www.angaragazetesi.net/haber/engelli-yoluna-durak-5043.html (28 Nisan 2019)

Kent mobilyası olarak adlandırılan bir diğer başlık ise *satış birimleri*dir. Kent hayatına aktif olarak katılım sağlayabilmesi gereken engelliler diğer tüm bireyler gibi alışveriş yapabilmeli, para çekebilmeli, sergi gezebilmelidir. Bu bağlamda engellilerin tüm bu sosyal yaşamın içinde olabilme halini tadabilmesi için, kullanılan kent mobilyalarının engellilere de uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Kente engellilerin de kullanabileceği ATM, çeşitli amaçlarla kullanılan kiosk (engelli şarj istasyonları dahil) ya da otomatlar yerleştirilmeli, büfe girişleri engellilere göre düzenlenmeli, onların gittikleri sergilerde sergi pavyonlarının engellilerin görüş hizaları sebebiyle dışlanmayacakları şekilde konumlandırılması gerekmektedir.

Fotoğraf 13: Engellilerin kullanımına uygun ATM



Kaynak: *Engelsiz ATM (Ortopedik Engelliler için).* (t.y.) http://www.engelsizbankacilik.net/ortopedik-engelliler-icin-engelsiz-atm/default.aspx (29 Nisan 2019)

Fotoğraf 14: Engellilerin kullanımına uygun telefon



Kaynak: *Asistan ve Engelli Telefonları.* (t.y.) http://www.keyosk.com.tr/urun/asistan-ve-engelli-telefonlari/ (29 Nisan 2019)

Sanatsal objeler kent hayatını güzelleştiren ayrıntılardandır. Kentlilerin yaşamında genellikle heykel olarak ortaya çıkan bu sanatsal objeler, pratik anlamda fayda sağlamaktan çok estetik anlamda fark yaratan figürlerdir. Engelliler ve kentteki sanatsal objeler arasında kurulabilecek bağlantı ise, bu objelerin engelliler tarafından görülebilecek şekilde yapılması ve bulundukları alanlarda engellilerin erişimi açısından bir zorluk bulunmamasıdır. Bunun yanında engellilerin hakları hususunda kentlilerde farkındalık yaratacak heykellerin varlığı da engelli-kent arasındaki ilişkiyi güçlendirebilir.

Yıldızcı'nın *diğer öğeler* olarak belirttiği kent mobilyalarının içinde bayrak direklerinden çöp ve posta kutularına, halka açık tuvaletlerden, bitkisel öğelere hatta parkmetrelere, saatlere kadar çeşitli kent mobilyası öğeleri bulunmaktadır. Tüm bu öğeler için öncelikli olarak belirtilecek şey mobilyaların konumlarının engellilerin kente erişime müsaade etmesi ve olası çarpma durumlarına karşı yüzeylerinin vereceği zararın minimize edilmesidir. Bunun yanında belirgin renkler ile algılanabilirliğin sağlanması ve bu yükseklik açısından erişebilir olması da engellilerin kullanımı açısından önem taşımaktadır. Direkler engellilere uygun konumlandırılmalı (Fotoğraf 15) üzerine asılan çöplerin engellilere uygun yükseklikte monte

edilmesi gerekmektedir.[257] Var olan çöplerin de engellilerin kullanımına uygun olarak sensörlü, ya da az güç gerektirecek şekilde olması da önemlidir. Halka açık tuvaletlerde uygun engelli girişlerinin yanında (Fotoğraf 16), onların mahremiyetleri de dikkate alınarak kadın ve erkek ayrı olacak şekilde en az iki adet engelli tuvaleti bulunmalıdır. Gerektiğinde dışardan yardım alınabilmesi için bu tuvaletlerde, yardım butonunun da olması gerekmekte ve kapı kilidi dışarıdan da açılabilecek şekilde olmalıdır. Ayrıca tuvaletin doluluğuna ilişkin yazılı, sesli ya da ışıklı bilgilendirmeler de kapı üzerinde görülebilir olmalıdır.[258]

Fotoğraf 15: Direklerin yanlış konumlandırılması



Kaynak: *Engelliye direk engel*. (t.y.) http://dunyadavan.com/haber/engelliye-direk-engel-h1186.html (30 Nisan 2019).

[257] Sancak, s. 92

[258] TS 12576 Şehir İçi Yollar- Kaldırım ve Yaya Geçitleri Kuralları s. 46-47, akt. Karakuş s. 71.

Fotoğraf 16: Engellilere uygun tuvalet girişi



Kaynak: *İstanbul'da tuvaletler Sağlık A.Ş'ye emanet. (*3 Mayıs 2015) https://m.34volt.com/istanbul-da-tuvaletler-saglik-a-s-ye-emanet-haberi-149571/ (30 Nisan 2019).

Fotoğraf 17: Engellilere uygun tuvaletler



Kaynak: *Engelli Tuvalet ve Lavabo Ölçüleri.* **(**22 Nisan 2019) http://www.ergoterapim.com/ergoterapi/engelli-tuvalet-ve-lavabo-olculeri.html (30 Nisan 2019).

2.2.4. Erişilebilir Kent Ödülü

Engellilerin toplumsal hayata etkin ve tam katılımı için kentlerin yapmış oldukları tüm düzenlemeler aktif olarak uygulandığı takdirde kent, engelliler için daha erişebilir ve yaşanabilir bir hale gelmektedir. Ancak bu konuda söz hakkı bulunan ya da inisiyatif alması gereken yöneticilerin, bu görevi her zaman hakkıyla yerine getiremediği de gözlenmektedir. TDK'da da geçen atasözlerinden biri olan "marifet iltifata tabidir"[259], yani "başarılı bir kimse, desteklenir, takdir edilir, övülürse daha iyi işler yapar" sözünden hareketle bu konu hakkında alınan aksiyonların belli bir değerlendirilmeye tabi tutulması ve desteklenmesi halinde uygulamaların artarak devam edeceği öngörülebilmektedir. Yapılan hizmetlerde bu şekilde alınan somut geri bildirimlerin var olması da görevlileri motive edebilecektedir.

Bu kapsamda Türkiye'de yaşam alanlarının erişebilirliği noktasında ödül niteliğinde bazı program ve yarışmalar olsa da uygulama olarak ilk kez 2006 yılında Eskişehir en erişilebilir kent seçilir. Ancak sonrasında uygulamanın o dönemdeki Başbakanlık Özürlüler İdaresi tarafından sürdürülmemiş ve uygulama yapıldığı yıl ile sınırlı kalmıştır.[260] Bu bilgi haricinde Türkiye'de erişebilirlik özelinde kentler bazında yapılan bir yarışmaya rastlanamamıştır.

Kentlerin erişebilirlikle ile ilgili birbirleriyle rekabet etmesinin, standartları artırması sonucunu doğurmasıyla, Avrupa'da da erişebilirlik üzerine bir yarışma girişimi bulunmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde 2011 yılı itibariyle "Erişilebilir Kent Ödülleri" (*Access City Award)* düzenlenmektedir. Avrupa Birliği özelinde, kentleri daha erişebilir kılma adına birbirleri ile rekabet halinde bir ortam yaratmayı hedefleyen bu yarışma 2011 yılında başlamıştır ve devam etmektedir. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Engellilik Forumu tarafından verilen bu ödül her yıl, erişilebilir olmak için çalışan kentlere verilmektedir. Yarışmaya göre bir kentin erişilebilirliği, tüm insanların problemsiz şekilde içinde yaşayabilmesi, hareket edebilmesi ve imkânları kullanabilmesiyle olur.[261]

---

[259] *Marifet iltifata tabidir,* http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=marifet%20iltifata%20tabidir&cesit=1&guid=TDK.GTS.586916a396f475.23535007 (12 Mayıs 2019)

[260] Tutal, s. 55.

[261] European Commission, **Access City Award 2018: Examples of best practice making EU Cities more accesible,** Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018 s. 5.

"Erişilebilir Kent Ödüllerinde" yer alabilmek için belli şartların sağlanması gerekmektedir. "Access City Award 2018" bilgi broşüründe belirtilen bu şartların ilki, insanları için Avrupa'yı daha iyi bir yer yapma amacıyla bir araya gelen 28 Avrupa Birliği üye ülkesinden biri olmaktır. Diğer şart ise başvuran kentlerin 50.000'den fazla nüfusa sahip olmasıdır. Eğer başvuran ülke kentlerinin 2'den azı 50.000'den fazla ise, 2 ya da daha fazla küçük kentin de birleşerek katılabileceği belirtilmektedir. Online olarak başvurulabilen bu yarışmada kenti yöneten ve kent hakkında önemli kararlar alanların bu formu doldurmaları gerektiği belirtilmektedir. Bahsi geçen formda kentlerden; başvurucu kentin neden bu ödülü kazanması gerektiğini düşündüğünü, kentin insanlar için erişebilir halde olması amacıyla ne gibi örnek çalışmalar yapıldığını ve bu zamana kadar yapılanların devamlılığı açısından geleceğe yönelik ne gibi planları olduğunu açıklamaları beklenmektedir.[262]

Öte yandan kazananın seçilmesi için içlerinde yaşlı ve engelli bireylerin de olduğu bir grup insanın tüm kentlerin çalışmalarını incelediği belirtilmektedir. Bu şekilde hangi şehirlerin insanların faydasına erişebilirlikle ilgili gelişmeler kaydettiği kontrol edilir. Jüriler yapılı çevre ve kamusal alanları, ulaşım ve ulaşımla bağlantılı altyapıyı, bilgi ve iletişimle ilgili olarak geliştirilen teknolojileri, kamu tesis ve hizmetlerini ölçmektedirler. Bu ölçümlerle ilgili değerlendirmeler ise belirtilen 6 kritere göre yapılmaktadır; -aksiyonların kapsamı, -aidiyet ve bağlılık düzeyi, -yaratılan etki, -sonuçların kalitesi ve sürdürülebilirliği, -engelli ve onunla ilişki halinde olan bireyin dahil olabilmesi, -sosyal yenilik.[263]

Hangi kentin erişebilir olma hususunda kriterlere uygunluğuna bakılır ve o kente "Erişilebilir Kent Ödülü" verilir.[264] Bu kapsamda şu zamana kadar ödülü kazanan kentler kronolojik sırayla -Salzburg, 2012 (Avusturya), -Berlin, 2013 (Almanya), -Göteborg, 2014 (İsveç), -Borås, 2015 (İsveç), -Milan, 2016 (İtalya), -Chester, 2017 (İngiltere), - Lyon, 2018 (Fransa), - Breda, 2019 (Hollanda) olarak belirtilmiştir.[265]

---

[262] **Access City Award 2018**, s. 7.
[263] European Commission, **Access City Award 2019, Examples of best practice making EU Cities more accesible,** Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019 s. 38.
[264] **Access City Award 2018**, s. 10.
[265] *Access City Award*, https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1141 (10 Mayıs 2019)

SONUÇ

Bu çalışma, engellilerin günlük hayatta yaşadıkları zorluklara şahit olmak, onların başta kentli hakkı olmak üzere haklarının farkında olmalarını sağlamak bu bağlamda da kente olan katılımını artırmayı hedeflemektedir.

Bu sebeple öncelikle engelli kavramı ile ilgili olan karmaşadan bahsedilmiştir. Engelli kelimesinin tanımı yapılırken, açıklamanın içerdiklerinin yanında kapsam dışı bıraktıklarının da önemi büyüktür. Ulusal ve uluslararası mevzuatlarda birbirinin aynı olmayan açıklamaların yapıldığının görüldüğü engelli kavramının, farklı uzmanlık alanlarının tanımları, çevirilerde verilen farklı karşılıklar gibi pek çok sebebin de etkisiyle, esnek bir tanımının olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye özelinde ulusal metinler incelendiğinde 1990'ların öncesinde sakat, sonrasında ise 2006 yılına kadar özürlü kavramlarının tercih edildiği görülmektedir. 2006 yılında imzalanan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile birlikte ise "engelli" kavramının kullanımının artmaya başladığı gözlenmektedir. Kavramların her birinin kullanımı ile ilgili farklı eleştiriler yapılmaktadır. "Özürlü" kelimesinin hatalı üretim çağrışımı ve hataları olmayan bir konu hakkında özür dileme gerekliliği hissettirdiği belirtilirken, sakat kelimesi ise gerek günlük kullanım gerekse hukuki mecralarda olumsuzluk barındırmaktadır. Son dönemde daha sık tercih edilen engelli kullanımı ise toplum sebebiyle oluşan engele işaret etmekte ancak kişinin bir pürüze, engele sahip olduğu ile ilgili de bir algı oluşturmaktadır.

Engelliler için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 1980 yılında; fonksiyonel hasarların "*işlev ve yapı bozulmaları*", normal aktivitelerde olan kısıtlılığın "*yetiyitimi*", son olarak da sosyal dezavantajın ise "*özür*" şeklinde belirtildiği üçlü bir sınıflandırmaya gitmiştir. Ancak sonrasında bu sınıflandırmayla ilgili tespit edilen problemler neticesinde 2001 yılında International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) adı verilen sağlık konusunda standardizasyon sağlamayı amaçlayan bir sistem kurulmuştur. Bu yeni ikili sistemde *İşlevler ve Yetiyitimi* başlığında; 1) Vücut İşlevleri ve Yapıları 2) Etkinlikler ve Katılım; *Bağlamsal Etmenler* başlığında ise 1) Çevresel Etmenler 2) Kişisel Etmenler alt başlıkları bulunmaktadır. Türkiye'de engellilerin sınıflandırılması ile ilgili olarak ICF sistemi benimsenmiştir.

Engellilikle ilgili ortaya konulan modellemelerin başlıca ikisi olan tıbbi model ve sosyal model incelendiğinde ise engelliliğe bakış açılarındaki farklılık görünmektedir. Tıbbi model, engelliliğe başlığından da belli olduğu üzere insan vücudunun biyolojik anlamda analizini yapmaktadır. Bir nesne olarak yaklaşılan insan bedeninde tedaviye odaklı olan bu bakış açısı, engellileri toplumdan izole ettiği ve sosyal hayattan kopardığı yönünde eleştirilere konu olmaktadır. Öte yandan sosyal model ise engelin, engellidense toplumun önyargısı ve uyguladığı ayrımcılık sebebiyle oluştuğunu belirtmektedir. Model, fazla sloganik yönleri olduğu şeklinde eleştirilerine maruz kalsa da tıbbi model ile karşılaştırıldığında engelin bireydense toplumda olduğunu ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında Türkiye'de bulunan engelli nüfus ve türleri incelendiğinde ise 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırması, 3 yas ve üstü için, süreğen hastalıklar hariç, ülke nüfusunun %6,9'unun en az bir engeli bulunduğunu ortaya koymuştur. Engelli türleri ise Çakmak'ın sınıflandırması ile 5'e ayrılmıştır. Bunlar fiziki anlamda zorluk çeken *ortopedik engelliler, işitme ve konuşma engelliler*, görme yetisinde oluşan kayıplar nedeniyle *görme engelliler,* içinde toplumsal yaşam açısından sorun teşkil edecek sonuçları barındıran *hastalıklılar* ve son olarak da mental anlamda engelli statüsünde olan *zihinsel engelliler, ruh hastalıkları ve duygusal bozukluklar* bulunmaktadır.

Engelliler, sahip oldukları haklar ekseninde değerlendirildiğinde ise öncelikle toplumun engelliliğe bakış açısının zamanla evrildiğine dikkat çekmek gerekmektedir. İnsanoğlunun zihnindeki eksiksizlik, tam olma halinin dışında kalan engelliler için tarih boyunca farklı yaklaşımlar olagelmiştir. Antik Yunan ve Mısır'da toplum içinde aktif olarak bulundukları belirtilen engelliler, Orta Çağ Avrupası dönemine gelindiğinde ise kilisenin domine ettiği sistemde hastalıklı olarak görülmekte, geri plana atılmaktaydılar. Aynı yüzyıllarda Osmanlı Devleti incelendiğinde ise devlet ve halkın engelliler için pek çok inisiyatif aldığı görülmektedir. Engel türlerine göre sarayda çalıştırılmış (cellat, musahip, harem görevlisi), kendilerine ayni ve nakdi yardımlarda bulunulmuş, tedavileri için uygun şartlar ve imkânlar sağlanmaya çalışılmıştır. 2. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'ya bakıldığında ise dönemin Almanya'sında, Hitler'in engellileri, genetik saflığı tehdit edici ve toplum için yararsız görmesi hasebiyle büyük katliamlar yaptığı belirtilmektedir.

Engelli haklarıyla ilgili farkındalığın açığa çıkmasında belli kritik eşikler önemli rol oynamıştır. Burada 1960lı yıllarda ırkçılık ve cinsiyet temelli ayrımcılıklara karşı giderek yükselen hak arayışının etkisi büyüktür. Ayrıca 2. Dünya Savaşı sonrasında engelli kalmış pek çok birey de, bu hak arayışında çaba gösteren kişi sayısını artırmıştır.

Konuyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler ve engelli hakları bağlamında attıkları adımlar incelenmiştir. Bu adımlar arasında engelli haklarının ilk kez dile getirildiği 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, "1971 Zihinsel Engellilerin Haklarına Dair Bildiri", "1975 Engelli Hakları Bildirgesi" bulunmaktadır. 1981 yılını "Uluslararası Engelliler Yılı", 1983-1992 yıllarını ise "BM Engelliler On Yılı" ilan eden BM, 1982 itibariyle 3 Aralık tarihinin Dünya Engelliler Günü olarak kutlanmasında karar kılmıştır. 2006 yılında ise konuyla ilgili esaslı belgelerden biri olan "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin" kabul edildiği görülmektedir.

Avrupa'da engelli hakları incelendiğinde ise Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'nin bu konudaki adımlarının son derece önemli olduğu görülmektedir. Avrupa Konseyince kabul edilen, "1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" ve "1961 Avrupa Sosyal Şartı" engellilerin hakkıyla ilgili düzenlemeler barındırırken Konsey, 1980 ve 1990'larda da konuyla ilgili pek çok bildirge ve karar yayınlamıştır. 2003 yılını "Avrupa Engelliler Yılı" kabul eden Avrupa Birliğinin ise yapılan eylem planları, kurulan gruplar, forumlar, istihdam ve eğitimle ilgili uygulamalarla engellilerin haklarına erişebilmeleri adına gayret sarf ettiği görülmektedir.

Türkiye'nin de dünyadaki gelişmelere paralel biçimde engellilere, sahip olduğu hakların tesis edilmesi noktasında küresel bilinçlenmeye ayak uydurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu kapsamda 2007 yılında Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'ye taraf olan Türkiye, Anayasa'da engellilerle ilişkilendirilebilecek pek çok madde içermektedir. Diğer taraftan başta 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun olmak üzere birçok farklı yasada engelliler ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu kanunlar engellilerin kente ve toplumsal hayata erişebilmesi ile ilgili hükümler de içermektedir.

Engelli haklarının değerlendirilmesinde belli temel ilkelerin göz önüne alınması gerekliliği aşikârdır. Bu kapsamda Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmede ve Engelliler Hakkında Kanunda benzer ilkeler yer almaktadır. Bu ilkelerden ilki, engellilerin birey olarak başkasına ihtiyaç duymadan ve saygı görerek yaşamasını ifade eden "*Bağımsızlığa ve insanlık onuruna*

saygıdır". Dolaylı ya da dolaysız olarak "*ayrımcılığın yapılmaması*" ise bir başka ilkedir. Engellilerin "*Topluma tam ve etkin katılımının sağlanması*" ve "*farklılıklarına saygı duyulması*" ise onların sosyal hayattan dışlanmaması adına son derece önemli ilkelerdir. Ayrıca engellilere, engelli olmayan bireylerle "*fırsat eşitliğinin*" sağlanması ve çalışmanın ana başlıklarından olan kent imkânlarına her birey gibi "*erişebilmesi*" de engelli haklarına ilişkin temel ilkelerdendir. Tüm bu ilkelerin yanında engelliler için cinsiyet bağlamında "*Kadın ve erkek eşitliğinin*" sağlanması ve "*Engelli çocukların haklarına saygı duyulması"* da dezavantajlı grupların korunması adına önemli ilkelerdendir.

Tezin ikinci bölümünde "kentli hakkı ve erişebilirlik" konusu incelenmiştir. Bu bağlamda kentli haklarının insan haklarının tarihsel süreçteki gelişimi ölçeğinde, kolektif ve uzlaşma hakları olarak da adlandırılan üçüncü kuşak hakları başlığı altında olduğu görülmüştür. İlk olarak sınıf mücadelesinin kentteki yansıması olarak ortaya konulan "kent hakkı", zamanla kentte yaşayan bireylerin sahip olduğu insan hakları ve yaşadıkları kentsel mekandaki haklarını kapsayan "kentli hakkına" dönüşmüştür. Kentliler bu kapsamda kentli hakkının hem alacaklısı hem de borçlusudurlar.

Kentli hakkıyla bağlantılı bulunan pek çok metin bulunmaktadır. 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile başlayan bu süreç, çalışmanın ilgili kısımlarında bahsedildiği üzere bugüne dek pek çok şart ve sözleşme ile desteklenmiştir. Ancak kentli hakları özelinde Avrupa Konseyi'nce kabul edilen ve rehber niteliği gören 1992 Avrupa Kentsel Şartı ve 2008 Avrupa Kentsel Şartı-2'nin yeri ayrıca önem taşımaktadır. Engellilerin kentteki hakları ile ilgili de pek çok bağlantılı maddenin bulunduğu bu Şartlar, kentli hakkının yanı sıra, engellilerin kente entegrasyonu ile ilgili pek çok hüküm barındırmaktadır.

Türkiye'nin kentli hakları ile ilgili bulunduğu yerin tespiti açısından öncelikle Anayasada pek çok madde bulunmaktadır. Kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, yerleşme hürriyeti, mülkiyet hakkı, kıyılardan yararlanma, sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması, konut hakkı, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasıyla ilgili Anayasal düzenlemeler bu kapsamda zikredilebilir. Anayasa dışında konuyla ilgili pek çok kanun da bulunmaktadır. Milli Parklar Kanunu, Gecekondu Kanunu, İmar Kanunu, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Belediye Kanunu ve Büyükşehir Belediyesi Kanunu kentli hakkını da kapsayan düzenlemelere sahiptir.

Kentli hakkının özel bir yansıması olarak yaya hakkı öne çıkan bir başka konudur. Engellilerin aynı zamanda yaya oldukları unutulmamış, onların da kente ve kentsel imkanlara erişebilmesi amacıyla belli düzenlemeler yapılmıştır. Bunların başında ise döneminde rehber olduğu düşünülen Avrupa Yaya Hakları Bildirgesi gelmektedir. Konuyla ilgili var olan metinlerdeki ortak kanı, engellilerin kentte var olabilmeleri açısından büyük bir öneme sahip olan "yaya olma durumunun" gerektiği şekilde desteklenmesi, kent içi yaya ulaşımının engelli bireylere entegre olması amacıyla önlemler alınması gerektiği görülmüştür.

Tezde erişebilirlik konusu özel olarak ele alınmıştır. Erişebilirlik genel manada çevreye, hizmetlere ve imkânlara ulaşabilmeyi ifade etmektedir. Erişebilirlik, engelleri ya da farklılıkları sebebiyle kentin sunduklarına diğer herkes gibi erişemeyen bireylerin özel durumlarını dikkate alacak düzenlemelerin ve tasarımların yapılmasını gerektirmektedir. Erişebilirliği yalnızca fiziksel anlamda değil, teknolojik, bilgiye erişme ve ekonomik alanlarda da düşünmek ve uygulamak gerekmektedir. Fiziksel anlamda erişebilirlikte engellinin kentte ulaşımı açısından yolculuğun aksamaması adına yolculuk zinciri içindeki bağların bir bütün olarak göz önünde tutulması gerekmektedir.

Erişebilirlikle ilgili mevzuat incelendiğinde öncelikle EHİS'in 9. Maddesi göze çarpmaktadır. Erişebilirlik adına alınabilecek önlemlerden ayrıntılı şekilde bahsedilen bu maddede engellilerin kente erişebilmesi adına pek çok uygulama önerisinde bulunulmuştur. "Engelliler Hakkında Kanun" ve "Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliğinde" erişebilirliğin standartlarının TSE tarafından belirlendiği görülmektedir. Toplu Taşıma Hizmetleri Genelgesinde de fiziksel erişebilirlik ve ulaşımla ilgili düzenlemelere yer verilmektedir. Öte yandan Engelliler Hakkında Kanunda kentin fiziksel engellilerin erişimine uygun hale getirilmesi (Geçici 2. Madde), İmar Kanunu ise bu hususta TSE standartlarına uyulması gerekliliğini belirtmiştir (Ek Madde 1). Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliğinde ise erişebilirlik hususunda izleme amaçlı bir komisyon kurulmasını öngörülmüştür.

Kentsel alandaki tasarım, erişebilirlik bağlamında özel bir öneme sahiptir. 1980'lerde Mace öncülüğünde gelişen "evrensel tasarım" kavramı, özel tasarıma gerek olmaksızın herkesçe kullanılabilecek tasarımları ifade etmektedir. EHİS'te de bahsi geçen bu kavram, tüm bireylerin

ayırt etmeksizin kullanabileceği, adaptasyona ihtiyacı olmayan ürün ve çevreyi kastetmektedir. Evrensel tasarım piramidinde, günlük hayata katılım bağlamında engelleri açısından insanların kategorize edildiği gözlenmektedir. Piramitte yer alan ve engelleri olan bireylerin ihtiyaçlarının dikkate alınması ve kentin evrensel tasarım ilkelerine göre dizaynı bu anlamda büyük önem taşımaktadır. 1997'de North Carolina Üniversitesi Evrensel Tasarım Merkezi tarafından ortaya konan yedi temel evrensel tasarım ilkesi de bu kapsamda, özellikle kent mobilyaları odağında ürünlerin sahip olması gereken nitelikler için yol gösterici bir işleve sahiptir.

Kentin engelliler için erişebilir olmasında kent mobilyalarının etkisi büyüktür. Kent mobilyaları, kentlilerin kamusal mekânlarında kullanılan objeleri ifade eder ve zemin kaplamaları, oturma birimleri, aydınlatma elemanları, işaret ve bilgi levhaları gibi pek çok farklı alt başlığa sahiptir. Bu kent mobilyalarının engellilerin kullanımına uygun olması, erişebilirlik adına büyük önem taşımaktadır. Örneğin engelli araçlarının hareket ve manevra imkanlarının dikkate alınması ve bu mobilyalarda engelliler için güç gerektiren işlemlere uygun mekanizmaların yerleştirilmesi elzemdir. Bu kapsamda, her bir kent mobilyasının engelliler için sağlam, görülebilir, okunabilir, tehlikeye mahal vermeyecek, engellilere daha da engel çıkarmayacak, onları kent yaşamına dahil edecek şekilde dizayn edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Son yıllarda örnekleri görülen "Erişilebilir Kent Ödülleri" hem engellilere yönelik iyi işler yapan kent yönetimlerini ödüllendirmeye, hem bu konudaki farkındalığın artırmaya hem de farklı yönetimleri bu konuda çalışma yapmaya teşvik etmeye katkı sağlayacak girişimlerdir. Avrupa Birliği ülkeleri içinde verilen bu ödülün, başta engelli ve yaşlılar olmak üzere, kente erişimde dezavantajlı konumda olan grupların kente dahil edilmesi bağlamında itici bir görev üstlendiği gözlenebilmektedir. Oluşturulan rekabet ortamı ve yapılan değerlendirmeler ile her ne kadar bir birinci seçilse de, yarışmanın galibinin aynı zamanda yarışmaya başvuran tüm kentlerdeki engelliler olduğunu söylemek mümkündür.

Engellilerin kent ya da mekana erişebilmeleri ile ilgili yaşadıkları problemlerin kaynağı her ne kadar var olan engelleriymiş gibi görünse de asıl sorunun, "engellenmiş olma hali" olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Toplumun engelliye bakışı ve bu algının kent mekanına yansımasının engelliler açısından doğurduğu sonuçlar ne yazık ki onların hayata katılımını

etkilemektedir. Bu kapsamda engellilerin haklarına duyulan farkındalığın artırılması ve kente erişebilmeleri adına gereken önlemlerin alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

2009/15137 Karar Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu, 18 Ekim 1983 tarihli 18195 sayılı Resmî Gazete

30 Mart 2013 tarihli 28603 sayılı Resmî Gazete, Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması Ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik

7 Temmuz 2018 tarihli 30471 Sayılı Resmî Gazete, Millî Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği

15 Çarpıcı Görselle Türkiye'de Engelli Hakları Nasıl Uygulanıyor. (3 Aralık 2014), https://listelist.com/engelli-haklari-uygulamalari/ (27 Nisan 2019).

Akyüz, Emine. **Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması**, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.

Altan, Ömer Zühtü. **Sosyal Politika**, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2017.

Amaç ve Hedeflerimiz, (t.y.), https://yayadernegi.org/tr/Sayfa/30-amaclar-hedefler (21 Nisan 2019).

Ancient Egypt 'respected dwarfs', 2005, http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4554824.stm (18 Şubat 2019).

Arıkan, Çiğdem. "Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım", **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi,** Cilt.2 Sayı.1 (Mayıs 2002), s. 12-21.

Artar, Yıldız; Karabacakoğlu, Çağla. "Ortez ve Tekerlekli Sandalyenin Üretimi, Standartları ve Pazar Potansiyeli" **Özürlülerin Toplumsal Gelişimine Yönelik Proje**, Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara, 2003.

Atala, Emin. "Çevre Tasarımı ve Normların Bedensel Engelliler Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım" **Sanatta Yeterlilik Tezi**. Hacettepe Üniversitesi, 1996.

Asistan ve Engelli Telefonları. (t.y.) http://www.keyosk.com.tr/urun/asistan-ve-engelli-telefonlari/ (29 Nisan 2019).

Avrupa Birliği ve Engellilik, (t.y.) https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (6 Şubat 2019, 19 Şubat 2019, 20 Şubat 2019, 7 Mart 2019).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, (t.y.) https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/49-avrupa-insan-haklar-sozlesmesi/ (7 Mart 2019).

Avrupa Kentsel Şartı-2, Aydan Erim (çev.), http://www.mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs/kentselsart2.pdf (25 Nisan 2019).

Avrupa Komisyonu, (t.y.) https://www.ab.gov.tr/_45629.html (7 Mart 2019).

Avrupa Konseyi, **Modül 3: Demokrasi Ve İnsan Haklarının Kavramsal Temelleri,** Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, s. 16. http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Trainingset/Module3_ConceptualFrameworkofEDCHRE_tr.pdf (4 Mayıs 2019).

Avrupa Yaya Hakları Bildirgesi, 1988, (t.y.) http://www.yayed.org/id97-incelemeler/avrupa-yaya-haklari-bildirgesi-1988.php#.XLns7xMzbow (1 Mayıs 2019).

Balcı, Sezai. "Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır - Dilsiz) İstihdamı", Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (Ed.), **Osmanlı İstanbul'u,** İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 637-674.

Bayazıt, Nigan. "Çağdaş Bir Kent Yaşamı İçin Kent Mobilyaları", **1. Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu**, İstanbul, 9-10-11 Mayıs 2001, s. 17-18.

Baykan, Zeynep. "Özürlülük, Engellilik, Sakatlık Nedenleri ve Korunma", **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, Cilt.9, Sayı.9 (Eylül 2000), s. 7-8, (http://www.ttb.org.tr/STED/sted0900/4.html).

*Belediye Engelli Yolunun Üzerine Durak Yaptı, Vatandaş Çıldırdı. (*5 Kasım 2015), https://www.haberler.com/belediye-engelli-yolunun-uzerine-durak-yapti-7847538-haberi/ (28 Nisan 2019).

Beşiktaş'ta engelli vatandaş 30 metrelik sokağı geçebilmek için 500 metre dolaştı. (12 Mart 2019), http://www.habergazetesi.com.tr/haber/5465651/besiktasta-engelli-vatandas-30-metrelik-sokagi-gecebilmek-icin-500-metre-dolast (27 Nisan 2019).

Birleşmiş Milletler Sisteminde Engellilik, https://eyh.aile.gov.tr/uluslararasi-mevzuat (19 Şubat 2019).

Bu nasıl engelli rampası böyle, (23 Ağustos 2016), https://www.kocaelibarisgazetesi.com/guncel/bu-nasil-engelli-rampasi-boyle-h69599.html (26 Nisan 2019).

Committee on Economic, Social and Cultural Rights, **Genel Yorum Sayı. 5: Persons with Disabilities,** 11. Bölüm, (9 Aralık 1994).

Çağlar, Selda. "Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri", **AÜHFD**, Cilt. 61, Sayı. 2, (2012), s. 541-598.

Çağlar, Selda. "Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri", **Doktora Tezi.** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Çakmak, Naci Münci. "Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü", **Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Demirkan, Halime. "Mekânlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik", **TMMOB Dosya 36**, 2015, Sayı. 3, s. 1-4.

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002,** Eylül, Ankara, 2009.

Dikici, Ezgi. "Saltanat Sembolü Olarak "Farklı" Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler Ve Dilsizler", **Toplumsal Tarih,** Sayı. 248, (Ağustos 2014), s. 16-25.

Diversity, Rose Sachs. "Integrating Disability Studies Into Existing Curriculum", Montgomery Collage, https://cms.montgomerycollege.edu/EDU/Plain.aspx?id=27413 (15 Şubat 2019).

DSÖ, **İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması**, Elif Kabakçı ve Ahmet Göğüş (çev.), Ankara: Bilge Matbaacılık, 2001.

Dostoğlu, Neslihan; Şahin, Ece ve Taneli, Yavuz. "Evrensel Tasarım: Tanımlar, Hedefler, İlkeler", **Mimarlık Dergisi**, Sayı. 347, (2009), http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062 (25 Nisan 2019).

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, **Dünya Engellilik Raporu**, Malta, 2011.

Ertan, Kıvılcım Akkoyunlu. **Kent ve Kentli Hakları**, 1. Baskı, Ankara: TODAİE, 2014.

Ertaş, Mehmet Yaşar ve Eğnim, Kağan. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar" **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.10, (Ağustos 2011), s. 83-108.

Engelli Tanımı, https://www.dogus.edu.tr/dogus/106222/engelli-tanimi (10 Şubat 2019).

Engelli Vatandaşın Acı Ölümü, 4 Ağustos 2017 https://www.gzt.com/haber/engelli-vatandasin-aci-olumu-2772540 (6 Mayıs 2019).

Engelli yoluna durak. (8 Nisan 2017), http://www.angaragazetesi.net/haber/engelli-yoluna-durak-5043.html (28 Nisan 2019).

Engelli Tuvalet ve Lavabo Ölçüleri. **(**22 Nisan 2019) http://www.ergoterapim.com/ergoterapi/engelli-tuvalet-ve-lavabo-olculeri.html (30 Nisan 2019).

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, (t.y.) https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme (5 Şubat 2019, 20 Şubat 2019).

Engellilerin Öldürülmesi, https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/the-murder-of-the-handicapped (16 Şubat 2019).

Engelliye direk engel. (t.y.) http://dunyadavan.com/haber/engelliye-direk-engel-h1186.html (30 Nisan 2019).

Engelsiz ATM (Ortopedik Engelliler için). (t.y.) http://www.engelsizbankacilik.net/ortopedik-engelliler-icin-engelsiz-atm/default.aspx (29 Nisan 2019).

Ergenoğlu, Aslı Sungur. Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 2013.

European Commission, **Access City Award 2018: Examples of best practice making EU Cities more accesible,** Lüksemburg: Avrupa Birliği Basın Ofisi, 2018.

Falcocompanıon Seat. (t.y.) https://www.falco.co.uk/products/street-furniture/seatings-with-backrest/falcocompanion-seat/ (26 Nisan 2019).

Francis, Mark. "Control as a Dimension of Public Space Quality", Ervin H. Zube ve Irwin Altman (Ed.), **Public Places and Spaces**, New York: Springer, 1989 s. 147-172.

Goldsmith, Selwyn. **Universal Design**, Architectural Press, 2000.

Gören, Berfu Güley, "Engelsiz Kent Erişilebilir Ulaşım", **Şehir & Toplum**, Sayı. 11, (Ağustos-Kasım 2018), s. 19-28.

Görme Engelli Yaşlı Adam Su Kanalına Düştü, 25 Şubat 2018, https://www.ahaber.com.tr/webtv/yasam/gorme-engelli-yasli-adam-su-kanalina-dustu (6 Mayıs 2019).

Görme Engellilerin Gündelik Hayatlarında Yaşadığı 5 Sorun. (28 Nisan 2016)**,** https://listelist.com/gorme-engellilerin-yasadigi-sorunlar/ (25 Nisan 2019.

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin, 2000, www.anayasa.gen.tr/tah.pdf (27 Mart 2019).

Gül, İdil Işıl. "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", **Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler,** K. Çayır, M. Soran, M. Ergün (der.), İstanbul: Karekök Akademi, 2015, s. 31-44.

Harris, Neville S. **Social Security Law in Context,** Oxford University Yayınları, 2000.

Harvey, David. **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru,** 1. Basım, 2013, Metis Yayınları.

Harvey, David. "The Right to the City," **New Left Review 53**, Meriç Kırmızı (çev.), Eylül-Ekim, 2008.

Hastane Yamalı Bohçaya Döndü. (21 Ekim 2017), https://www.haberlisin.com/hastane-yamali-bohcaya-dondu/10635/ (25 Nisan 2019.

History, https://www.humancentereddesign.org/inclusive-design/history (25 Nisan 2019).

Hot, İnci. Orta Çağ'da Batı Tıbbı, Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, **İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları,** No. 249, 2007, s. 39-45.

*İstanbul'da tuvaletler Sağlık A.Ş'ye emanet. (*3 Mayıs 2015) https://m.34volt.com/istanbul-da-tuvaletler-saglik-a-s-ye-emanet-haberi-149571/ (30 Nisan 2019).

Kaplan, Ezgi, "Kent Hakkı Boyutuyla Yeni Kentsel Toplumsal Hareketler: Gezi Parkı Eylemliliği Perspektifinden İstanbul Forum Deneyimleri Üzerine Bir Çözümleme", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

Karakuş, Mustafa Kahraman. "Engellilere Yönelik Kent Mobilyaları Üzerine İnceleme", (**Yüksek Lisans Tezi**, Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2016).

Karasu, Mithat Arman. "Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları", **TBB Dergisi**, Sayı. 78, (2008).

Keleş, Ruşen. **Kentbilim Terimleri Sözlüğü,** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.

Kıray, Mübeccel B., **Kentleşme Yazıları,** İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998.

Koca, Canan. (2010). Dünya Engelliler Vakfı, World Handicap Foundation, Engelsiz Şehir Tasarım Raporu, İstanbul, http://www.devturkiye.org/Projeler/Engelsiz-Sehir-Planlamasi/Engelsiz-Sehir-Tasarim-Raporu/ (25 Nisan 2019)

Küçükaslan, Bülent. “Sakat Politiktir!”, *Bianet*, 8 Eylül 2011, http://m.bianet.org/bianet/toplum/132569-sakat-politiktir (23 Ocak 2019).

Lefebvre, Henri. “The Right to the City”, **Writings on Cities,** E. Kofman ve E. Lebas (Ed.), London: Blackwell, 1996, s. 63-182.

Mace, Ron; Connell, Bettye Rose; Jones, Mike; Mueller, Jim; Mullick, Abir; Ostroff, Elaine; Sanford, Jon; Steinfeld, Ed; Story, Molly ve Vanderheiden Raleigh, Gregg, **The Principles of Universal Design,** Center for Universal Design, North Carolina State University, (1997) https://projects.ncsu.edu/design/cud/about_ud/udprinciplestext.htm (27 Nisan 2019).

Mahran, Heba ve Mostafa Kamal, Samar. “Physical Disability in Old Kingdom Tomb Scenes”, **Athens Journal of History,** Cilt. 2, Sayı. 3, s. 169-192.

Meşhur, Filiz Alkan ve Tekin, Merve. Evrensel Tasarım Yaklaşımının Şehir Planlama Disiplini Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi, **Online Journal of Art and Design,** Cilt. 6, Sayı. 5, (Aralık 2018), s. 94-111.

Michailakis, Dimitris. “The Systems Theory Concept of Disability: One Is Not Born A Disabled Person, One Is Observed To Be One”, **Disability &Society**, Cilt.18, Sayı.2, 2003, s. 209-229.

Mishchenko, Evrim Demir. Herkes İçin/ile Tasarım: Evrensel Tasarıma Katılımcı Bir Yaklaşım Deneyimi, **Mimarist**, Sayı 50, s. 105-111.

Mutlu, Ahmet, **Kentli Hakları ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi, 2010.

Naçar, Melis; Çetinkaya, Fevziye ve Baykan, Zeynep. “Kayseri İl Merkezinde Özürlülük, Sakatlık ve Engellilik Prevalansı”, **TAF Preventive Medicine Bulletin**, Cilt.11, Sayı.1 (2012), s. 71-80.

Negïz, Nilüfer ve Yalçın, Özkan. “Kentlï Haklarının Türkiye Eksenindekï Yerï”, Hasan Yaylı (Ed.), **Türkiye’de Toplum, Yerleşim Tartışmaları**, 2018, s. 326-340.

Öner, Recep Volkan ve Osmanoğulları, Fırat. "Kentli Haklarına Karşı Şehir Hakkı: Farklılıklar, Benzerlikler ve Eğilimler", **Emek Araştırma Dergisi (GEAD)**, Cilt. 8, Sayı. 11, (Haziran 2017), s. 75-98.

Özkaya, Şule Yüksel. "Osmanlı'nın Tıp Anlayışını ve Akıl Hastalarına Yaklaşımını Belirleyen Faktörler İle Bu Anlayışın "Mâ-Hazar"da Tezâhürü", **V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II,** İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 12-15 Mayıs 2016.

Öztürk, Yasin, "Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt. 32, Sayı. 20, (2017), s. 37-53.

Özyürek, Mehmet. "Görme Engelliler", Süleyman Eripek (Ed.), **Özel Eğitim** içinde (128-152) Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, s.

Parlak, Bülent. "Sürdürülebilir Kalkınma ve Kentli Hakları Perspektifinden Kent Kültürü ve Kent Kimliğinin Dönüşümü: Bir Proje Örneği", **TESAM Akademi Dergisi**, Özel Sayı, (2018).

Pektaş, Ethem Kadri ve Akın, Fehmi. "Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak "Katılım Hakkı" Ve Türkiye", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt. 11 Sayı. 2, (2010).

Polly Products Plaza Handicap Access Hex Table, Cedar Top/Black Frame. (t.y.). https://www.globalindustrial.com/p/outdoor-grounds-maintenance/Benches-Picnic-Tables/Picnic-Tables-Plastic-Recycl/polly-products-plaza-handicap-access-hex-table-cedar-top-black-frame (26 Nisan 2019).

Purcell, Mark. "Excavating Lefebvre: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant", **GeoJournal**, Cilt.58, Sayı.2-3, (Ekim 2002), http://www.springerlink.com/content/m1856v64454767j9/fu lltext.pdf, (22 Ocak 2010).

Rovner, Laura L. "Disability, Equality, And Identity", **Alabama Law Review**, Cilt.55, Sayı.4/1043, 2004.

Sadri, Hossein. "Mekân ve İnsan Hakları", **Dosya No 25**, (Haziran 2011).

Sadri, Hossein. "Kadınların Kent Hakkı", **TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülten,** No. 87, (Mart 2011), s. 48-51.

Sahildeki engellere tepki. (t.y.) http://www.nazillihavadis.com/sahildeki-engellere-tepki-81843h.htm (27 Nisan 2019).

Secretary-General's Message On International Day of Disabled Persons Cites Discrimination Against 'World's Largest Minority' 28 Kasım 1997, https://www.un.org/press/en/1997/19971128.SGSM6406.html (15 Mayıs 2019).

Seyyar, Ali. "Sosyal Siyaset Ekseninde Yerel Özürlüler Politikası" **Yerel Siyaset**, Sayı.27, 2008.

Shakespeare, Tom. "Sakatlık Sosyal Modeli", **Sakatlık Çalışmaları, Sosyal Bilimlerden Bakmak**, Bezmez vd. (der.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Süleyman Soylu trafikte yaya kanununu duyurdu, (18 Ocak 2018) https://www.ensonhaber.com/suleyman-soylu-trafikte-yaya-kanunu-duyurdu.html (21 Nisan 2019).

Sürdürülebilir Avrupa Kentleri için Leipzig Şartı, Aydan Erim (çev.), http://www.mo.org.tr/UIKDocs/leipzigsarti.pdf (21 Nisan 2019).

Şişman, Yener. "Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Sosyal Politika Çalışmaları,** Cilt.7, Sayı.28 (Ocak-Haziran 2012).

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 12 Kasım 2010 tarihli 27757 sayılı Resmî Gazete, **Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı** (2010-2011).

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması** (Özet Rapor), 2010, s.23 https://docplayer.biz.tr/23528510-Ozurluluge-dayali-ayrimciligin-olculmesi-arastirmasi.html (

T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı, Sayı: 27964695-622.03-E.4696 Şahin ÇELİK (bilgi@tuik.gov.tr), Engelli İstatistikleri, Nilüfer Yavuz'a kişisel e-posta, [niluferyavuz92@gmail.com] (18 Şubat 2019).

Tekeli, İlhan. **Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

The International Year of Disabled Persons 1981, https://www.un.org/esa/socdev/enable/disiydp.htm (4 Şubat 2019).

The Social Model vs The Medical Model of Disability, http://www.disabilitynottinghamshire.org.uk/about/social-model-vs-medical-model-of-disability/ (13 Şubat 2019).

Tiyek, Ramazan; Eryiğit, Burak Hamza ve Baş, Emrah. "Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu ve TSE Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma", **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı. 12, (Nisan 2016).

TS 9111, Kasım 2011, Engelliler Ve Hareket Kısıtlılığı Bulunan Kişiler İçin Binalarda Ulaşılabilirlik Gerekleri.

Tutal, Osman. "Engelsiz Kent, Engelsiz Yaşam Alanları", **Şehir & Toplum**, Sayı. 11, (Ağustos-Kasım 2018), s. 51-62.

Türkiye İstatistik Kurumu, **Nüfus ve Konut Araştırması, 2011,** Temmuz, Ankara, 2013.

UN, UN OHCHR ve Inter-Parliamentary Union, **Disabilities From Exclusion to Equality Realizing the Rights of Persons with Disabilities**, Sayı.14, 2007.

United Nations ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, **Asya-Pasifik Bölgesi Engelli Bireyler İçin Hakların Gerçeğe Dönüştürülmesi Yönelik Incheon Stratejisi**, Birleşmiş Milletler Yayınları, Bangkok, 2012.

Uzun, Adnan. "İstanbul Açık Alanlarında Su Donatılarının Kullanımı Üzerine Araştırmalar", **1. Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu**, İstanbul, 9-11 Mayıs 2001, s. 323-336.

Üstündağ, Kevser ve Erturhan, Arzu. "Yaya Dostu Kentin Sokak Dedektifleri", **Herkes İçin Dost Kentler, İstanbul Esenler Üzerine Değerlendirmeler**, İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2015, s. 115-128.

What is Universal Design?, https://www.udinstitute.org/whatisud.php (25.Nisan 2019).

World Health Organization (WHO), **The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH)**, 1980.

World Programme of Action Concerning Disabled Persons, https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/world-programme-of-action-concerning-disabled-persons.html (5 Şubat 2019).

Özcan, Yakup. "Engelli Standartlarının Adana Kenti Açık Ve Yeşil Alanlarında Analizi ve Uygulama Önerileri", **Yüksek Lisans Tezi,** Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008.

Yardımcı, Sibel. "Sakatlığın Tarihsel İnşası", **Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler,** K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün (der.), İstanbul: Karekök Akademi, 2015.

Yaya Hakları Bildirgesi, (6 Kasım 2008), https://www.ihd.org.tr/yaya-haklari-bildirgesi/ (20 Nisan 2019).

Yaya Hakları, (28. Temmuz 2010), https://www.ntv.com.tr/turkiye/yaya-haklari,iNOei8KGHUyy_9c9IEWPJQ (20 Nisan 2019).

Yeniterzi, Emine. "Divan Şiiri'nde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** (1999), http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf (5 Mart 2019).

Yıldızcı, Ahmet Cengiz. 2001. “Kent Mobilyaları Kavramı ve İstanbul’daki Kent Mobilyalarının İrdelenmesi”, **1. Uluslararası Kent Mobilyaları Sempozyumu**, İstanbul, 9-10-11 Mayıs 2011, s. 29-35.